ئاوڕدانەوەیەك لە بزووتنەوەی

هەقە

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب

***

ناونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

مستەفا عەسکەری

ئاوڕدانەوەیەك لە بزووتنەوەی

هەقە

محەمەد مەلاکەریم

پێدا چووەتەوە و دای ڕشتووەتەوە و

پێشەکیی بۆ نووسیوە و پەڕاوێزی بۆ کردووە

لەگەڵ دوو پاشبەند بەخامەی:

مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا

د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ

ناوی کتێب: ئاوڕدانەوەیەك لە بزووتنەوەی هەقە
نووسینی: مستەفا عەسکەری
پێداچوونەوەی: محەمەدی مەلاکەریم
بڵاوکراوەی ئاراس – ژمارە: ٧٨٩
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: کارزان عەبدولحەمید
بەرگ: مریەم موتەقیان
چاپی دووەم، هەولێر – ٢٠٠٨
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ١٧٦٦ی
ساڵی ٢٠٠٨ی دراوەتێ

پێشەکیی چاپی دووەم

لە مێژووی مرۆڤایەتیدا چەندین بزووتنەوەی چاکسازی سەرین هەڵداوە، کە هەوڵیان بۆ یارمەتیی هەژاران و ستەم لێکراوان داوە. ئاینە پیرۆزەکانیش هەریەك بەگوێرەی توانای خۆی و بارودۆخی سەردەمی خۆی هەوڵی چاکسازییان داوە و کاریگەریی زۆریان لەم بوارەدا بووە. ئاینی ئیسلام لەم مەیدانەدا دەستی باڵای بووە، لەبەرئەوە لە چوارچێوەی ئەویشدا و لە سایەی بیروباوەڕەکانی ئەودا جۆرەها بزووتنەوە بەرپا بووە. ئەم هەوڵدان و بزووتنەوانەی لە ناو موسوڵمانانددا پەیدابوون، تێکڕا لە ململانێدا لەگەڵ حوکمڕانان و دەستڕۆیشتووانی سەردەمی خۆیاندا یەکێك لەم دوو شێوەیان گرتووەتە بەر:

١- شێوەی شۆڕش و بەکارهێنانی هێز و توندوتیژی نواندن، وەك لە بزووتنەوەی حەزرەتی حوسێنی کوڕی عەلی کوڕی ئەبوتاڵیب و ئەو شۆڕشانەی پاش ئەو کە هەموو بەئەڵقەی یەك زنجیرە لە قەڵەم دەدرێن، شۆڕشی زەنگ (ثورة الزنج) و شۆڕشی قەرمەتییەکان (ثورة القرامطة) و هیچی تر.

٢- شێوەی وریاکردنەوە و خۆ دوورگرتن لە توندوتیژی لە چارەسەرکردنی گیروگرفتەکاندا، لە ڕێگەی گفتوگۆ و نووسین و بڵاوکردنەوەی بیر و بۆچوونەوە، بۆ هێنانە دیی ئەو چاکسازییەی مەبەست بووە، هەرچەند هەندێ لەمانەش کە دەستەڵاتیان پەیدا کردووە، بۆ خۆیشیان زۆر و هێز و ئازاردانیان بەرانبەر نەیارەکانیان بەکار هێناوە. وەك وا بووە کە موعتەزیلەکان و حەنبەلییەکان بەرانبەر بەیەك کردوویانە.

چوونە ناو قووڵاییی ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئەم

بزووتنەوانەوە، پێویستی بەهەوڵ و تەقەلای زۆرە، لێکۆڵینەوە و گەڕانەوە دواوە بۆ ناخی قۆناغە مێژووییەکانی دەوێ کە ئەم بزووتنەوانەیان تێدا بەرپا بووە و بەپێی بەسەرکردنەوەی سەرچاوەی پەرش و بڵاو لە بارەیانەوە، کە ئەوەیش، بەتایبەتی لەم کارەماندا، بەئێمە ناکرێ و ئەوەمان مەبەست نییە.

ئەوەی ئێمە لەم کتێبەدا مەبەستمان بوو ناساندنێکی مامناوەندیی «بزووتنەوەی هەقە» بووە بەجەماوەری خوێندەوارانی کورد، ئەو بزووتنەوەیەی لە ناوچەی «سوورداش»ی پارێزگای سلێمانیی کوردستانی عێراقدا لە چارەگی دووەمی سەدەی ڕابردوودا ڕووی دا و لە ماوەیەکی کورتدا چەندین ناوچەی کەرکووك و تا ڕادەیەك هەولێریشی گرتەوە و خەڵکیش و حکوومەتیشی بەخۆیەوە خەریك کرد و داوونەریتێکی وای هێنایە ئاراوەکە خەڵکی هەرگیز لەوەوپێش بەخۆیانەوەیان نەدیبوو.

بزووتنەوەی هەقە لەسەر دەستی شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە دامەزراوە، کە ڕابەرێکی تەریقەتی نەقشبەندی بووە. ئەو تەریقەتەی مەولانا خالیدی کوردی جافی مکایەڵی لە چارەگی یەکەمی سەدەی هەژدەمدا هێنایە ناوچەی سلێمانی و بۆ جاری دووەم یا سێیەم لە کوردستاندا زیندووی کردەوە. پاش کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریمیش مامەڕەزای برای بوو بەڕابەر و گوڕێکی تازەی دایە و لە ڕێبازێکی ئاینیی ڕووتەوە کردی بەبزووتنەوەیەکی چاکسازیی کۆمەلایەتی و سیاسی. هاوسانییەکی ئابووریی لە ناو جووتیارانی شوێنکەوتوویدا دانا و ڕۆڵێکی پڕ بایەخی لە ئازادکردنی ئافرەتاندا بینی کە لە ئەنجامی زوڵم و ستەمی کەڵەکە کردووی سەدەهای ڕابردووی کۆیلایەتی و دەربەگییەوە کەوتبوونە ژێر باری قورس و سەنگینیەوە. گیانی برایەتی و تەبایی و وەك خۆ ڕوانینە خەڵکی دەوروبەری لە ناو کۆمەلانی جووتیاری لادێدا بڵاو کردەوە، کە

لەوەوپێش تەنیا وەك چەمكێكی تیۆریی ڕووت ئاینەكان ئەوەندەی بكرایە بە خەڵكیان ڕادەگەیاند و لە بوارێكی ئێجگار تەسكدا نەبێ، نەدەچووە بواری پراكتیكەوە.

گەشەكردنی بزووتنەوەكە و تەنینەوەی بەناو جەماوەری خەڵكدا و زوڵم و زۆری ئینگلیزەكانی حوكمڕانی ڕاستەقینەی ئەو سەردەمەی عێراق و حوكمڕانە عێراقییەكانی نۆكەری ئەڵقە لە گوێیان كە بەهەموو هێز و توانایەكیانەوە هەوڵیان بۆ سەر پانكردنەوەی ئەو بزووتنەوەیە و خنكاندنی لە بێشكەكەیدا دەدا، وای كرد بزووتنەوەی هەقە بچێتە پاڵ بزووتنەوەی نەتەوەیی و نیشتمانیی گەلی كوردەوە و هەقەكان بەشداریی بەرچاویان لە تێكۆشانی ئەو سەردەمەی گەلەكەیاندا ببێ. هەر لەم سۆنگەیەوە بوو، پاش پێكەوەنانی بزووتنەوەی ئاشتیخوازان لە عێراقدا، شێخانی حەقە چوونە ڕیزی بانگراهێڵانی ئەم بزووتنەوەیەوە و ئیمزا و پەنجەمۆری خۆیان و شوێنكەوتوانیان هەمیشە بەسەر یاداشتەكانیانەوە بوو.

ئەم نووسینەم لە بارەی هەقە و بزووتنەوەكەیانەوە چیرۆكێكی هەیە بەپێویستی دەزانم لێرەدا بیگێڕمەوە:

سالانی ١٩٦٣–١٩٦٥ لە زیندانی (نوگرە سەلمان) بووم. دوای ڕامالینی حوكمی بەعسییەكان لە ١٩٦٣/١١/١٨دا پشوویەكمان دا، دەست كرا بەڕێكخستنی كاروباری ژیانی ناو بەندیخانەكە، وەك ئاهەنگگێڕان لە بۆنە نیشتمانییەكان و جەژنەكانی وەك جەژنی نەورۆز و هەروەها بەدەرس گوتنەوەی زۆر لە زانستەكان و زمانەكان و نەهێشتنی نەخوێندەواری و ڕێكخستنی زنجیرەیەك كۆڕی ڕۆشنبیری بەشێوەی ئەڵقە و ئەڵقەی بەرانبەر و پێشبڕكێكردن لە نێوان ئەڵقەكاندا بۆ وەڵامدانەوەی كۆمەڵێك پرسیار كە بۆ ئەو مەبەستە دادەنران.

لـە ئـێوارە کـۆڕێکدا پـرسیـارێك کـرا: «بـزووتـنـەوەیـەکی چـاکسازی لـە کـوردستـانـی عـێراقـدا پـەیدا بـوو بـەنـاوی «هـەقـە»وە. چـی لـەم بـارەیـەوە دەزانن؟» دادیار (محامی) مامۆستا عەبدولوەهاب قەیسی لە یەکێك لە گرووپەکانی پێشبڕکێکەدا بوو هەڵسایە سەرپێ و بەکورتی هەندێ قسەی کرد، ئینجا گوتی: من ئەم زانیارییانەم لە مامۆستا ساڵحی کوڕی کاکە ڕەزای عەسکەری وەرگرتووە کە لە بنەماڵەی شێخەکانی هەقەیە، کاتێك هـەردووکمـان لـەم بـەندیـخـانـەیـەدا بـووین. بـەڵام ئـێستـا دادیـار مستـەفـا عـەسکـەری کـە بـرای گـەورەی ساڵـح عـەسکـەریـیـە، لـێرەیـە و لـەم کـۆڕەدا ئـامـادەیە. تکایە کێ پرسیاری هەیە لەوی بپرسێ، وەڵامی دەداتەوە. ئەو دەستەیەی زنجیرە کۆڕەکانیان بەڕێوە دەبرد داوایان لێ کردم چی لێ دەزانم بۆیـان بـاس بکەم. منیش، ئەوەندەی دەرفەت هەبوو، بـابـەتەکەم بۆ ڕوون کردنەوە. لە کۆتـاییدا داوایـان لێ کردم شتێك لەو بـارەوە بنووسم بۆ ئەوەی بەشێوەی نامیلکەیەك لە بەندیخانەکەدا بڵاو بکرێتەوە. نووسیم. پاش ئەوە بارودۆخێکی سەخت بەسەر بەندیخانەکەدا هات، نامیلکەکە لەو نێوانەدا لەناو چوو.

بـەهـۆی گـۆڕانـی بـارودۆخـی وڵات و گـەڕانـەوەی بـەعسییـەکـانـەوە لـە ۱۹٦۸دا بـۆ حـوکـمـڕانـیـی عـێراق، نـەمـتـوانـی جـارێکی تر ئـەم بـابـەتـە بـنـووسمـەوە. تـا پـرسیـارەکـەی مـامـۆستـا مـحـەمـەدی مـەلاکـەریـم لـەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (عێراق) سەری هەڵدا و شێخ حەسەن عەودالانی بەدەم پرسیارەکەیەوە چوو و بـابـەتێکی لە گۆڤـاری (ڕەنجی کرێکار)دا بڵاو کـردەوە. لــەم دەروەوە کــە کـرایــەوە، بـرادەری دڵسۆز و خـۆشەویستـم و هـاوکاری پیشەم دادیار مامۆستا حەمید بڵباس لەو ڕۆژانەدا هـانی دام سەرلـەنـوێ شتـێك لـەسەر بـزووتـنـەوەکـە بـنـووسم. مـنیش شتـێکی کورتم نووسی کە لە ڕاستیدا بڕوام نەبوو دەستەڵاتی بەعسی ڕێی بڵاوکردنەوەی بدا، بەڵام بەهەوڵی مامۆستا محەمەدی مەلاکەریم بوو بەکتێبێك و بڵاو

کرایەوە و گەیشتە دەستی خوێندەواران.

لەم چاپی دووەمی ئەم کتێبەدا هەوڵم داوە هەندێ زانیاریی تری تێدا جێ بکەمەوە، بەتایبەت ڕا و بۆچوونی هەندێ لەوانەی لە نزیکەوە ئاگەداری هەڵسوکەوتی هەقەکان بوون. هیوادارم توانیبێتم خزمەتێك پێشکێشی یادی بزووتنەوەی هەقە و ڕۆڵەکانی نەتەوەکەیشم بکەم. هەروەها هیواداریشم ڕۆشنبیران و ئەوانەی بەدوای توێژینەوە لەم مەسەلەیەدا عەودالن، بەدرێژی باس و لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەن و بنووسن.

سلێمانی – مستەفا عەسکەری

٢٠٠٨/٣/١١

پێشەکیی چاپی یەکەم

لەم کوردستانەی ئێمەدا بەدرێژاییی مێژوو، گەلێ بزووتنەوەی ئاینی و سیاسی و کۆمەڵایەتی، بەرانبەر بەئاینی یا ڕێبازی ئاینیی فەرمانڕەوا، یا بەرانبەر بەدەسەڵاتی کاربەدەست، یا لە دژی نەریتی کۆمەڵایەتیی باو – ڕوویان داوە، کە لێکیان دەدەینەوە، هەریەکەیان بەپێی بارودۆخی ڕوودانی، کاکڵێکی پێشکەوتنخواز یا کۆنەپەرستیی بووە، بەڵام تێکڕای ئەم بزووتنەوانە، چەردەیەکی لایەکی دەنگوباسی کەمێکیان نەبێ، ناویان کوێر بووەتەوە، هیچ کتێب و سەرچاوەیەك لێیان نەدواوە، ئەگەر ئێستا پاشماوەیەکیان لە ناو خەڵك یا لە فۆلکلۆری سەرزارەکیدا مابێ، بەپێی گۆڕانی بارودۆخی زەمانە و هەڵوێستی خەڵکی تر کە باسی ئەو بابەتەیان کەوتووەتە ئەستۆ، گەلێ گۆڕانی بەسەردا هاتووە و بەهۆی ئەوەوە، ئەمڕۆ نووسینی مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و کولتووریی گەلی کورد ئەرکێکی ئێجگار قورسە و خستنەکاری توانێکی زۆر و تاوتووکردنی دەیان سەرچاوە و هەڵدانەوەی هەزاران لاپەڕەی مێژووی ئەوێ.

ئەمەش وەنەبێ هەر بەشبەحاڵی ڕووداوە دێرینەکانمان وابێ کە لەوانەیە ئەوان بەهۆی باری شارستانەتیی تا ڕادەیەك ئازادبیرانەی ئەو سەردەمەی جیهانیی ئیسلامەوە شتێکی باشیان لە بارەوە دەستگیر ببێ، بەڵکو تەنانەت بەشبەحاڵی بزووتنەوەکانی ئەم سەدەی بیستەمەشمان ڕاستە کە مێژووی هیچ کامێکیان لە هەموو سەرێکیەوە بەباشی نەنووسراوە و نایزانین. خۆ ئەگەر قسە لە سەدەکانی ناوەڕاست بکەین کە جیهانی ئیسلام هەمووی بەجارێ کەوتبووە ژێر دەواری ڕەشی نەزانی و کۆتکردنی بیر و پاشکەوتووترین شێوەی حوکمڕانیی دەرەبەگییانەوە،

ئەوە بابەتەکە هەر بەجارێ ئاڵۆز دەبێ و پێویستمان بەهەڵدانەوەی ئەرشیڤی سەدان ساڵی ئەستەمبووڵ و ئێران و کتێبخانە گەورەکانی ئەورووپا و تەماشاکردنی هەموو دەستنووسە پێوەندیدارەکانی حوجرە و مزگەوت و کڵێساکانی کوردستان دەبێ.

یەکێ لە ڕووداوە بایەخدارەکانی ئەم سەدەیەی کوردستانی خواروو بەرپابوونی بزووتنەوەی (هەقە)یە کە بزووتنەوەیەکی ئاینی – کۆمەڵایەتیی بەڕاستی مەزن بوو و لێکدانەوەی ڕاستەقینەی پێویستی بەپێداچوونەوەی بزووتنەوەی سۆفیەتی و بیروباوەڕ و ئایدیای باتینییەکان و تاقمی (ئەهلی حەق) و گەلێ لەو ڕێبازانەی ترە کە لە جیهانیی ئیسلامدا پەیدابوون، سەرەڕای بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکانی خەڵکی ناوچەکانی سنووری عێراق و ئێرانی ئێستا کە عەوداڵی دوای دادی کۆمەڵایەتی و دانانی سنوور و ڕادەیەك بوون بۆ جەور و ستەمی حوکمڕانەکانیان.

تا ئێستا شتێکی پڕ بەپێست و تێروتەسەل لە بارەی ئەم بزووتنەوەیەوە بڵاو نەکراوەتەوە[١] ئەم بابەتەیش کە ڕۆشنبیری پێشکەوتنخوازی ئاگەدار

---

(١) ئەوەندەی من پێی بزانم تا ئێستا لە وتارێکی کاك حەسەن عەواڵانی بەولاوە کە لە ژێر شادێری «تیشکێك بۆ نووسینەکەی محەمەدی مەلاکەریم لە ڕۆژنامەی عێراقدا»، لە ژمارەی (٦)ی ساڵی چوارەم [١٩٨٠]ی بڵاوکراوەی «ڕەنجی کرێکار»ی یەکێتیی نەقابەکانی کرێکارانی سلێمانیدا، بڵاوی کردووەتەوە – هیچ بابەتێکی تر لە بارەی بزووتنەوەی هەقەوە بڵاو نەکراوەتەوە. ئەوەش – وەك خۆی نووسیویە – پتر پشتی بەو زانستییانە بەستووە کە لە بنووسی ئەم کتێبەوەی وەرگرتوون. نووسینەکەی منیش کە لە شادێری وتارەکەیدا ئیشارەتی بۆ کردووە، ڕستەیەکە لە وتارێکمدا نووسیومە لە ژمارە (٣١)ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٩ی پاشبەندی کوردیی ڕۆژنامەی (العراق)دا بڵاوم کردووەتەوە و گلەییم لەوە تێدا کردووە کە بزووتنەوەیەکی مەزنی وەك بزووتنەوەی هەقە تا ئەو کاتە هیچی لەسەر نەنووسراوە. لەو وتارەی کاك حەسەن عەواڵانی بەولاوە، مامۆستا هەمزە =

کاك مستەفا عەسکەری نووسیویە کە خۆی لە بنەماڵەی شێخەکانی تاقمی (هەقە)یە کە ئەوان بوون ئەم بزووتنەوەیەیان داهێنا، ئەو لێکۆڵینەوەیە نییە کە مەسەلەکە بەجۆرێکی ئەوتۆ یەکلا بکاتەوە و ئیتر پێویست بەزیاتر

= عەبدوڵڵایش دەڵێ: «لە ١٩٥٦دا وتارێکم نووسی نیاز وابوو لەو ساڵنامە کوردییەدا بڵاو بکرێتەوە کە کۆمەڵێ لە ڕۆشنبیرانی کورد بەتەمابوون لە چاپی بدەن بەڵام بۆیان نەچووە سەر». هەروەها دەڵێ: «جارێکیشیان لە وەڵامی پرسیارێکی ناوخۆی ڕێکخراوەی پارتیی دیموکراتی کورددا لە کۆیە، باسێکم لە بارەی هەقەوە نووسی. باسەکە بەرۆنیو لە چاپ درا و لە ناو ڕێکخراوەکانی پارتیدا بڵاو کرایەوە، بەڵام بڵاوکەرەوەکانی هەندێ دەسکارییان کردبوو».
با بگەڕێینەوە بۆ سەر بنجی بابەتەکەمان. لە ڕووی سیاسەت و کۆمەڵایەتی و مێژووەوە بیگرین، بەسەرکردنەوەی بزووتنەوەی هەقە ئەوەندە بووە کە باسمان کرد. لە ڕووی ئەدەب و هونەریشەوە بۆی بچین، دەبینین تا ئێستا هیچ کام لە ئەدیب و هونەرمەندەکانی هیچ لقێ لە لقەکانی ئەدەب و هونەری کوردی، با بەڕاگوزاریش بێ، لایەکیان لە بەرهەمە ئەدەبی و هونەرییەکانیاندا بەلای ئەم ڕووداوە گەورەیەی بزووتنەوەی هەقەدا نەکردووەتەوە. لە کاتێکدا کە ڕاستەکەی، چ جۆری ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵایەتیی هەقەکان لە بارەی هاوسانیی ئابووری و ئازادیی ئافرەتەوە و چ ئەو ڕەوتە قارەمانانە درێژەی تێکرا لە ناوچەکانی خۆیانەوە کردیان بۆ کەرکووك و ئەو ڕادەی سوورییە لەسەر هێنانە دیی داخوازییەکانیان، شایانی ئەوەن چەند داستانی شیعر و چیرۆك و ڕۆمان و شانۆنامەیان لەبارەوە بنووسرێ و چەند گۆرانی و ئاوازیان بۆ دابنرێ و وێنەیان بۆ بکێشرێ و پەیکەریان بۆ بتاشرێ. من بێگومانم لەوە کەوا شانۆ و سینەمای دواڕۆژی کوردستان ڕۆژی خۆی ئەم بابەتە بەباشی پێشکێشی تەماشاکەرانی کورد و جیهان دەکەن، بەڵام دەستپێشخەریی ئەمرۆی بنووس و هونەرمەندانی کوردیش بایەخی خۆی هەیە و بایەخەکەی لەوەدایە کە هێشتا گەلێ لە بەشدارانی ئەم بزووتنەوەیە ماون و بەهۆی ئەوەوە دەتوانرێ بەڵگەی ڕاست و دروست و ورد بۆ ئەم کارە ئەدەبی و هونەرییانە ئامادە بکرێ. دەسا با ئێمەش چاو لە گەلە زیندووەکانی جیهان بکەین و نەهێڵین ئەم کەلەپوورە پڕ شان و شکۆیەمان کوێر ببێتەوە – م. م. ك.

نەبێ. بەڵام، هەرچۆن بێ، من بەلای خۆمەوە، وەك هەنگاوی یەکەم بەم ڕێگە پێشتر نەکوتراوەیەدا، بەکارێکی مەزنی دەزانم. بۆیە کە ئەم دۆستە دڵسۆزەم لە نووسینی ئەم بابەتەی ئاگەداری کردم، زۆرم پێ خۆش بوو و گفتم دایە منیش لە لای خۆمەوە، ئەوەندەی کە ئەمڕۆ لە دەسەڵاتدا هەیە، پێدا بچمەوە و چاوی بۆ پێدا بگێڕمەوە و لە هەندێ شوێنی پێویستدا پەراوێزی بۆ بنووسم[٢] و لە پێشکێشکردنیدا بەخوێندەوارانی چاوکراوەی گەلەکەمان یارمەتیی بدەم.

لەبەرئەوەش کەوا هێشتا گەلێ کەس ماون لە ناو کۆڕی بزووتنەوەی هەقەدا بوون و ژیاون، کەسانی تریش هەن بەدوای لێکدانەوەی ئەم مەسەلەیەدا گەڕاون، وام بەباش زانی ڕەشنووسی کتێبەکە بخەمە بەردەستی هەندێ لەمانە و داوای دەربڕینی بیروڕای خۆیانیان لێ بکەم. لەم ڕووەوە پرسم بەکاك مستەفا خۆیشی کرد، ئەویش بۆچوونەکەمی لا پەسەند بوو و بەهەردووکمانەوە مامۆستایان هەمزە عەبدوڵڵا و شێخ حوسەینی خانەقامان دەستنیشان کرد و پاشان خۆم پیشانی برایان شێخ ستار «د. عەبدولسەتار تاهیر شەریف» و دوکتۆر عیزەدین مستەفاشم دا. ئەم بەڕێزانە هەموویان هەریەکە کۆمەڵێ سەرنجیان بۆ خستمە سەر قاقەز و بەدەمیش هەندێ شتیان پێ وتم کە بەناوی خۆیانەوە خراونەتە پەراوێزەوە. مامۆستا هەمزە و د. عیزەدین یەکی پاشبەندێکیشیان بۆ کتێبەکە نووسی کە لە داوێنیەوە بەناوی خۆیانەوە بڵاو کراوەتەوە. هەر بەپێی پێشنیهادی مامۆستا هەمزەیش ناوی کتێبەکەمان گۆڕی[٣] کە پێشان بەمجۆرە بوو: «بزووتنەوەی (هەقە) بزووتنەوەیەکی

(٢) پەراوێزەکانی خۆمم بەنیشانەی «م. م. ك.» لە پەراوێزەکانی کاك مستەفا عەسکەری خۆی جیا کردووەتەوە. لەو پەراوێزانەشدا کە هەردووکمان تیایانا بەشدارین، بەشەکەی خۆمم خستووەتە نێوان دوو کەوانەی لەم چەشنەوە: [ ] – م. م. ك.

(٣) شێخ ستاریش، بەشبەحاڵی خۆی، بێ ئەوەی ئاگای لە پێشنیهادەکەی مامۆستا هەمزە ببێ، پێشنیهادێکی لەم چەشنەی دامێ – م.م.ك.

نیشتمانپەروەر بوو». مامۆستا هەمزە، بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەستی لەم پێشنیهادەی، وتی: «بزووتنەوەی هەقە لە پێشاندا بۆ ئامانجی نیشتمانپەروەرەی نەبوو، هەرچەند پاشان بەگوێرەی بارودۆخی سیاسیی وڵات کەوتبێتە بەرەی نیشتمانپەروەری و بەڵکو پێشکەوتنخوازیشەوە و هەرچەند هەر بزووتنەوەیەك دەبێ کاکڵێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیی پێشکەوتنخواز یا کۆنەپەرستی هەبێ. کاکڵی بزووتنەوەی هەقەش – وەك بزووتنەوەیەکی جووتیاران – کاکڵێکی دژی ڕژێمی کۆنەپەرست و نۆکەری حوکمڕان و سیستەمی دەرەبەگیی لادێکانی ئەو ڕۆژەی کوردستانی بووە». ئێستاش کەوا دەرفەتی ئەوە ڕەخساوە ئەم کتێبە بەم شێوە سەرەتاییە پێشکێشی خوێندەوارانی ئازیزی کورد بکرێ، بەدڵ ئاواتەخوازی ئەوەم ببێ بەرچەشکێنی کەسانی تریش، تا ئەوانیش چ لەم بابەتە و[4] چ لە بابەتە هاوشێوەکانیدا[5]، بنووسن و هەریەك لایەکی مێژووی کۆمەڵایەتیی نەتەوەکەمان ڕوون بکەنەوە.

محەمەدی مەلاکەریم

١٩٨٢/٩/١٤

---

(٤) بەئاواتی ئەو ڕۆژەوەم بیرڕووناکێکی شارەزا هەڵکەوێ کتێبێکی بەپێز لە بارەی ئاین و ڕێبازی مێژووی کاکەییەکانی کوردستان، بە هەموو لق و پۆپەکانیانەوە بنووسێ – م.م.ك.

(٥) شێخ ستار بەتایبەتی بایەخ بەوە دەدا کە پێویستە کەسانێکی لێهاتوو سەر لەو کەسانە بدەن کە لە بزووتنەوەی هەقەدا دەوریان بووە و هێشتا ماون، پرسیاریان لێ بکەن و وەڵامەکانیان بەدەنگی خۆیان بخەنە سەر شریت و بڵاوی بکەنەوە. ئەو خۆی لە ١٩٧٩/١/١٠دا دیدارێکی لەگەڵ مەلا سەلامی کوڕی مەلا مستەفای ترێخۆر کردووە لەسەر شریت لە کەرکووك [بۆ زانینی زیاتر لە بارەی ئەم مەلا سەلامەوە کە ئێستا لە دنیا دەرچووە بڕوانەرە پەراوێزی ژمارە (٢) ل٦٤] شێخ ستار ئەو شریتەی دایە لام، گەلێ بابەتم لەبەر نووسییەوە و لە ناو پەراوێزەکانی ئەم کتێبەدا جێم کردنەوە. ئیشارەتیشم بۆ ئەوە کردووە کە ئەو بابەتانە لەو شریتە وەرگیراون – م.م.ك.

مستەفا عەسکەری

دانەری ئەم کتێبە

کورته باسێك
له بارەی سۆفیەتی و تەریقەتی نەقشبەندییەوە

سۆفیەتی، لە بنەڕەتدا، لە سوننەتی پێغەمبەرەوە سەری هەڵداوە (دروودی خوای لێ بێ). سوننەتی پێغەمبەریش بریتییە لە فەرموودە و کردەوەکانی و لەو کردەوانەی هاوڕێکانی کە ئەو نارەزاییی لێ پیشان نەدابن. لە سەردەمی پێغەمبەر خۆی و هەروەها لە سەردەمی هاوڕێیانی و لە سەردەمی ئەوانەیشدا کە لە پاش ئەوان هاتوون، واتە (الصحابة والتابعين) کەسانێك بوون لە خۆشیی دنیا و حەزبەماڵ و دەستەڵات خۆیان دوور ڕاگرتووە و خەریکی خواپەرستی و ڕاگرتنی جەوهەری ئاین و ئایینداری بوون و جلوبەرگی سادە و ساکاریان لەبەر کردووە و لە ئارەزووی نەفس دوور کەوتوونەتەوە[١].

مەسەلەکە لە سەردەمی پێغەمبەر و هاوڕێیانیدا وا بەسەر چووە، بەڵام پاشان گۆڕانی بەسەردا هاتووە چونکە خەڵکەکە ئارەزووی خۆشیی دنیایان زۆر بووە و لەوەوە ئەم ڕێبازە جیاوازانەی سۆفیەتیش بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی خەڵك و کۆمەڵ پەیدابوون. ئەم ڕێبازانە ناوی ئەو کەسە ناودارانەیان لێ نراوە کە سەرکردایەتییان کردوون و بنەماکانیان داناون، وەك دەگوترێ (سیدیقی) کە دەڵێن دەگەڕێتەوە بۆسەر ئەبوبەکری سیدیق (خوای لێ ڕازی بێ)، یا (تەیفووری) بەناوی شێخ تەیفوورەوە کە شێخ بایەزیدی بەستامییە، یا (قادری) بەناوی (شێخ عەبدولقادری گەیلانی)یەوە، یا (نەقشبەندی) بەناوی شێخ بەهائەدین

---

(١) شێخ ئەمینی شێخ عەلائەدینی نەقشبەندی: تەسەوف چییە؟ «بغداد، دار الحرية للطباعة ١٩٨٥».

موحەممەدی بوخاراییی نەقشبەندییەوە. هەروەها گەلێ ناو و نازناوی تریش.

ئەو زانا گەورانە بناخەی ئەو ڕێبازانەیان بەجۆرێك داڕشتووە کە تێگەیشتنی بۆ موسوڵمانانی ساکار ئاسان بێ و سوودی لێ وەربگرن. بەم شێوەیە ئەو کارە بووە بەرەوشتێك سۆفییەکان لەسەری ڕۆیشتوون. جا هەر کام لەو ڕێبازانە بگیرێتە بەر، مەبەست هەر پێڕەوی لێکردنی قورئانی پیرۆز و سوننەتی پێغەمبەر و دوورکەوتنەوە لە ڕق و کینە و دووڕوویی و حەسوودی و شەڕوشۆڕی نێوان مەزەب و ڕێبازەکانە، بەواتایەکی تر خۆ خەریککردنە بەناوی خواوە (ذیکر)[٢].

بۆ ئەم مەبەستەیش پێشەوایانی ئەهلی تەسەوف پشتیان بەئایەتی قورئان و قسەی پێغەمبەر بەستووە، وەك ئایەتی (ادعوا ربكم تضرعاً وخفية) واتە: هاوار بکەنە خوا بەپاڕانەوەوە لێی و بەنهێنی، یا ئایەتی (ولا تطع من اغفلنا قلبه عن ذكرنا واتبع هواه) واتە: بەگوێی ئەوانە مەکە کە دڵیمان لە ناوهێنانی خۆمان بێ ئاگا کردووە و شوێنی ئارەزووبازیی خۆی کەوتووە، یا فەرموودەی (ايها الصديقون! تنعموا بذكر الله في الدنيا، فانه لكم في الدنيا نعيم، وفي الآخرة جزاء مقيم). واتە: ئەی باوەڕ بەخواکردووەکان! خۆشحاڵ بن بەناوهێنانی خوا چونکە ناوهێنانی خوا لە دنیادا نیعمەتە و لە قیامەتیشدا پاداشتێکی پایەدار و هەرگیز

---

(٢) شێخ سەلاحەدینی شێخ تائیبی نەقشبەندی: ڕێبازی نەقشبەندی و تەسەوف، چاپی ٢٠٠٢.

بەبۆنەی باسی زیکرەوە دەمەوێ شتێك لە بارەی سۆفیەتییەوە ڕوون بکەمەوە. سۆفییەتی بەو پێناسە ڕووکەشییەی لە ناو خەڵکدا باوە، بەتەواوی ناناسرێ و نازانرێ، چونکە سۆفییەتی تام و چێژێکە تا نەگاتە (ڕۆح) مرۆڤ پەی پێ نابا. ڕاستی و دروستیی سۆفیەتی بەترازووی (ظاهر) ناکێشرێ، بەڵکو توانەوەی سۆفییە لە ڕێگەی مورشیدەکەیەوە لە زاتی ئیلاهیدا، وەك دەڵێن: (الفناء في الله).

بەسەرنەچووە، یا فەرموودەی (خير الذكر الخفي، وخير الرزق ما يكفي) واتە: چاكترین ناوهێنانی خوا ئەوەیە بەنهێنی ناوی بهێنرێ و كەس ئاگای لێ نەبێ تا نەبێ بە ڕیا، چاكترین ڕزقێكیش كە خوا بیدا بەئادەمیزاد ئەو ڕزقەیە بەشی ژیانی ئەو كەسە بكا كە پێی دراوە.

وەك باسمان كرد وردە وردە چەند شێوەیەك لە سۆفیەتیدا پەیدا بووە وەك چۆن جونەیدی و خەڕازی و هی تر. لە هەر كام لەو شێوانە، چەندین زنجیرەی تر جوێ بوونەتەوە و هەموویشیان ڕێگەی ڕەوشت و كرداری باش و خواناسانەیان گرتووەتە بەر. ناسراوترینی ئەم زنجیرانە ئەمانەن:

١– قادرییە، بەناوی شێخ عەبدولقادری گەیلانییەوە (٤٧١–٥١٦)ی كۆچی.

٢– ڕەفاعییە، بەناوی ئەبولعەباس ئەحمەدی ڕەفاعییەوە (٥١٥–٥٧٠)ی كۆچی.

٣– سوهرەوەردییە، بەناوی شێخ شەهابەددینی سوهرەوەردییەوە كە لە (٦٣٢)ی كۆچیدا كۆچی دوایی كردووە.

٤– نەقشبەندییە، بەناوی شێخ موحەممەد بەهائەددینی نەقشبەندییەوە (٧١٧–٧٩٠)ی كۆچی.

نەقشبەندی لە زنجیرەیەكدایە كە سەربەندەكەی دەگاتەوە سەر ئەبوبەكری سیدیق و سەلمانی فارسی و ژمارەیەكی زۆر لە گەورەپیاوان كە بەرەو خوار دێن تا زنجیرەكە دەگاتە سەر شێخ موحەممەد بەهائەدین نەقشبەند كە نازناوی شاهی نەقشبەندی پێ دراوە، لەم زنجیرەیەدان. دوای ئەویش ژمارەیەك وەلی و سۆفی و پیاوچاك تا دەگاتە سەر شاه عوبەیدوڵڵای دەهلەوی لە هیندستان، ئینجا مەولانا خالید لە كوردستان كە لەسەر دەستی شاه عوبەیدوڵڵای دەهلەویدا تەریقەتی وەرگرتووە و بووەتە خەلیفەی و گەڕاوەتەوە بۆ كوردستان و پێشان لە سلێمانی نیشتەجێ

بووه و دەستی داوەتە گوتنەوەی دەرسی ئاینی و ڕێنوێنیکردنی موسوڵمانان و تەڵقین دادانیان لەسەر ڕێبازی تەریقەتی نەقشبەندی و خەڵکێکی زۆر لە خواناسان و دەست لە دنیا هەڵگرتووان لە دەوری کۆبوونەتەوە.

ئەوانەی بەرهەڵستیان دەکرد، بوون بەمایەی ناکۆکی کەوتنە نێوان مەولانا و خاوەن ڕێبازە تەریقەتییەکانی تر. هەروەها لەگەڵ هەندێ لە میرانی بابان و دەستەڵاتدارانی سلێمانیش. لەبەرئەوە مەولانا ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی سلێمانیی بەجێ هێشت و ڕووی کردە بەغدا.

لەوێ ڕۆشنبیران و ئەدیب و خواناسان ڕوویان تێ کرد و بەگەرمی پێشوازییان لێ کرد. والی بەغدا داوود پاشایش یارمەتیی دا بۆ ئاوەدانکردنەوەی قوتابخانەی (الاحسائیة) کە پاشان بەناوی (تەکیەی خالیدییە)وە ناوبانگی دەرکرد.

پاش چەند ساڵێك مەحموود پاشای بابان دەچێ بۆ بەغدا، لەوێ مەولانا دەبینێ و داوای لێ دەکا بگەڕێتەوە سلێمانی. مەولانایش لە ساڵی (١٢٣٢)ی کۆچیدا دەگەڕێتەوە. خەڵکی سلێمانیش بەتایبەتی مریدانی تەریقەتی نەقشبەندی و خواناسان پێشوازییەکی گەرمی لێ دەکەن. مەحموود پاشایش لە ساڵی ١٨١٦ ئەو خانەقایەی بۆ دروست دەکا کە ئێستا بەخانەقای مەولانا بەناوبانگە. لە کوردستان و حیجاز و میسر و باکوری ئەفریقا و شام و ئێران و تورکیا و ئەفغانستان و هیندستان و وڵاتانی تردا ناوبانگی مەولانا بڵاو دەبێتەوە. عاشقانی ڕێبازی نەقشبەندی لە هەموو لایەکەوە دێن بۆ سەر لێدانی و فێری زانیاریی ئاینی دەبن لای و لەسەر دەستی ئەودا تەڵقین دادەرێن و ڕێگەی ڕاستیان پیشان دەدرێ[٣].

جارێکی تریش، بەدزییەوە دەست دەکرێتەوە بەئاژاوەنانەوە و فیتنەبازی

---

(٣) مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، یادی مەردان، بەرگی یەکەم، بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٩.

و دروستکردنی ناکۆکی. مەولانا هەست دەکات کەوا پێوەندیی مەحموود پاشایش لەگەڵیدا وەك جاران گەرموگوڕ نییە و شێخانی قادریش بەربەرەکانێی دەکەن بەتایبەتی بنەماڵەی شێخ مارفی نۆدێ[٤] و تەنانەت پیلان دارێژراوە بۆ کوشتنی. یەکێك لە بەشداربووانی ئەو پیلانە شێخ ئەحمەدی سەردار[٥] بووە کە لە شێخانی سەرگەڵوو بووە لە ناوچەی

(٤) پاش ئەوەی شێخ مارفی نۆدێ ڕاستییەکانی بۆ ئاشکرا دەبن و تێ دەگا کە مەولانا کاری خراپ دەرهەق کەس ناکا، لەگەڵیدا ئاشت دەبێتەوە و نامەی عوزرخواییی بۆ دەنووسێ. ئەمە پێش ئەوە بووە کە مەولانا بەرەو شام بڕوا.

(٥) شێخ ئەحمەدی سەردار لە سەیدەکانی بەرزنجەیە. بەبنەچە دەچێتەوە سەر شێخ عەبدوسەمەدی سەرگەڵوو کە کوڕی بابە ڕەسووڵی گەورەیە. بۆ زانیاریی زیاتر ئەم خشتەیەی خوارەوە دەخەمە بەرچاو:

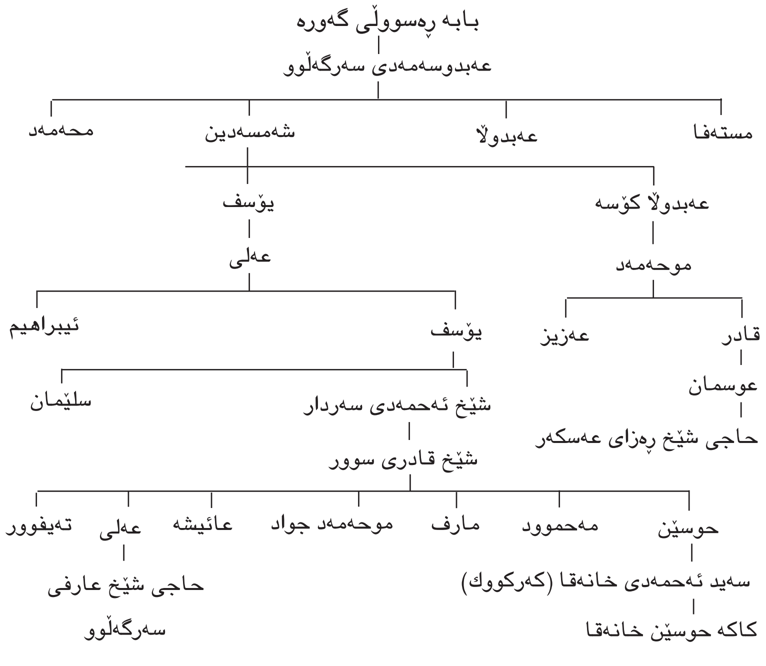

سووورداش و پیاوێکی زۆر بەدەستەڵات بووە. زۆر بەتوندی دژی مەولانا وەستاوە. مەولانا، بەپێی پێڕەوی سۆفییانە «تەوەجوە»[٦] لە شێخ ئەحمەد دەکا لە کاتێکدا کە شێخ ئەحمەد ویستوویەتی مەولانا بکوژێ. شێخ ئەحمەد کەمەندکێشی مەولانا دەبێ و خۆی تەسلیم دەکا و لە لایەن مەولاناوە تەڵقینی دادەدرێ و دەبێ بەخەلیفەی تەریقەتی نەقشبەندی لە ناوچەی سووورداشدا. شێخ ئەحمەدی سەردار، جگە لەوەی پیاوێکی زانا و خواناس و هەڵکەوتوو بووە، یەکێکیش بووە لە خەلیفە ناودارەکانی مەولانا و زۆر لێیەوە نزیك بووە. مامۆستای خوا لێخۆشبوو مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس بەخەلیفەی سێیەمی مەولانای داناوە و باسی خزمەتی کردووە بەموسوڵمانان[٧].

لە ئەنجامی ناکۆکیی نێوان مەولانا و دەستەڵاتدارانی ئەو سەردەمەی ناوچەی سلێمانی و هەوڵی ناڕەوایی بەرهەڵستانی مەولانادا، مەولانا بڕیار دەدا بڕوا بۆ شام. شێخ ئەحمەدی سەردار بۆ ئەم مەبەستە یارمەتییەکی زۆری مەولانای داوە و بەرەو پیری چووە و میوانداریییەکی باشی لێ کردووە و پاشان بەخۆشی بەرەو ناوچەکانی شەمزینان و نەهرێ بەڕێی کردووە[٨]. مەولانا بەهەر ناوچەیەکدا ڕۆیشتووە، زانایانی

---

(٦) تەوەجوە (توجە): ئەوەیە شێخەکە کار لە دڵی بەرانبەرەکەیدا دەکا و وای لێ دەکات گوێڕایەڵی شێخ ببێ. خوا لێخۆشبوو مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ئەم لایەنەی بەباشی ڕوون کردووەتەوە کە چۆن شێخ ئەحمەدی سەردار تەسلیمی مەولانا بووە. بڕوانە مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس سەرچاوەی پێشوو.

(٧) مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٤ – ٨٨.

(٨) مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس باسی ئەم پێشوازی لێکردنەی مەولانای کردووە، بەڵام لەناو سۆفی و مریدانی نەقشبەندی ناوچەی سووورداشدا باوە، بەتایبەت لە ناو هەقەکاندا، کە دەڵێن شێخ ئەحمەدی سەردار پێشوازی لە مەولانا لە نێوان سلێمانی و سووورداشدا کردووە.

گەورە و شێخ و خواناسانی ئەو ناوچەیە بەرەو پیری چوون و زانست و تەریقەتیان لەسەر دەستیدا وەرگرتووە. مەولانا ساڵی (١٢٤٢) گەیشتووەتە شام.

هەروەك وتمان شێخ ئەحمەدی سەردار بووە بەخەلیفەی مەولانا خالید و دەستی کردووە بەتەڵقینی ڕێبازی نەقشبەندی و خواناسیی کردووە. دوای ئەویش شێخ عەبدولقادری کوڕی کە بەشێخ قادری سوور بەناوبانگ بووە، لەسەر وەسیەتی مەولانا خالید بووە بەجێگری باوکی.

تەریقەتی نەقشبەندی لە ناوچەی سووورداش

لە ناوچەی سووورداشدا شێخ ئەحمەدی سەردار تەریقەتی نەقشبەندیی لەسەر دەستی مەولانا خالید(۱) وەرگرتووە(۲).

---

(۱) مەولانا خالید کوڕی ئەحمەدی کوڕی حوسەینی جافی مکایەڵییە. لە ۱۱۹۳ی کۆچی (۱۷۷۹ی. ز)دا لە قەرەداغ لە دایك بووە و لە ۱۲٤۲ (۱۸۲۷)دا لە شام کۆچی دوایی کردووە. خوێندنی مەلایەتیی لەسەر دەستی مەلا گەورەکانی ناوچەی بابان تەواو کردووە و بۆ وەرگرتنی تەریقەت چووە بۆ هیند و تەریقەتی نەقشبەندیی لەسەر دەستی شاه عەبدوڵڵای دیهلەویدا وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە بۆ کوردستان بۆ ئیرشاد و پاشان بەهۆی ناکۆکییەوە لەگەڵ میرەکانی بابان بەیەکجاری کۆچی کردووە بۆ شام [بۆ زانینی زیاتر لە بارەی تەریقەتی نەقشبەندی و مەولانا خالیدی نەقشبەندییەوە بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، یادی مەردان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ۱۹۷۹].

(۲) مامۆستا کەریم زەند دەڵێ: «مەولانا خالید، کاتی خۆی لە مێرگەپانەوە هاتووەتە سەرگەڵووی سوورداش و لەوێ شێخ قالە سووری کردووە بەجێنشینی و ئەویش شێخ ئەحمەدی سەرداری کردووە بەجێگر.. تاد» [بڕوانەرە: کەریم زەند، ئاین و باوەڕ لە کوردستاندا، سلێمانی، ۱۹۷۱، ل ۸۵]. بەڵام ڕاستەکەی ئەوەیە یەکەمین خەلیفەی مەولانا لەو ناوچەیەدا شێخ ئەحمەدی سەردارە و شێخ قادری سوور کوڕی شێخ ئەحمەدە و پاش مردنی باوکی دەستی کردووە بە تەریقەت دادان. شێخ ئەحمەدی سەرداریش لە سلێمانی بووە بەمەنسووبی مەولانا، نەك بەهاتنی مەولانا بۆ سەرگەڵوو [بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل۸۸]. لە بارەی هاتنی مەولانایشەوە بۆ سەرگەڵوو، ئەوە، وەك مامۆستا کەریم زەند دەڵێ، ڕاستەو لە ناو هەقەکان خۆیشیاندا باوە، مامۆستا مەلا کەریمیش هەرچەند لە (یادی مەردان)ەکەیدا باسی نەکردووە، بەڵام بەدەم پێی وتم مەولانا بە ڕێگەی کۆیەدا کۆچی کردووە بۆ شام و لام دوور نییە لە ڕێ لای دابێتە لای =

پـاش ئـەویش شێخ قـادری کـوڕی کـە بـەشێخ قـادری سوور نـاسراوە تەریقەتی خەڵکی داداوە(٣).

ئەمجا حاجی شێخ ڕەزای عەسکەری تەریقەتی داداوە و(٤). ئەمیش شێخ موحەمەدی ئیلەڵای(٥) کردووە بەجێگیری خۆی. لە دوای ئەویش حاجی شێخ مستەفای کوڕی حاجی شێخ ڕەزا تا ساڵی ١٩١٥ تەریقەتی داداوە و

= مەنسووبەکانی سەرگەڵووی.

[شێخ حوسەینی خانەقایش دەڵێ: «شێخ ئەحمەدی سەردار مەولانای دەعوەت کردووە بۆ سەرگەڵوو و بەدۆڵی هەناراندا ڕۆیشتوون. تەنانەت لە ڕێگەدا دڕکەزی قاچی مەولانای زامدار کردووە و شێخ ئەحمەد تا گەیشتوونەتە جێ خوێنەکەی مژیوە «ئەگەر وابێ دەبێ ترسی ئەوەی بووبێ لێی پیس کا؟». هەر لەم سەفەرەدا شێخ ئەحمەد چەکامەیەکی وتووە ئەم دوو بەیتەم لە بیرە:

غـــلام خالد کردم، ســگ صدیق و سلــمانم
کە جدم سید مرسل، چە باك از کوە عصیانم
بە فقر و فاقە مینازم، بە یمن قاسم و جعفر
ز منسوبان طیفورم، غنی از شاه و سلطانم».

–م.م.ك.

(٣) شێخ حوسەینی خانەقا دەڵێ: «شێخ قادر منداڵ دەبێ، مەولانا لە باوەشی دەگرێ و دەڵێ ئەمە مریدی خۆمە و دیارییەکیشی هەر بەو منداڵییە خەڵات دەکا [قەلەنسووە و تەیلەسانێك بۆ نیشانەی خەلیفەیەتی]. پاشان کە شێخ ئەحمەد کۆچی دوایی دەکا، سەید تەهای نەهرێ دێ بۆ کەرکوك، دیارییەکەی مەولانای دەداتێ [دیارە دەبێ دیارییەکە لای ئەو بووبێ] و ئیجازەی ئیرشادیشی دەداتێ» – م.م.ك.

(٤) شێخ حوسەینی خانەقا دەڵێ: «شێخ ڕەزای کوڕی شێخ عوسمانی کوڕی شێخ قادری قەڵاسێوکە بەوەسیەتی شێخ عەبدولقادری کوڕی شێخ ئەحمەدی سەردار بووە بە شێخ و ئیرشادکەر کە وەسیەتی شێخیەتیی بۆ هیچ کام لە کوڕەکانی نەکردووە و شێخ ڕەزای هەڵبژاردووە، کە ئەمەش نیشانەی ئەوەیە مەسەلەکە بەڕاستی ئیرشاد بووە نەك سوودی خێزان و منداڵ» –م.م.ك.

(٥) ئیلەڵا: گوندێکە لە ناوچەی کۆیە.

لەو ساڵەدا کۆچی دوایی کردووە. لەسەر وەسیەتی ئەم حاجی شێخ مستەفایە، پاش ئەو شێخ مەلا ئەحمەدی گەڵنێری[٦] تەریقەتی داداوە تا ئەمیش لە ساڵی ١٩١٩دا کۆچی دوایی کردووە. پاش ماوەی ساڵێك شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە لە ساڵی ١٩٢٠ەوە دەستی کردووە بە ئیرشاد و خەڵکێکی زۆر لە ناوچەی سووورداش و مەرگە و میرزا ڕۆستەم و بەری کۆیە و ئاغجەلەر و شوان تەریقەتیان لەسەر دەستی ئەودا وەرگرتووە.

(٦) گەڵنێری: گوندێك بوو سەر بەناوچەی میرزا ڕۆستەم لە هەرێمی ڕانیە، ئێستا بووە بەژێر ئاوی گۆلی دووکانەوە.

شەدەڵە

شەدەڵــە گـونـدێکـە لـە گـونـدەکـانـی نـاوچـەی سووورداش لـە شارسـتـانـی سلـێمـانـی، دەکـەوێتـە کـۆتـایـیـی دۆڵـی مـێرگـەپـان، لـە نـێوان شاخـی پیرەمەگروون و شاخی چەرمابانددا. لەم عاستەدا بەشاخەکەی دەوترێ دابان. چەمێك بەنێوان هەردوو بەری گوندەکەدا تێ دەپەڕێ. ئەو بەشەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە باسی بکەین ئەوەیانە دەکەوێتە بەری شاخی چەرمابانەوە. لە کاتی خۆیدا حاجی شێخ مستەفای کوڕی حاجی شێخ ڕەزای عەسکەری[1] کردوویە بەدێ و مزگەوتێکی تێدا دروست کردووە. لە پشت ماڵەکانی دێوە کارێزێك لێ دراوە، ئاوێکی سارد و خۆشی هەیە. بەچواردەوری کارێزەکەدا ڕەزە ترێ و دارتووە. ئاوی کارێزەکە ڕوو دەکاتە ناو ماڵەکانی گوندەکە و لەوێشەوە بەگونج بەرەو مزگەوت دەڕوا و دەڕژێتە ناو حەوزێکی گەورەوە. بەدەوری حەوزەکەدا سەکۆیەکی تاتەبەرد دروست کراوە. کاتی خۆی باخچەیەکی خنجیلانەی جوانی پڕ لە جۆرەها داری

(١) حاجی شێخ ڕەزا خەڵکی دێی عەسکەر بووە لە ناوچەی ئاغجەلەر. ئەم زاتە کوڕی شێخ عوسمانی کوڕی سەید عەبدولقادری کوڕی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ عەبدوڵڵای کۆسەی کوڕی سەید شەمسەدینی کوڕی سەید عەبدولسەمەدی کوڕی سەید بابەڕەسووڵی بەرزنجەییـیە کە دەچێتەوە سەر ئیمامی عەلی. لە گوندی عەسکەر دانیشتووە و لە کەرکووك کۆچی دوایی کردووە و لەتەك شێخ قادری سوورەوە لە خانەقای کەرکووك بە خاك سپێردراوە.
حاجی شێخ مستەفای کوڕی ئەم زاتە لە جەنگی یەکەمی جیهاندا بۆ بەربەرەکانێی ئینگلیز چووە بۆ باشووری عێراق و لە ساڵی ١٣٣٣ی کۆچی [ڕێکەوتی ١٩١٥ی.ز]دا لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی شێخ مەعرووفی کەرخی نێژراوە، بەڵام پاشان دەریانهێناوەتەوە و گواستوویانەتەوە بۆ گۆڕستانی شێخ جونەیدی بەغدایی و لەوێ بەخاکیان سپاردووە.

بەردار و گوڵ لەبەر حەوزەکەدا بوو. داری توو و گوێز و چنار و بی بەرز بووبوو و لە هەموو لایەکەوە سەریان لێك دابوو. ئێستا ئاوی کارێزەکە یەکسەر بەبۆڕی دەچێ بۆ مزگەوتەکە. شێوەی حەوز و تاتەبەردەکان وەك جاران نەماوە، هەروەها باخچەکەیش فەوتاوە و درەختی تێدا نەماوە.

لە هەیوانی مزگەوتەکە و سەکۆکەوە تەماشای پیرەمەگروون بکەی، وەك بووکێکی ڕازاوە دێتە بەرچاوت تارای جوانی پۆشیبێ. هەر کاوە و هەر لووتکەیە دیمەنێکی تایبەتیی خۆی هەیە تێت دەگەیەنێ کەوا پیرەمەگروون بەئاشکرا شانازی بەوەوە دەکا کە یەکێکە لە شاخە جوان و سەرکەشەکانی کوردستان.

لەم گوندە جوانکیلەیەدا بوو لە کۆتاییی ساڵانی هەزار و نۆ سەد و بیستدا بزووتنەوەیەکی ئاینی – کۆمەڵایەتی بەناوی (هەقە)وە پەیدا بوو. بنیاتنەری ئەم بزووتنەوەیە شێخ عەبدولکەریمی کوڕی حاجی شێخ مستەفای کوڕی حاجی شێخ ڕەزای عەسکەری بووە[٢].

(٢) ئێدمۆندز حاجی شێخ عارفی سەرگەڵوو بەدامەزرێنی ئەم بزووتنەوەیە دادەنێ [بڕوانەرە: سی. جی. ادموندز، کرد و ترك و عرب (ترجمة: جرجیس فتح الله)، بغداد، مطبعة التایمس، ١٩٧١، ص ١٨٧]. بەڵام لە ڕاستیدا دامەزرێنی جووڵانەوەکە شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵەیە و هەر ئەویش لەو سەردەمەدا ئیرشادی کردووە. حاجی شێخ عارف خزمی شێخ عەبدولکەریم بووە و لە بارەی تەریقەت و باوەڕی ئاینی و لە ڕووی خزمایەتیشەوە زۆر لێیەوە نزیك بووە. حاجی شێخ عارف ئامۆزای سەید ئەحمەدی خانەقای کەرکووك بووە و لە نەوەی شێخ ئەحمەدی سەردارە.

شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە

شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە

ئـەم زاتــە کـوڕی حـاجـی شێخ مستـەفـای کـوڕی حـاجـی شێخ ڕەزای عەسکەرە. هێشتا ساغ نەبووەتەوە لە چ ساڵێکدا لە دایك بووە، بەڵام وا دەردەکـەوێ لــە دەوروبــەری ۱۳۱۰ی کـۆچــی (۱۸۹۲– ۱۸۹۳ی. ز)دا هـاتووەتە دنیـاوە[1] پیاوێکی گەنم ڕەنگی نیمچە بـاڵای دەموچاو پان بووە. زانا و خوێندەوار و تێگەیشتوو و مەلاچاك بووە. خوێندنی مەلایەتیی لای مەلا گەورەکانی ئەو سەردەمەی ناوچەی سلێمانی و دەوروبەری بووە و

(۱) لە شناسنامە عوسمانییەکەی شێخ عەبدولکەریمدا، کە لە ۲۳ی مایسی ۱۳۳۱ی ڕۆمیدا دەرچووە، نووسراوە لە ۱۲۸۸دا لە دایك بووە کە بەبەراورد لەگەڵ ساڵی زاینی ڕێکەوتی ساڵانی ۱۸۷۱–۱۸۷۲دەکا. بەڵام ئەمە ڕاست نییە و لەوانەیە بەمەبەستی لەکۆڵکردنەوەی سەربازی وا نووسرابێ، چونکە ۲۳ی مایسی ۱۳۳۱ ڕێکـەوتـی ۲۳ی مـایسی۱۹۱۷ دەکـا کـە گـەرمـەی شەڕ بـووە. بـەڵگـەی نـاڕاستیـی مـێژووەکـەیش یـەکـەم ئـەوەیـە ئـەو وێـنـەیـەی شێخ عـەبدولـکـەریم کـە ئـێدمـۆندز لـە کتێبـەکەیدا بڵاوی کردووەتەوە دیـارە دەبێ خۆیشی گرتبێتی کاتێ کە لە ۱۹۳٦دا شەوێك میوانی بووە لە شەدەڵە، وێنەی کەسێك نییە لە ۱۸۷۱– ۱۸۷۲دا لە دایك بووبێ [بڕوانەرە: سی. جی. ادموندز، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ۸۸ و فۆرمەی وێنەکانی نێوان لاپەڕە ۲۷۲، ۲۷۳]. دووەمیش ئەوەیە کە شێخ حوسەینی خانەقا دەڵێ: «من لە ۱۳۳۱ی کۆچی (۱۹۱۲ – ۱۹۱۳)دا لە دایك بووم و جیاوازیی تـەمـەنـی مـن و ئـەو ۲۰– ۲۲ سـاڵـێك دەبـوو» کـە ئـەمـەیش وادەگـەیـەنـێ شێخ عەبدولکەریم لە هەرەتی تەمەنی سەربازیدا بووە شناسنامەکەی بۆ دەرهێنراوە و بەم پێیە دەبێ لای کەمی بیست ساڵێك تەمەنی بۆ زیاد کرابێ. سەرەڕای هەموو ئــەمــە دووریشە پــیــرێکـی شەست ساڵان بـۆ جـاری دووەم لــەو سەردەمــەدا لــە کوردستانەوە بچێ بۆ حەج. مەلا سەلامی ترێخۆریش، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار، دەڵێ: شێخ عەبدولکەریم کە کۆچی دواییی کرد تەمەنی «گەیشتبووە دەوری شەست و ئەوانە» – م. م. ك.

لای مەلا عەبدوڵڵای جەلیی کۆیی ئیجازەی وەرگرتووە[٢].

زمانی عەرەبی و فارسی و تورکیی بەباشی بەخوێندنەوە و نووسین زانیوە. دایکی ناوی ئامینەخان و کچی شێخ عەبدولسەمەدی قازییە. دوو جار چووە بۆ حەج، جاری یەکەم ساڵی ١٣٤٠ی کۆچی (١٩٢٢ی. ز) و جاری دووەم ساڵی ١٣٤٩ (١٩٣١). ئەم زاتە لە ساڵی ١٣٦١(١٩٤٢)دا لە شەدەڵە کۆچی دوایی کردووە و[٣] هەر لەوێ بەخاك سپێردراوە.

(٢) بەڵام مەلا سەلامی ترێخۆر، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستاردا، دەڵێ: «بیستوومە لە کۆنەوە دەیخوێند. بەمەزندە یەعنی عیبارەتی پێ دەخوێنرایەوە. ڕەنگە لە نەحوا تا جامی و ئەوانەی خوێندبێ. لە عیبارەتی کتێبدا عیبارەتی پێ دەخوێنرایەوە»— م. م. ك.

(٣) شایانی باسکردنە کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریم بەوە بووە شەوێکیان پاش نوێژی خەوتنان لە مزگەوتەوە دەگەڕێتەوە بۆ ماڵ، لە دالآنی دەرگەی حەوشی ماڵدا بەردێکی تی دەگرن دەدا لە قاچی، ئێسکی دەشکێنێ و هەر بەوە پاش چل شەو کۆچی دوایی دەکا.

بزووتنەوەی (هەقە) و تەریقەتی نەقشبەندی

بزووتنەوەی هەقە، وەك وەچەیەكی ڕێبازی سۆفیەتی، دەگەڕێتەوە سەر تەریقەتی نەقشبەندی. وەك دەزانین پاش بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام و پەرەسەندنی، واتە پاش كۆچی دوایی پێغەمبەر (د.خ) و وەچەی یەكەم و دووەمی موسوڵمانان (الصحابة والتابعون)، لە ناو موسوڵماناندا چەند ڕێبازێكی ئاینی پەیدا بوو كە پاشان تەریقەتەكانی ئەهلی تەسەوف لەسەر بناخەی ئەو ڕێبازانە هاتنە ئاراوە. یەكێ لەو تەریقەتانەیش كە پاشان لەسەر بناخەی ئەو ڕێبازانە پەیدابوون تەریقەتی نەقشبەندییە كە بەهۆی مەولانا خالیدی نەقشبەندییەوە لە كوردستاندا بڵاو بووەتەوە[1].

(١) هەرچەند لە كوردستاندا ناوی تەریقەتی نەقشبەندی لەگەڵ ناوی مەولانا خالید دەهێنرێ، دەركەوتووە كەوا گەلێ پێشتریش ئەم تەریقەتە لە كوردستاندا بڵاو بووبووەوە، بەڵام پاشان كوێر بووەتەوە و ناوی لە بیر چووەتەوە تا جارێكی تر لەسەر دەستی مەولانادا زیندوو بووەتەوە [بۆ زانینی زۆرتر لەم بارەوە، بڕوانەرە: محەمەدی مەلاكەریم، چمكێكی مێژووی هەورامان و مەریوان، بەغدا، ١٩٧٠، ل٢٦] –م.م.ك.

پەیدابوونی بزووتنەوەی (هەقە)(١)

شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە، کە پێشتر باسمان لێ کرد، لە مەیدانی تەریقەتدا بەوەوە نەوەستاوە کە ڕێبازی ئاین بەساکاری، دوور لە باری

(١) شێخ حوسەینی خانەقا لە بارەی سەرەتای سەرهەڵدانی هەقەوە دەڵێ: «شێخانی هەقە، لە پێشدا وەك هەر کۆمەڵە شێخێکی تری نەقشبەندی، شێخیەتی و ئیرشادیان دەکرد، تا لە سەردەمی شێخ عەبدولکەریمدا وردە وردە لە ناو هەندێ لە مەلا – سۆفییەکانیاندا (شەتەحات) وتن دەستی پێ کرد و هەندێ لەمانە کەوتنە باسکردنی ئەوە کە کاتی سەرهەڵدانی موحەممەدی مەهدی هاتووە و لەمەشەوە وردە وردە کەوتنە گوێنەدان بە نوێژکردن و ڕۆژووگرتن و دەست هەڵگرتن لە ئیشوکار و شتی وا، بەڵکو بابەتی فەلسەفیی قووڵتریش. ئەمانە خەڵکێکیشیان شوێن کەوت. ئەمانە کە ئەم ڕێبازە نوێیەیان گرت، بەهۆی قسە و ڕەفتاری لە ناو خەڵکدا سەیر و نامۆیانەوە بە (شێت) ناوبانگیان دەرکرد و ئەوانەشیان کە لەسەر سۆفیەتییە ڕووتەکە مابوونەوە، هەر (سۆفی)یان پێ دەگوتن. بەڵام شێخ عەبدولکەریم خۆی بەمە ڕازی نەبوو، تەنانەت جارێکیشیان دارکاریی حەمەسووری لەسەر ئەوە کردووە کە دەیوت (شەرع نەماوە). شێخ لێی دەدا و دەیوت بڵێ (ماوە)، کەچی ئەو هەر لەسەر ئەوە سوور بوو کەوا (نەماوە).

شێخ حوسەین هەروا دەڵێ: «هەندێ مەلای تری سۆفیش هەبوون ئەوانیش بەدڵ لەگەڵ ئەو یاخیبوونە بوون لە ڕێوشوێنی شەرع، بەڵام لەبەر قسەی خەڵك دەریان نەدەبڕی». شێخ حوسەین دەڵێ: «بەمجۆرە وردە وردە ناو و ناتۆرەی بێ ئاینیی هەقە کەوتە سەر زمانی خەڵك، بەڵام ڕەنگ و ڕووی پەیداکردنی ڕێبازی هەقە وەك ڕێبازێکی تایبەتی و جیاواز بەوجۆرە کە لە ناو خەڵکدا ناسراوە، لە سەردەمی مامە ڕەزا و حەمەسووردا دەستی پێ کردووە هەرچەند هەر لە سەردەمی شێخ عەبدولکەریم خۆیدا میری لێیان کەوتووەتە تەقە و شێخ عەبدولکەریم خۆی و چەند کەسی تری لێ گرتوون [وەك لەمەوپاش باسی دەکەین]».

من لەم قسانەی شێخ حوسەینەوە وام بەبیردا دێ کەوا هەروەك چۆن بزووتنەوەی =

ژیانی کۆمەڵایەتی، لە ناو خەڵکەکەی دەورووپشتیدا بڵاو بکاتەوە، بەڵکو بایەخی بەژیانی کۆمەڵایەتیش داوە. هەمیشە خەریکی ئەوە بووە کارێك بکا مریدەکانی ڕوو بکەنە چاکە و ژیانێکی پاك و دۆستانەیان لە ناو خۆیان و لەگەڵ خەڵکی تردا هەبێ و یارمەتیی خۆیان و هەموو موسوڵمانان بدەن و خۆیان لە پیاوخراپان دوور بگرن و توخنی زۆرداران نەکەون و بەربەرەکانێی هەموو جۆرە جەور و زۆر و ستەمێك بکەن. بەکورتی شێخ عەبدولکەریم تەقەلایەکی زۆری لە ناو مەنسووبەکانیدا بۆ ئەوە داوە کە ئاینی ئیسلام بەشێوەی ڕاستەقینەی خۆی و بەپێی مەبەستە ئاینییە ئەسڵییەکەی لە خەڵکی بگەیەنێ و تەنیا بریتی نەبێ لە نوێژ و ڕۆژوویەکی بەرواڵەت.

شێخ عەبدولکەریم خۆیشی، وەك هەر خواناسێکی بەڕاست، دەستی لەگەڵ هیچ کەسێك و دەستە و دایەرەیەکی دنیاپەرست و پیاوخراپدا تێکەڵ نەکردووە، هەموو کات و توانی خۆی بۆ خزمەتی ئاین، بەوجۆرەی باسمان کرد، بەسەر بردووە، بەڵکو چەندیشی پێ کرابێ لەم ڕێگەیەدا پێوەندیی لەگەڵ هەموو کەسێکی پیاوچاك و نیشتمانپەروەر و

= سۆفیەتی خۆی تێکرا یاخیبوونێکی سەلبیی موتەسەویفە بووە لە نەریتی ناجۆر و پڕ لە جەور و ستەمی کۆمەڵ، ئەم دەمارە لە ناو شێخان و سۆفیانی هەقەشدا بووە، بەتایبەتی کە تەریقەتی نەقشبەندی بایەخێکی زۆر بەبیرکردنەوە دەدا، بەڵام لە ڕووی ساویلکەیی و ئاینپەروەرییانەوە ڕێگەی چارکردنی گیروگرفتی کۆمەڵایەتییان بەوە داناوە کە موحەممەدی مەهدی سەر هەڵبدا کە دەڵێن جیهانی پڕ ستەم پڕ دەکا لە داد. بەڵام پاشان لە سەردەمی مامە ڕەزا و حەمەسووردا – و کێ چوزانێ، ڕەنگ بێ هەر لە سەردەمی شێخ عەبدولکەریم خۆیشییەوە – هەست بەوە پەیدا بووبێ کە چاری مەسەلەکە بەهاتنی مەهدی نابێ و لەجیاتی گەڕان بەدوای دادی کۆمەڵایەتیدا لە ئاسمان، دەبێ لە زەویدا بۆی بگەڕێن، بەو جۆرە ڕێگەیان لەو جۆرە ڕێکخستنەی کۆمەڵ کەوتووە کە بۆ خۆیانیان دۆزیوەتەوە و پاشان دێینە سەری . – م. م. ك.

ئاینپەروەری ناوچەکەی و دەوروپشتیدا بەهێز بوو.

جا چونکە ئەو جۆرە ڕوانینەی باسمان کرد بۆ ئاین و سۆفیەتی، لە ناو کۆمەڵدا شتێکی باو نەبووە و بەدرێژاییی ساڵ کۆمەڵ تێکرا وای لێ هاتووە وا لە ئاین و سۆفیەتی بگا کە ئێستا لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا لە بەرچاوە، ڕەوشتی شێخ عەبدولکەریم و مەنسووبەکانی وەکو شتێکی نامۆ و ناپەسەند هاتووەتە پێش چاو و ئەو بەناو ئاینپەروەرانەی کە ئاین دەسمایەی ژیانی دنیایانە و بەناهەق بەسەر قیامەتیدا دەبڕن، ئەم ڕێبازەی شێخیان بەزیانی خۆیان زانیوە و کەوتوونەتە پڕوپاگەندەکردن لە دژی(٢).

(٢) بەم هەڵسەنگاندنەی کاک مستەفادا بەئاشکرا دەردەکەوێ بەوە پاکانە بۆ هەقەکان دەکا کە هیچی بەشبەحاڵی ئاین تازەیان لا نەبووە و خەڵکی دەوروپشت بۆیە پێیان پەسەند نەکراون چونکە ئەوان ئاینیان بەڕاستی و پاکی پێ جێبەجێ نەکراوە و ئەمان گێڕاویانەتەوە بۆ سەرچاوە خاوێنەکەی. ئەمە بەشێکی لە ڕاستی تێدایە، بەڵام ڕاستی لەم مەسەلەیەدا هەمووی هەر ئەمە نییە. ڕاستە بەدرێژاییی ساڵ گەلێ بابەتی خاوێن و بێ گەردی ئاین گۆڕاوە و بۆ سوودی چینە خوێنمژەکان یا بۆ گونجان لەگەڵ داوونەریتی ناوەخۆی ئەو گەلانەی کە موسوڵمان بوون – دەسکاریی بەسەردا هاتووە، بەڵام وەنەبێ بشتوانین بڵێین هەر شتێکی تازەی باش بێتە ئاراوە ئەوە لە بربڕەی ئاینە و ئاین لە خۆیدا ئەو شتە باشەی تێدایە. ئاینیش وەك هەر دەزگایەکی تری ناو کۆمەڵ، بەرهەمی کات و ڕۆژێکە و مۆرکی ئەو کات و ڕۆژەی پێوەیە وەك چۆن خۆیشی لە دیاریکردنی مۆرك و نیشانەی کات و ڕۆژەکەدا دەور دەبینێ، بەڵام هەمیشەش لە ئاست گۆڕانەکانی ناو کۆمەڵدا پاش دەکەوێ و ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر وای لێ دێ بەفریای سەردەم نەگات و ناچار ببێ شوێنی خۆی بۆ ڕێبازی لە خۆی تازەتر و پێشکەوتووتر چۆڵ بکات.

هەر بەم پێیە دەڵێن ڕێبازی هەقە لە ڕاستیدا گەلێ شتی تازەی وای تێدایە لە ڕێبازی ئایندا نین و لەگەڵی ناگونجێن، چ لە ڕووی ئاینی ڕووتەوە وەك گوێ نەدانی هەندێکیان بەنوێژکردن و ڕۆژووگرتن، یا لە مەیدانی کۆمەڵایەتیدا وەك =

ئەم بارە تایبەتییەی ڕێبازەکەی شێخ، بەشبەحاڵی خۆی، لە ناو

= هەڵوێستیان دەربارەی ئافرەت و هاوسانیی ئابووری و شتی وا و ناچارین وەك لە پێشەکییەکەدا پەنجەم بۆ ڕاکێشا، بڵێین تێکڕا ڕێبازی هەقە گەلێ پێوەندیی بەو ڕێبازە ئاینی و فەلسەفییانەوە هەیە کە بەدرێژاییی مێژوو لە ناو موسوڵمانانداپەیدا بوون و لام وایە جێ پەنجەی هەندێ ڕێبازی فەلسەفیی نوێیشی پێوە بێ و تێکڕا لە هەستکردن بەپێویستییە ژیوارییەکانی کۆمەڵگەیەکی جووتیارانی موسوڵمانی کوردەوە هەڵقوڵاوە.

لێرەدا بەپێویستی دەزانم بڵێم ئەمڕۆ ئیتر ڕۆژی ئەوە هاتووە بوێرین لەبەر خاتری دڵ نەیەشانی هەندی کۆڕ و کۆمەڵی کۆنەکار ڕووی ڕاستی بیروباوەڕی ئەو بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و سیاسییانە نەشارینەوە کە لە کوردستاندا پەیدابوون و هەوڵ بدەین بن و بنیچەی ڕاستەقینە و هۆی پەیدابوونیان بدۆزینەوە و دەستنیشانیان بکەین. ئەمڕۆ ئیتر ئەو سەردەمە بەسەر چوو کە بۆچوونی کۆنی هەزار ساڵە بکەین بەسەنگ و تەرازووی هەڵسەنگاندنی هەر ئایدیا و بیرێك و لە چاوی ئەو بۆچوونە کۆنەوە تێیان بڕوانین. زانست ئەمڕۆ تەنیا بەو چاوە دەڕوانێتە ئەو سەنگ و تەرازووە کۆنانە، کە هەر ئەوەندەن بەشێکن لە کەلەپووری شارستانەتیمان و ئەوانیش وەك هیی دی، چاکیش و خراپیشیان تێدایە و ئەگەر هەندێ شتیان تێدا مابێ بۆ ئەمڕۆش کەڵکیان پێوە بێ یا ژیانیان نەبێ، زۆر شتی وایشیان تێدایە دەبن بەکۆسپ لە ڕێی پێشکەوتنی وڵات و کۆمەڵدا و لە هەموو حاڵێکدا کردنی ئەو سەنگ و تەرازووانە بەبڕیاردەری چاك و خراپی ڕێگەی ژیانمان، گیروگرفتی سەختی وامان دێنێتە ڕێ ڕەوڕەوەی گەشەکردنمان دەیان ساڵ بۆ دواوە بگێڕێتەوە.

بەشبەحاڵی ڕێبازی هەقەش، هەر ئەوە بڕیاری چاکە و خراپەی دەدا، کە شوێنی لە بزووتنەوەی نیشتمانی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتیماندا کامەیە و ئاخۆ تای تەرازووی بەرەی کۆنەپەرستیی پێ قورس بووە، یا هیی پێشکەوتنخوازی؟ وەڵامی ئەم پرسیارەش پێویست نییە من لێرەدا بیدەمەوە، چونکە کاك مستەفا خۆی ئەم کتێبەی بۆ ئەم مەبەستە داناوە و منیش بێگومانم کەوا خوێندەواری بەڕێز کە لە خوێندنەوەی تێکستی کتێبەکە و پەراوێزەکانی و پاشبەندەکانی دەبێتەوە، وەڵامەکەی بێ پێچ و پەنا دێتە ناو مشت، بەڵام ئاخۆ بەدڵیەتی یا نە، ئەوە مەسەلەیەکی ترە شتێکی کە بڕیاری دەدا – م. م. ك.

مەنسووبەکانیشدا هەروا ڕەنگی داوەتەوە و ئەوانیش بەهۆی پاشکەوتوویی باری ئاگەدارییانەوە لە ئاین و بەهۆی ناجۆریی ڕێبازەکەیانەوە لەگەڵ ڕێبازی باوی خەڵکی دەوروبەریان، جۆرە هەستێکیان بەتایبەتییەتیی خۆیان تێدا پەیدا بووە. ئەمانە، وەك هەر کۆمەڵە سۆفییەکی تر، هەمیشە لە خانەقای شێخدا جەزبە گرتوونی و[3] ئاگایان لە خۆیان نەماوە و کەوتوونەتە (ئەڵڵا ئەڵڵا) و (یا حەق یا حەق) کردن و لە ڕوویەکی تریشەوە بەهۆی شانازیکردنیانەوە بەو ڕێبازەی گرتوویانەتە بەر، زۆر زۆر وشەی (هەق) و (هەقە)یان بەسەر زماندا هاتووە و لەمەوە لە ناو خەڵکدا بە(هەقە) یا (حەقە) ناووبانگیان دەرکردووە[4].

---

(٣) یەکێ لە ئادابی تەریقەتی نەقشبەندی ڕابیتەی پیرە کە واتە دڵ بەستنەوە بەپیرەوە کە ئەوەتە سۆفی پاش دەستنوێژگرتن ڕووەو قیبلە دادەنیشێ و چاو دەنووقێنێ و بەخەیاڵ وادەزانێ پیرەکەی لە بەردەمیدا دانیشتووە و ڕۆحی پڕ نووری پێغەمبەر لە ناو دڵی یا لەسەر سینەی پیرەکەی دادەنێ و بڕیاری ئەوە دەدا کە هەمیشە نوور و بەرەکەت لای خواوە دێتە خوار بۆ سەر پێغەمبەر و لەوێشەوە دادەپەڕێ بۆ سەر دڵی خۆی و بەم جۆرە هەستی بەنوورانیبوونی دڵی خۆی تێدا پەیدا دەبێ. جا لێویشی دەنووقێنێ و زمانی لە مڵاشووی توند دەکا و بەخەیاڵ وشەی (الله) بەدڵیدا دەهێنێ، وەك بەدڵ بیڵێ و لە کاتی ئەم زیکرەدا تا دەتوانێ سەرنجی ئەوە دەدا کە ڕووی لە خوایە و هەر ئەوی مەبەستە. زۆرجار سۆفی لەم حاڵەتانەدا دەکەوێتە بارێکی ناتەبیعییەوە و دەست دەکا بە هاوار هاوار و پەلکوتان و گەلێ جاریش قسەی بەپێی شەرع نابەجێ دەکا کە پێی دەڵێن (شطحات). ئەو کەوتنە باری ناتەبیعییەوە و لە ئیستیلاحی نەقشبەندییەکاندا بە (جەزبە لێهاتن) مەشهوورە. [بۆ زانینی زۆرتر لەم بابەتانەی تەریقەتی نەقشبەندی بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٧– ١٤٧) –م.م.ك.

(٤) شێخ حوسەینی خانەقا دەڵێ: «وشەی (هەقە) بەجۆرێ کاری تێ کردبوون هەر تەقەیەکیان بەرگوێ کەوتایە و ڕاچنینایە، هاواریان دەکرد: یا هەق! بەشێکی زۆری ناوی (هەقە) دەگەڕێتەوە بۆ ئەمە» –م. م. ك.

دیاره خۆیشیان ئەم ناوەیان پێ ناخۆش نەبووە و لەلایەنی خۆیانەوە کەوتوونەتە واتا لێدانەوەی و وتوویانە: ئێمە حەق پەرستین و بەدوای حەقیقەتدا دەگەڕێین و[5] ڕێگەی ئێمە حەقە چونکە ڕێگەی تەریقەتە و تەریقەتیش لە شەریعەتەوە هاتووە[6]. هەر قسەیەکی ڕاستیشیان بیستبێ و هەر کردەوەیەکی بەجێیان دیبێ، وتوویانە (هەقە) و لەمەوە وردە وردە ناوی (هەقە)یان بەسەردا براوە[7].

(٥) ئەمە خۆی بەڵگەیەکی ئاشکرایە کەوا شێخانی هەقە شتێکی تایبەتییان لە مریدەکانیان گەیاندووە کە لە موسوڵمانانی تری سادەی بێ بیر و لێکدانەوەیان جویێ بکاتەوە – م. م. ك.

(٦) زۆر جار کە شێخەکان لە کێشە و گێرەیاندا لەگەڵ مەلاکان تێ دەگیرێن و مەلاکان تاوانی بێ شەرعیکردنیان دەدەنە پاڵ، پاساوی کاری خۆیان وا دەدەن و بەوجۆرە پاشەکشە دەکەن کە بڵێن تەریقەت لە شەریعەتەوە هاتووە، کەواتە ئێمە کە نوێنەری تەریقەتین، کارەکانمان بێ شەرعی نین –م. م. ك.

(٧) سەرەڕای هەموو ئەوەی کە وترا، من وای بۆ دەچم ناونانی کۆمەڵەکە بە(هەقە) لە شێخ عەبدولکەریم خۆیەوە بوو بێ، ناونانەکەش سەرەڕای ئەو کارە سایکۆلۆجییەی دەیکاتە دڵ و دەروونی پەیرەوەکان لە ڕووی خۆ بە ڕاست و هەق زانینەوە و ناحەزان بەناڕاست و پووچ، پێوەندییەکیشی بەپاشماوەی کۆمەڵی (ئەهلی حەق)ەوە هەبێ کە ئێستا لە گەلێ لای کوردستانی عێراق و ئێراندا هەن. لە هەموو ئەمەش زیاتر وشەی «حەقە» تێکڕا بەسەر زمانی پێشەوایانی تەسەوفەوە بووە.– م. م. ك.

ئەو بارودۆخەی بزووتنەوەی (هەقە)ی تێدا پەیدا بوو

لەو سەردەمەدا کە شێخ عەبدولکەریم لە شەدەڵە تەریقەتی نەقشبەندیی بڵاو دەکردەوە و خەریکی دامەزراندنی بناغەی جووڵانەوەی (هەقە) بوو، بزووتنەوەی نەتەوەیی و نیشتمانی لە عێراقدا لە پەرەسەندندا بوون، بەتایبەتی لە کوردستاندا. شەڕی بەردەرکی سەرای سلێمانی نموونەیەکی باش و ئاشکرای ئەم پەرەسەندنەی بزووتنەوەی نەتەوەیی و نیشتمانی بوو لەم ناوچەیەدا. داگیرکەرە ئینگلیزەکانیش کە لە لایەکەوە شارەزای ئەوە بوون بیروباوەڕی ئاینی ئەگەر لەجیاتی ئەوەی بۆ سوودی کۆنەپەرستی بخرێتە کار، بۆ خزمەتی مەسەلەی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی بخرێتە کار، تا چ ڕادەیەك کار لە کۆمەڵانی خەڵکدا دەکا و لە لایەکی تریشەوە لە خەڵکی تر وردتر لە کاکڵی قووڵی جووڵانەوەی هەقە و سۆفیەتیی شێخەکانی شەدەڵە دەگەیشتن و هەر لە سەرەتاوە باش لەو بنەتۆوە شۆڕشگێڕانەیە حاڵی بووبوون کە ئەم جووڵانەوەیە لە عەردی بەپیتی کۆمەڵایەتیی ناو جووتیارانی ئەو ناوچە کڕێنەدا دای دەچاند.

مامۆستا ڕەووف محەمەد زوهدی لە کتێبەکەیدا (بۆ لە هەقە کەوتنە تەقە؟) لەم بارەوە نووسیویە :«خوا لێخۆشبوو شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە لە ساڵی (١٩٢٠)دا دەستی بەئیرشاد کردووە، واتە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی کە جیهان خەڵتانی خوێن بوو. هەر لەو سەردەمەدا شۆڕشی ساڵی (١٩٢٠)ی عێراق لە ئینگلیز ڕاپەڕی. پێش ئەوە بە سێ ساڵ بەرپابوونی شۆڕشی ئۆکتۆبەر و دامەزراندنی دەسەڵاتی سۆڤیەت و دەسەڵاتی هەژار و نەدار و دەنگدانەوەی بەهەموو لایەکدا هاتە ئاراوە» [تەماشای لاپەڕە (٥٢)ی کتێبی ناوبراو بکە – بەغدا، چاپخانەی (الحوادث)، ١٩٨٥].

بەڵێ لەو بارودۆخەدا بناخەی بزووتنەوەی هەقە دامەزرا، بەپشتبەستن بەچینی جووتیاران لەو ناوچانەی تێیدا بڵاو بووەوە. هەر لە سەرەتاوە بەخۆیان و نۆکەرەکانیانەوە لە گەورەپیاوانی میری لە ناوچەکە، کەوتنە هەوڵ و تەقەلادان بۆ ئەوەی جووڵانەوەی هەقە هەر لە بێشکەکەیدا بخنکێنن و نەهێڵن پەرە بسێنێ و بۆ ئەوەی شێخ عەبدولکەریم لەو بیر و سەودایە وەرگێڕن کە لەسەریدا بوو. بۆ ئەم مەبەستە زۆر کەسیان ناردە لای ئەم زاتە کە یەکێکیان مستەر ئیدمۆندزی ڕاوێژ پێکراوی وەزارەتی ناوەخۆی ئەو سەردەمەی عێراق بوو کە دووجار بەم نیازە چووەتە شەدەڵە، جاری یەکەم بەنهێنی و جاری دووەم بەئاشکرا[١].

(١) ئێدمۆندز تەنیا باسی یەك سەر لێدانی شێخ عەبدولکەریم دەکا [بڕوانە: سی. جی. ادموندز، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٨]، بەڵام لەناو خەڵکی شەدەڵەدا باسی سەردانە نهێنییەکەیشی باوە و خەڵکی بەشێوەی کەرامەت بۆ شێخ عەبدولکەریم دەگێڕنەوە گوایە ئێدمۆندز خۆی گۆڕیوە و لە بەرگی سۆفییەکی موسڵماندا هاتووە و لە کاتی نوێژدا لە پشت سەری شێخەوە وەستاوە نوێژ بکا، بەڵام شێخ کردوویەتیە دەرەوە پێی وتووە بۆ ئەو وا باشترە لەولاوە دانیشێ تا ئەمان لە نوێژەکەیان دەبنەوە. بەڵام ئەو بەگوێی شێخی نەکردووە و شێخ یەك دوو جاری تری پێ وتووەتەوە تا سەرەنجام ناچاری کردووە ڕیزی نوێژەکە بەجێ بهێڵێ. دیارە لە بارودۆخێکی وەك ئەو ڕۆژانەی بزووتنەوەی هەقەدا سەیر نییە کەسێکی وریا و زیرەك و خاوەن بزووتنەوەیەکی وەك شێخ عەبدولکەریم چاوەڕوانیی هاتنی هەموو جۆرە بێگانەیەك بکا بۆ خانەقاکەی و بەشێوەی سەر و سیمادا یا بەهەر جۆرێکی تر هەندێ لەو کەسانە بناسێتەوە. ئەوەی لێرەدا پێویستە بیڵێین ئەوەتە ئیدمۆندزیش لەو شوێنەی کتێبەکەیدا کە ئێستا دیاریمان کرد گەلێ لەو درۆ و بوختانانەی دووبارە کردووەتەوە کە کەسانی ناحەز بەدەم کۆمەڵی هەقەوە هەڵیان دەبەست و هەرچەند دەیەوێ خۆی بەبابەتی پیشان بدا، بەڵام ڕق و کینەی لە تایەفەی هەقە بەئاشکرا لە توێی دێرەکانی نووسراوەکەیەوە دیارە. ئەمە بەلای ئێمەوە باشترین بەڵگەی خاوێنی و نیاز بڵندیی ئەم کۆمەڵەیەیە.

ئێدمۆندز لە هەردوو جارەکەدا هەوڵێکی زۆری لەگەڵ شێخ داوە بۆ ئەوەی رووی پێ بکاتە میری کە ئەو کاتە لە ژێر دەسەڵاتی ئینگلیز خۆیدا بوو و تەماعی زۆری خستووەتە پێش چاوی و بەڵێنی زۆری داوەتێ کە مووچەی چەور بۆ خۆی و خانەقاکەی دەبڕێتەوە، بەڵام هەموو ئەم تەقەلایانەی داگیرکەرە ئینگلیزەکان و نۆکەرە خۆماڵییەکانیان بێ سوود بوون و شێخ بەهیچ جۆرێ سەری دانەنەواند و لە ڕێگەی خۆی لای نەدا.

گەشەسەندنی بزووتنەوەی (هەقە) و گرتنی شێخ عەبدولکەریم

بەوجۆرە کە لە بەشی پێشوودا باسمان کرد، بزووتنەوەی هەقە تا دەهات پتر پەرەی دەسەند. لە گەرمەی ئەم دۆخەدا لە ساڵی **١٩٣٤** حکوومەت شێخ عەبدولکەریمی گرت و بەدەستبەسەری لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە ناسراوانی هەقەدا لە کەرکووك دای نا. چەند کەسێکیشی لێ دوور خستنەوە بۆ حەویجە[١] مریدەکانی شێخ کە بەمە دەزانن زۆریان لە حاڵی ئاسایی دەردەچن و جلوبەرگی خۆیان لەبەریان دادەماڵن و دەیسووتێنن

(١) یەکێ لەوانەی دوور خرابوونەوە بۆ کەرکووك حاجی شێخ عارفی سەرگەڵوو بوو. مامە ڕەزای برای شێخ عەبدولکەریمیش بۆ حەویجە دوور خرابووەوە. مامە ڕەزا جارێکی تریش لە ساڵی ١٩٤٠دا دوور خرایەوە بۆ حەویجە.
[شێخ حوسەینی خانەقا دەڵێ: «کە ئەم زاتانە گیران مەسەلەی هەقە هێشتا وای لێ نەهاتبوو ببێ بەهۆیەکی بەجێ بۆ گرتنیان. ڕاستەکەی ئەوەیە موتەسەڕیفی ئەو سەردەمەی سلێمانی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگی تابوور ئاغاسی لەگەڵ شێخانی سەرگەڵوو ناکۆکیی هەبوو لەسەر موڵك. ئەو قسە و باسانەی لێ کردن بەبیانوو کە وردە وردە لە ناو خەڵکدا لە بارەیانەوە بڵاو بووبوونەوە. بڕیاری دوورخستنەوەی شێخ عارفی دا بۆ باشوور و شێخ عەبدولکەریم و مامە ڕەزا و چەند کەسێکی تریشی لێ گرتن و ناردنیە کەرکووك تا لەوێ بدرێن بەدادگا.
شایەتی درۆی زۆر و زەبەندەیش ئامادە کرابوو، بەڵام موتەسەڕیفی ئەو سەردەمەی کەرکووك جەمیل ڕاوی کە زۆر دۆستی باوکم [سەید ئەحمەدی خانەقا، باوکی شێخ حوسەین] بوو، دوورخستنەوەکەی شێخ عارفی خستە کەرکووك و مەعرووف جیاووکی سەرۆکی دادگاش هەر لەبەر خاتری باوکم، بڕیاری شەش مانگ خانەشاریەتیی لە کەرکووك بۆ دەرکرد، هەروا بڕیاری شەش مانگ خانەشاریەتیی گیراوەکانیشی دا». شێخ حوسەین هەروا دەڵێ: «باوکم ڕازی نەبوو بەڕێبازی هەقەکان، بەڵام لەبەر خزمایەتیش پشتی نەدەدان لە زەوی و قایل نەدەبوو کەس ئازاریان پێ بگەیەنێ» –م. م. ك.].

و گونیـە لـەبـەر دەکـەن و[٢] ڕووو دەکـەنـە کـەرکـووك[٣]. هـەرکـە دەگـەنـە کەرکووك دەچنە سەر بەڕێوەبەریەتیی پۆلیس و بەیەك دەنگ داوا دەکەن یا شێخ ئازاد بکرێ و ڕێی بدرێ بگەڕێتەوە شوێنی خۆی، یا ئەوانیش بگرن. بەم جۆرە ژمارەیەکی زۆر لە مریدەکانی شێخ عەبدولکەریم دەگیرێن و دەخرێنە بەندیخانەوە، بەڵام پاشان حکوومەت بۆی دەردەکەوێ کەوا ئەم هەوڵەی بێ سوودە و درێژەدان بە دوورخستنەوەی شێخ دەبێتە هۆی ئاڵۆزتربوونی باری ناوچەکە، لەبەرئەوە بڕیار دەدا واز لە شێخ بهێنێ بگەڕێتەوە بۆ شوێنی خۆی.

لە ئەنجامی ئەم ڕووداوەدا ماوەیەك کپی بەسەر ناوچەکەدا هات و جووڵانەوەکە کزییەك ڕووی تێ کرد. لەو ماوەیەدا شێخ عەبدولکەریم تەریقەتی کەسی دانەدەدا و تا کۆچی دواییشی کرد لە چەند کەسێکی کەم بەولاوە تەریقەتی کەسی دانەدا[٤]، بەڵکو پێش کۆچی دواییکردنی بڕیاری

(٢) مەلا سەلامی تریخۆر، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار، دەڵێ: «ژنان لەم گونیە لەبەرکردنەدا بەشدار نەبوون و هەر جلوبەرگی خۆیانیان لەبەردا بوو» –م.م.ك.

(٣) ئەم ساڵە لە ناوچەکەدا بەساڵی گونیە ناوبانگی دەرکرد. یەکێك لەوانەی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە مریدەکاندا چوون بۆ کەرکووك مەلا ساڵحی عەسکەری بوو کە ئێستا لە مزگەوتی گەورەی کۆیە مەلایە. ئەم گونیە لەبەرکردنە جۆرە پێڕەوییەك بوو لە ئەهلی تەسەووفی کۆن کە بەرگی خورییان لەبەر دەکرد و دەستیان لە دنیا دەشت و گوێیان بە جلوبەرگ و خۆراك نەدەدا و خەریکی خواپەرستی دەبوون.

(٤) بۆمان هەیە بڵێین سەرەنجام زەبروزەنگی حکوومەت بەرانبەر شێخ عەبدولکەریم بێ سوود نەمایەوە و کاری خۆی کرد و ئەم هەڵوێستەی شێخ پاشەکشەیەك بوو، واتە شێخ بەم هەڵوێستە نوێیەی ویستوویەتی تەوژمی دوژمن لە خۆی دوورخاتەوە، ئەگەر نەیشڵێین دەستبەرداری تێکۆشان بووە و ویستوویەتی داوودەزگاکەی خۆی بپێچێتەوە. ئێمە کە ئێستا دەتوانین لە هەموو سەرێکەوە بۆ مەسەلەکە بڕوانین، دەبینین لەو سەردەمەدا بارودۆخی ئیمپریالیزمی ئینگلیز لە تێکڕای عێراقدا بەرەو باشی دەڕۆیشت و متمانەی بەشوێنپێی خۆی لە جاران =

ئەوەیشی دابوو کە پاش خۆی کەس تەریقەت دانەدا[٥].

گوایە وەك لە ناو هەقەکان خۆیاندا باوە، مەولانا خالید کاتی خۆی وەسیەتی کردووە، دوای ئەو تەنیا تا حەوت کەس دەبێ تەریقەت دابدەن و لەوە بەولاوە تەریقەت دادان دەبێ بوەستێ. لە شێخ ئەحمەدی سەرداریشەوە تا شێخ عەبدولکەریم حەوت کەسەکە تەواو دەبن.

= زۆرتر بوو: چەند توێژێکی بۆرژوای عێراق ئالآی خەباتیان فڕێ دابوو و لە ژێر پەردەی (حکوومەتی خۆماڵی)دا خۆیان دابوو بەدەستەوە و لە کوردستانیشدا بزووتنەوەی شێخ مەحموود بەتەواوی سەرکوت کرابوو و شێخ خۆیشی گیرابوو و دوور خرابووەوە. باری کوردستانی دەرەوەی عێراقیش لەمە باشتر نەبوو. بۆیە سەیر نەبوو ئەگەر کەسێکی وەك شێخ عەبدولکەریمیش وره بەردا و پاڵی لێ بداتەوە – م.م.ك.

(٥) مەلا سەلامی ترێخۆر، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار، لە وەڵامی پرسیارێکی شێخ ستاردا لە بارەی ئەم مەسەلەیەوە دەیگێڕێتەوە کە چۆن لە نەخۆشیی مەرگی شێخدا چووبووە لای و چۆنی دیوە. ئەوجا دەڵێ: کە نەخۆشییەکەی درێژەی کێشا «ڕۆژێ گوتی: کوا، لە کوێن؟ هەر ئەوەندە، من تێ گەیشتم واتە شێخان لە کوێن؟ وتم هەریەکە لە کونێکان. وتی: بانگیان کە. چووم، وتم: مامە عەبدوڵڵا، مامە ڕەزا، مامە سەلام، کاکە حوسێن، کاکە ڕەزای حاجی شێخ عارف! هەموو لەوێ بوون. هەریەکە لە شوێنێ دانیشتبوون. کوڕەکانی خۆی! وەرن شێخ بانگتان دەکا و چوومەوە سەرێ، هەموو هاتنە حوجرەکە. شێخ ئەوەندەی گوت: کوا؟ خۆتان بەپیاو دەزانن! کوا؟ بەهەمووتان لەم زیل و زیکە هیچتان پێ پاکەوە نەکرا. بەهەمووتان دەردێ بەسەر منەوە، دەردێکتان پێ سووك نەکرا. کەس دەنگی نەکرد. منیش گوتم: قوربان! مەگەر خوا. دەردی تۆ بەکەس سووك ناکرێ. ئەوەندە هاتە وەڵام فەرمووی ئەوا دەرکەوت هیچتان هیچ نین و هیچتان پێ ناکرێ و هەرکەس بڕواتەوە وڵاتی خۆی. بۆ سبەینێ فەرمووی: ئێمە ئەوهای لێ بکەین و حکوومەت ئەوهای لێ بکا. ئەوا ئێمەیش تەرکمان کرد. نە کەس مەئزوونە، نە کەسیش ئیزن دەبێ»– م.م.ك.

پێوەندیی شێخ عەبدولکەریم بەبزووتنەوەی نەتەوەییی کوردەوە

وەك پێشتر باسمان کرد، پێوەندیی شێخ عەبدولکەریم بەزۆر لە ناودارانی کوردەواریی سەردەمی خۆیەوە بەهێز بووە. بۆ نموونە پێش شەڕی کۆتەڵ پێوەندیی بەشێخ مەحموودی نەمرەوە بووە و بەڵێنی یارمەتیدانی داوەتێ. ئەوە بوو لەو شەڕەدا ژمارەیەکی زۆر لە خزمانی شێخ عەبدولکەریم و لە عەشایری ناوچەی ئاغجەلەر بەفەرمانی شێخ و بەسەرۆکایەتیی شێخ عەبدوڵڵای برای لەگەڵ کاکەڕەزای کوڕی کاکە عەلی عەسکەریدا، شاخی گەورەدێیان بۆ پاڵپشتی لەشکری شێخ مەحموودی نەمر و ڕێگرتن لە هێرشی سوپای ئینگلیزەکان لەو ناوچەیەوە بۆ سەر کۆتەڵ – گرت و تا شەڕ کۆتایی نەهات، هەروەك شێخ مەحموود فەرمانی دابوونێ، سەنگەری خۆیانیان چۆڵ نەکرد. هەر بەم هۆیەیشەوە بوو گوندی شەدەڵە بۆمباباران کرا و ماڵ و منداڵی شێخ عەبدولکەریم ناچاربوون گوند بەجێ بهێڵن و بچنە ئەشکەوتی «بۆڵەترێ» لە پشت شەدەڵەوە لە شاخی (دابان) و پاش ئەوەیش چوونە ناوچەی مێرگەپان.

بزووتنەوەی (هەقە)

پاش کۆچی دواییی شێخ عەبدولکەریم

پاش کۆچی دواییکردنی شێخ عەبدولکەریم، بەشێك لە مریدەکانی وازیان لە هاوبەشیکردنی کۆمەڵەکەیان هێنا، بەڵام ئێستا هێشتا هەر زیارەتی شەدەڵە دەکەن، واتە ئەمانە بوون بە کۆمەڵە سۆفییەکی تەنیا بەدیمەن ئاینی وەك هەموو ئەو سۆفی و دەروێشانەی لە کوردستاندا هەن. ژمارەیەکی کەمیشیان دوای حەمەسوور کەوتن(١) و لە گوندی کلاوقوت لە ناوچەی شوان نیشتەجێ بوون(٢).

(١) حەمەسوور لە بنەماڵەی شێخەکان نییە، ڕەشە مسکێنە. کاتی خۆی ماوەیەکی زۆر لە ماڵی شێخ عەبدولکەریمدا دارکێش و گۆلکەوان بووە، پاشان تەریقەتی وەرگرتووە و لەگەڵ سۆفی و مریدەکانی تردا هەڵساوە و دانیشتووە و بەوجۆرە وردە وردە هەڵکەوتووە تا بووە بەیەکێ لە پێشەوایانی هەقە.

[مەلا سەلامی ترێ خۆر، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار، لە بارەی بن و بنەچەی حەمە سوورەوە دەڵێ: «باوکی ناناسم، باپیریشی ناناسم. باسیان ئەوەندە کردووە وتوویانە خەڵکی لای ئالان و سیوەیلە». لە بارەی خوێندەواری و نەخوێندەواریشیەوە دەڵێ: «حەرفی نەخوێندووە. شیعر و شتیشی زۆر لەبەرە. وەختی خۆی لەگەڵ مەلا و فەقێ و شتی وادا موحاوەرەی بووە»—م.م.ك.]

(٢) مامۆستا هەمزە عەبدوڵا دەڵێ: «حەمەسوور پاش مردنی شێخ عەبدولکەریم مێزەرەکەی لە سەری خۆی دەنێ و جبەکەی لەبەر دەکا و بانگەشەی شێخیەتی دەکا، بەڵام شێخەکان ملی بۆ کەچ ناکەن و لە شەدەڵە دەری دەکەن. ئەویش دەچێ بۆ ناو شوان و پاشان دەچێ بۆ کەرکووك بۆ لای سەید ئەحمەدی خانەقا، ئەویش هەروا نایگرێتە خۆی و گوناهی (بیدعەت داهێنان)ی دەداتە پاڵ و دەری دەکا. ئیتر ئەویش لەگەڵ دەستە و دایەرەکەی خۆی دەچێتە کلاوقوت و لەوێ سەقامگیر دەبێ».

بەڵام مەلا سەلامی ترێخۆر، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار، دەڵێ: «کە (شێتی) =

بەشی زۆرترەکەشیان مامە ڕەزای برای شێخ عەبدولکەریمیان هەڵبژارد و کردیان بەسەرۆکی خۆیان(٣).

هەروەك لە پێشەکیی ئەم چاپی دووەمەدا باسم کرد کاتی خۆی ئەم کتێبە زۆر بەکورتی نووسراوە. یەکێکیش لە باسەکان کە بەکورتی نووسراون، ئەو ناکۆکییەیە کە دوای کۆچی دواییی شێخ عەبدولکەریم پەیدا بوو. لە ڕاستیدا ئەو ناکۆکییە بوو بەهۆی بڕبوونی بزووتنەوەی هەقە بۆ چەند بەشێك:

= پەیدابوو، حەمەسوور یەکێ بوو لە شێتەکان و شێخ عەبدولکەریم بەشێتییەکەی ئەو ڕازی نەبوو(؟). هەندێکیشی لێ دا و پێی وت: بڕۆ لە کۆڵمان ببەوە. لە دنیا و قیامەت تۆ هاوڕێی ئێمە نیت، لە پۆلی ئێمە نیت. ئیتر لەو وەختەوە ئەم حەمەسوورە بۆ خۆی بازنەیەکی لەو مریدانەی شێخ عەبدولکەریم دابڕیوە و هاتووە لە کلاوقوت وردە وردە دەستی کردووەتە ئیشکردن، موڵکی لە خەڵك کڕیوە و بووەتە خاوەن موڵك». بەپێی ئەم قسانەی مەلا سەلام دەبێ حەمەسوور لە پێش کۆچی دواییی شێخ عەبدولکەریمەوە لە کلاوقوت نیشتەجێ بووبێ و ئەگەر بمانەوێ ئەم قسەیە لەگەڵ قسەکەی پێشەوەی مامۆستا هەمزە عەبدوڵادا یەك بخەین، دەبێ بڵێین بەبۆنەی کۆچی دواییی شێخەوە چووەتەوە بۆ شەدەڵە و ویستوویە جێی شێخ بگرێتەوە، بەڵام کە بۆی نەچووەتە سەر گەڕاوەتەوە بۆ کلاوقوت –م. م. ك.

(٣) مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا دەڵێ: «پاشان شانێکی دەستەڕاستیش بەسەرۆکایەتیی شێخ عەبدوڵڵای شێخ مستەفای عەسکەر دامەزرا کە داوای دامرکانەوە و دانیشتنیان دەکرد. ئەمانە شانێکی دەرەبەگی مەشرەب بوون و ڕێگەی گونجانەوە و تێکەڵبوونەوەیان لەگەڵ داوودەزگاکانی سەردەمدا گرتبووە بەر». مامۆستا هەمزە هەروا دەڵێ: «بەڵام پاشان هەموو لایەك دانیان بەوەدا نا کە مامە ڕەزا جێنشینی حەقی شێخ عەبدولکەریمە».

منیش دەڵێم: وا دەردەکەوێ شێخ عەبدوڵڵا ئەم شانەی پاش دەرکەوتنی ڕێبازی حەمەسوور و مامە ڕەزا پێکەوە نابێ و بەدرێژەپێدانی ئەو ڕێگەیەی دانابێ کە شێخ عەبدولکەریم لە دوا ساڵەکانی ژیانیدا، واتە لە پاش بەربوونیەوە لە زیندانی کەرکووك، گرتیە بەر» –م.م.ك.

١– بەشێك لە مریدەكان هەروەك سۆفیگەلێكی سادە مانەوە و هاتوچۆی شەدەڵەیان دەكرد. ئەوانە زۆرتر سەر بەكوڕانی شێخ عەبدولكەریم بوون.

٢– بەشێك بەناوی (حەماغایی) كە حەمە ئاغای پشدەر سەركردەیان بوو. ئەوانە زۆرتر نیشتەجێی گوندی (كانی توو) بوون، بەڵام پاش ماوەیەكی كورت حەماغا وازی هێنا و چوو بۆ سەردانی گۆڕی شێخ عەبدولكەریم لە شەدەڵە و دوای گەڕانەوەی كۆچی دوایی كرد و كۆمەڵەكەی تێك چوو.

٣– بەشێكی تر سەر بەسەرۆكایەتیی شێخ عەبدوڵڵای كوڕی حاجی شێخ مستەفای عەسكەر بوون كە برا گەورەی شێخ عەبدولكەریم بوو، سەری هەڵدا. ئەمانیش ژمارەیان كەم بوو. زۆرتریان كوڕە شێخ بوون و هەر زوو دەستیان لەو كارە هەڵگرت، ئەگەرچی بەتەواوییش تێكەڵی كۆمەڵەكەی مامە ڕەزا نەبوون.

٤– بەشێكیشیان دوای حەمەسوور كەوتن و لە (كلاوقوت) نیشتەجێ بوون.

٥– بەشی زۆریش ڕوویان كردە مامەڕەزای برای شێخ عەبدولكەریم. پاش ئەوەی بەشی دووەم و سێیەم كشانەوە، بەشی پێنجەم واتە ئەمانەی دوای مامە ڕەزا كەوتبوون پەرەی سەند و بوو بەكۆمەڵی سەرەكی. تاقمی حەمەسووریش هەر ئەوەندە مانەوە كە لە گوندی (كلاوقوت) بوون. نەیاندەهێشت منداڵیان ببێ. خەریكی كار و كاسبی و كشتوكاڵ و هۆنینەوە و فرۆشتنی تەزبیحی قەزوان بوون. بیانووی حەمەسوور بۆ نەهێشتنی منداڵبوون ئەوە بوو گوایە منداڵ خراپە چونكە خوا لە قورئاندا فەرموویەتی: «واعلموا انما اموالكم واولادكم فتنة وان الله عنده اجر عظیم» (سوورەتی الانفال، ئایەتی ٢٨) و چەندین ئایەتی تریش.

هەرچەند هەوڵێكی زۆرم دا و تەقەلام كرد نەگەیشتمە هیچ ئەنجامێك لە

بارەی ئەم مەسەلەیەوە، چونکە بەهیچ جۆرێك تاقمی حەمەسوور ئەم کارەیان ئاشکرا نەدەکرد کە ئەم منداڵبوونەیان چۆن لە ناو خۆیاندا قەدەغە کرد، بەچ شێوەیەك؟ بەهۆی ئەم قەدەغەکردنی منداڵبوونەوە وهەروەها بەهۆی بارودۆخی کوردستان و پرۆسەی لەناوبردنی بەکۆمەڵی کوردەوە لە ئەنفالەکاندا کە ئەو ناوچەیەی زۆر بە خەستوخۆڵی گرتەوە کە حەمەسوورییەکانی تێدا دەژیان، کەسیان نەما و هەموویان لەناوچوون تەنیا چوار ژن نەبێ کە ئێستا لە ئۆردووگای شۆڕش دەژین لە چەمچەماڵ. حەمەسوور خۆیشی لە ١٩٨٦دا کۆچی دوایی کرد.

هەندێك لە تاقمەکەی حەمەسوور لە دێهاتی قۆمەرغان و قەرانگوێ بوون لە ناوچەی سوورداش. ئەمانە خوویان دایە بەهێزکردنی ئابووریيان و سندووقێکی هاوبەشیان دانا و وازیان لە چاخواردنەوە و جگەرەکێشان هێنا و جلوبەرگی سادە و ساکاریان لەبەر دەکرد و ڕیشیان دەهێشتەوە و دەستیان کرد بەکاسبی و تەزبێح هۆنینەوە، بەڵام حەمەسوورییەکانی تر لە ڕێباز و هەڵوێستدا هەروەك هەقەکانی تری سەر بەمامە ڕەزا بوون، ئەوەندە هەبوو ئەمان لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا تا ڕادەیەك کەم تێکەڵاوی و لە خەڵکی تر دوورەپەرێز بوون(٤).

بەهۆی ئەم دووبەرەکییەوە کە پاش کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریم کەوتە ناو تایفەی هەقەوە، ناحەزان لە جاران باشتر پێیان کرا

---

(٤) لام دوور نییە ئەم دوورەپەرێزییەی تاقمەکەی حەمەسوور لەوەوە هاتبێ کە حەمەسوور خۆی، وەك گوتمان، ڕەشە مسکێن بووە و تێکەڵاویکردنیش چوونە ناو کاروباری ئەوێ و، ئەوەش دەبێ پشت بەزەوینەیەکی کۆمەڵایەتیی پتەو ببەستێ کە حەمەسوور بەپێی داوونەریتی کۆمەڵ نەیبووە. سەرەڕای ئەوە کە تاقمی حەمەسوور، لە ناو هەموو تاقمەکانی هەقەدا، لە هەموویان ناحەزیان زۆرتر بووەو، دیارە ئەمەش لای ئەمانەوە دەبێ بەهۆی دوورەپەرێزیی زیاتر لە خەڵك –م.م.ك.

پڕوپاگەندەیان لە دژ بکەن و درۆودەلەسەیان بەدەمەوە هەڵبەستن و میرییان لێ هان بدەن. ئەمە گەلێ جار بەپێی پێویست و بەگوێرەی قازانجی ئەوانەی قازانجیان تێدا بوو، دووبارە بووەوە، کە دواجاریان ئەوە بوو وتیان گوایە حەمەسوور بانگەشەی پێغەمبەرێتی دەکا و ئافرەتی کەسی لا حەرام نییە و سۆشیالیزم بڵاو دەکاتەوە و سەرەنجام لە ١٩٥٧دا حکوومەتی ئەو سەردەمە گرتی و دای بەدادگا، بەڵام پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ١٤ی تەمووز و ئاوکەوتنی ئاشی بەرەی کۆنەپەرستی، حەمەسووریش پاش ماوەیەکی زۆر بەندی و کێشمەکێش لە بەردەم دادگادا بێ گوناه دەرچوو و بەرەڵا کرا و گەڕایەوە کلاقوت و ئێستاش هەر لەوێ دەژی(٥).

(٥) حەمەسوور بەپێی ئەوەی کە پێشتر وترا لە بنەماڵەی شێخان نییە و لە ڕیشەی کۆمەڵایەتییەوە دەچێتەوە سەر جووتیارانی ڕەنجکێش، لەوانەیە بەکردەوە باسکراوەکانیدا وای هەڵسەنگێنین کە نوێنەری هێڵێکی ڕادیکاڵی مەشرەبە لە بزووتنەوەی هەقەدا، لەگەڵ دەمارێکی خەستی لە هەڵکەوت و باری دەوروبەر نەگەیشتن. کەفوکوڵ دامردنەوەی زوو بەزوویشی ئەم ڕایەمان زیاتر دەچەسپێنێ. مامۆستا هەمزە عەبدوڵایش لایەنی ئەم ڕایە دەگرێ و بەرەی حەمەسوور بەبەرەیەکی (چەپڕەو) دەداتە قەڵەم. هەرچۆن بێ ئەم پیاوە لەو ڕۆژەوە تا ئەمڕۆ، تێکرا، پیاوێکی دڵسۆز و لایەنگری کۆڕ و کۆمەڵە نیشتمانپەروەرەکان بووە–م.م.ك.

مامە ڕەزا
١٩٥٣ کاتی نەخۆشی

مامە ڕەزا

مامە ڕەزا ساڵی ١٩٠٥ لە شەدەڵە لە دایك بووە. پیاوێكی گەنمڕەنگ و بەشەوكەت بووە. مرۆیەكی لەسەرخۆ و قسەخۆش و تێگەیشتوو بووە. زمانی عەرەبی و فارسیی زانیوە. لە ئەدەبیاتی كوردی و فارسیدا شارەزاییی بووە. تا ڕادەیەكی باشیش ئاگەداریی لە مێژووی گەلی كورد و گەلانی موسوڵماندا بووە. لە ژیانیدا گەلێ جار تووشی بەندی و ئەشكەنجە و ئازار و دوورخستنەوە بووە. لە سەرەتای ژیانیدا خوێندنی حوجرەی بووە. پیاوێكی هاوچەرخ و بیروباوەڕ پێشكەوتوو بووە. حەزی بە چاكە و پێشكەوتنی كۆمەڵایەتیی گەلی كورد و چینە چەوساوەكانی كردووە. لەگەڵ پیاوە دەركەوتووەكانی كوردی سەردەمی خۆیدا پێوەندیی بەهێز و، گفتوگۆی لەگەڵ زۆریاندا بووە. بەتایبەتی لە ماوەی دوورخستنەوەیدا بۆ عەمارە پێوەندییەكی پتەوی لەگەڵ میر حاجدا پەیدا كردووە و هەر ئەو پێوەندییەش بووە لە دواییدا بوو بە مایەی پێوەندیی پەیداكردنی هەقەكان لەگەڵ كۆماری مەهابادا.

مامە ڕەزا لەسەر ڕێبازی شێخ عەبدولكەریم ڕۆیشتووە، بەڵام لەو زیاتر ڕووی كردووەتە خزمەتی كۆمەڵایەتی و كۆمەڵی هەقەی بەرەو بیروباوەڕی پێشكەوتخوازی و نیشتمان پەروەری بردووە. پێوەندیی لەگەڵ بزووتنەوەی نەتەوەییی كورددا بەهێز بووە.

لە سەردەمی كۆماری مەهابادا دەستەیەك لە هەقەكانی ناردووە بۆ مەهاباد بۆ بەشداربوون لە كاروباری كۆمارەكەدا. ئەم دەستەیە بە سەرۆكایەتیی شێخ موحەممەد ئەمینی مەڵحە[١]بووە. پێك هاتووە لە (٤٠)

---

(١) شێخ موحەممەد ئەمینی مەڵحە كە بەناوی گوندی مەڵحەی ناوچەی حەویجەوە =

کەس (٥) کەسیان خەڵکی گوندی سەرگەڵوو بوون: شێخ موحەممەد مستەفا ناسراو بە کاکە دینە، شێخ سەلیمی شێخ ئەحمەد، شێخ ئەبووبەکری شێخ عەبدوڕەحمان و دوو کەسی تریش. (٦) کەسیشیان خەڵکی گوندی (کوێرەکانی) بوون: عەبدوڵڵا وەیسی، حاجی محەمەد ئەمینی محەمەدی کوێخا ئەحمەد و چوار کەسی تریش. (٥) کەسیشیان خەڵکی (هەنجیرە) بوون: محەمەدی کوێخا عەزیز، کوێخا عەبدوڵا و (٣) کەسی تر. (٤) کەسیشیان خەڵکی (خۆشاو) بوون: ئەحمەدی حاجی محەمەدی سلێمان، عەبدوڵڵای حاجی عەزیز و دوو کەسی تر. (٣) کەسیشیان خەڵکی (کانی توو) بوون: خدر قادر، حوسێن عەلی و برایەکی تریش. ئەوانی تر هەریەکە خەڵکی یەکێك لە گوندە هەقەنشینەکان بوون: مەحموودی حەمە گەورە (مەلا سەفی)، ڕەشیدی مەحموودی ئیبراهیم (توربە)، ئەحمەد عەزیز قادر ناسراو بە ئەحمەد پینەچی (هەڵەدن)، قادر فەرەج (قۆمەرغان)، حوسێن قادر (دێرێ)، حوسێنی مام ئەحمەدە سوور (سێدەر)، کەریم ڕەشید (کلێسە)، قادر عەبدوڵا (کانی ئەسپان)و کەسانی تریش کە ناوەکانیانم بۆ ساغ نەبووەوە.

سەرنج ڕاکێشە ئەمە کە مامە ڕەزا پیاوێکی ئاشتیخواز بووە. هەقەکانیش چەکیان هەڵنەدەگرت، بەڵکو دارێکیان بە دەستەوە بوو لەجیاتی چەك، بەڵام لەگەڵ ئەو باوەڕە پتەوەیشدا بەئاشتی، مامە ڕەزا ئەو پۆلە چەکدارەی ناردووە بۆ پاراستنی کۆماری مەهاباد و لە بەڕێوەبردنی کاروباریدا بەشدار بوون، چونکە ئەوکارە لەو قۆناغەدا پێویست بوو بۆ خەباتی نەتەوەیی و نیشتمانی و پاراستنی ئەو کۆمارە کە بە چەك نەبوایە نەدەکرا.

= ناووبانگی دەرکردووە، یەکێك بووە لە خزمانی سەید ئەحمەدی خانەقای کەرکووك و برای شێخ سەعید بووە. پیاوێکی کارامە و لێهاتوو بوو، لەبەرئەوە مامە ڕەزا کردی بە یارمەتیدەری خۆی و تا ساڵی ١٩٥٠یش یەکێك بوو لە هەرە نزیکەکانی.

هەروەك باسمان كرد مامە ڕەزا باوەڕی بەئاشتی بوو، هەقەكان هێز و توندوتیژییان بەكارنەدەهێنا. لەو ڕێ ڕۆیشتنەشیاندا كە دوایی باسی دەكەین، ئامێری دەستیان تەنیا هەر دار بوو بەدەستیانەوە.

مامە ڕەزا (بانگەوازی ستۆكهۆڵمی بۆ ئاشتیی جیهان) ئیمزا كردبوو. مامۆستا ڕەئووف محەمەد زوهدی لە لاپەڕە (١٧٤)ی (بۆ لە هەقە كەوتنە تەقە)كەیدا دەڵێ: پێشكەوتووخوازان لێیان ڕاپەڕین. لە شاری ستۆكهۆڵمدا لە سوید، مافپەروەرانی دیموكراتی جیهان مانیفێستی ئاشتی و پاراستنی ئاشتیی جیهانیان ئیمزا و بڵاو كردەوە. كۆمەڵانی خەڵك لە ڕۆشنبیران و هونەرمەندان و پیاوماوقولاّن لە ئەوروویا و ئاسیا و ئەفریقیا و ئەمەریكا و ئوسترالیادا بە گەرمی پێشوازیی ئەو بەیاننامەیەی ئاشتییان كرد و بناخەی ئاشتیی نێو دەوڵەتانیان داڕشت. تاد.

خوالێخۆشبوو (مامە ڕەزا) یەكێك بوو لەوانەی كە بەوپەڕی سۆزەوە لەم ڕێبازەدا (ڕێبازی ئاشتی و پاراستنی ئاشتیی جیهان) وەكو شەخسیەتێكی ئاغر و دوورئەندێش بەشدار بووە و تێ كۆشاوە.. تەنانەت بۆ ئەم مەبەستە كەسانێكی لە تاقمەكەی خۆی تەرخان كردووە، وەكو مەلا سابیری سۆفی محەمەد.

كاتی گەڕانەوەی ئەو پۆلە هەقەیەی بەشداربوون لە كۆماری مەهابادا بۆ كوردستان دوای لە ناوچوونی كۆمارەكە، خوا لێخۆشبوو مەلا مستەفای بارزانی نامەیەكی بۆ مامە ڕەزا ناردبوو ستایشی بەشداریی هەقەكانی لە كۆماری مەهابادا كردبوو. هەروەها سوپاسی مامە ڕەزای كردبوو كە پشتگیریی شۆڕشی بارزانی ساڵانی ١٩٤٣ – ١٩٤٤ی كردبوو و ڕۆڵی مامە ڕەزای لە پشتگیریی خەباتی گەلی كورددا، بەرز نرخاندبوو. بە داخەوە ئەو نامەیە فەوتاوە.

هەروەها پێوەندیی لەگەڵ بزووتنەوەی نیشتمانیی عێراقیشدا باش بووە.

لەمبارەیەوە بەڕێز عوسمان مستەفا خۆشناو لە کتێبەکەیدا (گەلا وەریوەکان، لاپەڕە ١٣٧–١٤١، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر) نووسیویە کە چووەتە هەڵەبجە بۆ خزمەت مامە ڕەزا، کاتێ کە دوور خرابووەوە بۆ ئەوێ و داوای لێ کردووە وا بکا ژمارەیەك لە کەسانی سەربە حیزبی شیووعی لە خەڵکی شارەکانی سلێمانی و هەڵەبجە و هەولێر، کە لە لایەن حکوومەتی ئەو سەردەمەی عێراقەوە هەوڵی دەستگیرکردنیان درابوو، لە لادێکانی سەربە حەقە بحەوێنەوە. مامە ڕەزایش بەڕووخۆشییەوە فەرموویەتی: بیانبەنە گوندی (چنارتوو) لە ناوچەی ئاغجەلەر، با لەوێ بمێننەوە چەندی پێویست بێ، بەلام ئامۆژگارییان بکەن ئاگایان لە داونەریتی کوردایەتی بێ و بەرچاوی بگرن.

ئەم قسانەی بەڕێز عوسمان مستەفا خۆشناو بەڵگەیەکن کە پێوەندیی مامەڕەزا بە هێزە نیشتمانپەروەرەکانی ناو کوردستان و عێراقەوە بەهێز بووە و هاوکاریی لەگەڵدا کردوون.

ئەم پێوەندییە دوای کۆچی دواییی مامە ڕەزایش هەر بەردەوام بووە. لە سەردەمی کاکە حەمەی کوڕی مامە ڕەزادا کە بووبوو بە جێگرەوەی باوکی، کاتێ کە کودەتا خوێناوییەکەی بەعسییەکان ڕووی دا لە شوباتی ١٩٦٣دا، ژمارەیەکی زۆر لە شیووعی و دیموکرات و نیشتمانپەروەرەکان لە هەموو ناوچەکانی عێراقەوە ڕوویان کردە کوردستان و چوونە پاڵ شۆڕشی کورد. هەقەکان لە (کەڵکە سماق) بە گەرمی پێشوازییان لێ کردن و خزمەتیان کردن تا هەوری ڕەشی کوودەتاکە ڕەوییەوە و ئەوانیش گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان و بۆ ناو کەسوکاریان خۆیان.

هەروەها هەقەکان خۆیشیان لە ١٩٣٦ بەدواوە بەشداریی هێزی چەکداری شۆڕشی کوردیان کرد، چونکە لەو ساڵە بەدواوە پاراستنی گەلی

کورد بوو بەئەرکێك لە ڕێگای شۆڕشی چەکدارەوە نەبوایە نەدەکرا. لە شەڕی (سەری حەسەن بەگ) و شەڕەکانی تردا بەشداریی بەرچاویان هەبوو. لە شەڕی سەری حەسەن بەگدا تەها عەسکەریی کوڕی مامە ڕەزا سەرکردەییی جەنگاوەرەکانی هەقەی دەکرد و لەگەڵ حیزبی شیووعیدا هاوکارییان هەبوو و سەرکەوتنی گەورەیان بەدەست هێنا. دوای ئەوەیش لەلایەن سەرکردایەتیی شۆڕشەوە لقێکی تایبەتی بۆ هەقەکان بەسەرکردایەتیی شێخ عەبدولحەمیدی کوڕی مامە ڕەزا کرایەوە. ئەم لقە لە چەندین شەڕدا دژی داگیرکەرانی کوردستان جەنگاوە. ماوەیەکیش شێخ حەسیبی کوڕی شێخ عەبدولقادری قازی سەرکردەی ئەم لقە بوو و چەندین نەبەردیان تۆمارکرد.

مامۆستا کەریم ئەحمەد لە کتێبی (المسیرة)دا کە بەڕێز جەلال دەبباغ بەناوی (ڕێڕەوی تێکۆشان) وەری گێڕاوەتە سەر کوردی و لە چاپخانەی (ڕەهەند) لە سلێمانی لە ٢٠٠٧ دا لە چاپ دراوە. باسی پێوەندیی مامە ڕەزای بەئاشتیخوازان و بەحیزبی شیووعییەوە کردووە، بەڵام زۆر بەکورتی. هەروەها زۆر بەکورتیش باسی بنکەی کەڵکە سماقی کردووە کە لە ١٩٦٣دا بنکەی پێشمەرگە شیووعییەکانی لێ بووە، بەڵام پێویست بوو زۆرتر ئەو پێوەندییەی نێوان ئەو شیووعییانە و هەقەکانی ڕوون بکردایەتەوە وەك وەفادارییەك بەرانبەر بەو خزمەتە زۆرەی هەقەکان بەو پێشمەرگە شیووعییانەیان کرد و حەواندنیاننەوە و هەقەکان بەهۆی ئەوەوە تووشی گیروگرفت و چەرمەسەریی زۆر بوون.

لە شۆڕشی نوێیشدا بەسەرکردەییی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان هەقەکان بەڕابەرایەتیی کاکە حەمەی مامە ڕەزا هاوکارییەکی باشی شۆڕشیان کردووە.. لە سەرەتای شۆڕشدا کاکە حەمە ژمارەیەك چەکداری نارد بۆ یارمەتیدانی شۆڕش کە بەشی زۆریان لە ساڵانی سەرەتای

شۆڕشدا شەهیدکران و بوون بەقوربانیی خەباتی گەلی کورد. بۆیە سەرلەنوێ تیپی ژمارە (٢٩)ی هەقەکان دامەزرێنرایەوە کە لەبەشی زۆری شەڕەکاندا بەشداریی کرد و لە پرۆسەی ئەنفالدا هاوشانی پێشمەرگەکانی یەکێتی جەنگان و چەندین قوربانییان دا کە یەکێك لەوانە شەهید هەژاری کوڕی شەهید ساڵح عەسکەری و یەکێکی تریشیان شەهید عەبدوڕەحمان ڕەشیدی جێگری بوو کە لەسەر لووتکەی قوڵە پووشین لە شاخی پیرەمەگروون شەهید کران.

وەك لە سەرەتادا باسم کرد لە کاتی سەرهەڵدانی هەقەوە کە شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە و حاجی شێخ عارفی سەرگەڵوو پشتگیریی شۆڕشی شێخ مەحموودی نەمریان کرد، ئەم پشتگیرییەی خەباتی نەتەوایەتی لە هەموو قۆناغەکاندا هەر بەردەوام بووە. لەسەرەتای چلەکانی سەدەی ڕابوردوودا کاتێك شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفای بارزانی لە سلێمانی بوون، شێخانی هەقە بەهۆی یەکێك لە مریدەکانیانەوە کە حاجی محەمەد ئەمینی کوێرەکانی بوو، پێوەندییان لە گەڵیاندا پەیدا کرد و یارمەتییان دەدان. دوای ئەویش مامە ڕەزا هەر بەردەوام بوو لەو پێوەندییەدا. کاتێك شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفا گەڕانەوە بۆ ناوچەی بارزان و شۆڕشی بارزان سەرلەنوێ دەستی پێ کردەوە، مامە ڕەزا پشتگیریی تەواوی لەو شۆڕشەدا کرد و یارمەتیی دا. فەرمانیشی بەو هەقانە دا کە لە سوپای عێراقدا بوون بەهیچ جۆرێك تەقە لە شۆڕشگێڕان نەکەن. شێخ ئیسماعیلی مامە حوسێن کە برازای مامە ڕەزا بوو و ئەو کاتە سەرباز بوو لە سوپای عێراقدا، لەسەر ئەم مەسەلەیە تووشی کێشەیەکی زۆر بوو.

هەر ئەم پێوەندییانە بوونە هۆی ئەوە کە شێخ ئەحمەدی بارزان لە ساڵی ١٩٥٩دا سەری لە مامە ڕەزا دا لە کەڵکە سماق کە لەو کاتەدا نەخۆش بوو، هەروەها مەلا مستەفای بارزان لە ساڵی ١٩٦٧ دا چووە

شەدەڵە و چەند ڕۆژێك میوانی کوڕانی شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە بوو و داوای حاجی محەمەد ئەمینی کوێرەکانیی کرد چاوی پێ بکەوێ و کە حاجییش چووە خزمەتی، ڕێزی زۆری لێ ناو یادی ساڵانی ڕابردووی پێکەوەیانیان کردەوە.

لە کاتی دەستبەسەر خوا لێخۆشبوو حەمەڕەشید خانی بانەیشدا لە کەرکووك، کە کاتی خۆی یەکێك بووە لە سەرکردەکانی کۆماری مەهاباد و پلەی جەنەراڵیی پێ بەخشرابوو لەو سەردەمەدا، مامە ڕەزا و کاکە ڕەزای کاکە عەلی بۆ پیرۆزیی ئەو یادە سەریان لی دا و پێوەندییان هەبوو لە تەکیدا.

بەهۆی ئەم پێوەندییانە و ئاسۆ فراوانیی خۆیشیەوە، مامەڕەزا گەیشتبووە ئەو باوەڕە کە دەبێ کۆمەڵی هەقە بە شێوەیەکی نوێ ڕێك بخرێتەوە و شێوەی خەباتی کۆمەڵایەتی بەبزووتنەوەکەیان بدرێ و لە چوارچێوەی تەسکی سۆفیگەری ببرێتە دەرەوە[٢]. بۆ بەدیهێنانی ئەم

(٢) من لام وایە هۆیەکی گەورەی بیرکردنەوەی مامە ڕەزا لە ڕێکخستنەوەیەکی نوێی بزووتنەوەی هەقەدا ئەوە بووە بزووتنەوەکە تا ئەو کاتە وەك بزووتنەوەیەکی ئاینی و سۆفییانە ناوبانگی دەرکردبوو، بەڵام لە سنووری شەرع دەرچوونی زۆر لە سۆفی و مریدەکان بەتایبەتی لە حاڵی جەزبەدا و ئەو گفتوگۆ و دەمەتەقێ فەلسەفییانەی لەناو ڕیزەکانیانا بووبوو بە باو، مەسەلەکەی خەست کردبووەوە و کار گەیشتبووە ڕادەیەك هەقە وەك کۆمەڵێکی لە ئاین دەرچوو ناوبانگ دەرکەن و لەم بەینەدا شتە سەرەکییەکەی هەر بزووتنەوەیەك کە لە بنەڕەتا بۆ ئەوە پەیدا دەبێ با پێیشی نەزانرێ، کە ڕێکخستنەوەی ژیانی کۆمەڵایەتییە، بە شێوەیەکی خراپتر لە جاران کەوتبووە دواوە. لەولاوە ئەو دووبەرەکییەی لەسەر دەستی حەمە سوور پەیدابوو لەناو بزووتنەوەکەدا پاش کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریم، مەترسیی ئەوەی خستبوە بەردەم دەستەی مامە ڕەزا کە لە کاتێکدا لەم لا خەڵکەکە زیاتر خۆیان بە بەلەسەبوون لە دا ونەریتی شەرعەوە خەریك کردووە، لەولا (واتە لای=

مەبەستە چەند خاڵێکی کرد بە بناخەی دامەزراندنەوەی کۆمەڵەکە.(٣)

بەم جۆرە کۆمەڵی هەقە کەوتە قۆناغێکی نوێوە بەرەو ژیانی هاوبەشی و سەربەستیی ئافرەت و باوەڕ بە ڕێبازی دیموکراسی لە بەڕێوەبردنی

= حەمە سوور) مەسەلەی کۆمەڵایەتی پتر بێتە ئاراوە، وەك نیشانەیدیاریی دابوو. لەوانە سەرەنجامی ئەوە بۆ ئەم لا باش نەبێ. سەرەڕای ئەوە کە دووبەرەکییەکە خۆی مەترسییەکی گەورەی بۆ سەرانسەری بزووتنەوەکە پێوە بوو و هاندەرێکی باش بوو بۆ بەرەی ناحەزان کە بە هەموویانەوە کوتەکێکی کوشندەی تێ سرەوێنن.

بۆیە پێویست بوو مامە ڕەزا بیرێکی ورد لە ڕێکخستنەوەی بزووتنەوەکە بکاتەوە و کارێك بکا بنەڕەتێکی ئایدیایی و کۆمەڵایەتی و ڕەفتاریی بۆ دانێ و شوورەیەکی لە ڕێکوپێکیی ناوخۆ بۆ دروست کا نەهێڵێ ناحەزان بتوانن دەستی تێ وەردەن. هەر بۆیەش، وەك مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا ئەڵێ، زۆر لە بیروباوەڕەکانی دەستەی حەمە سووریشی هێنایە ناو کۆمەڵەکەی خۆیەوەو، لام وایە ئەمەش بووبوو بەهۆی ئەوەی پاشان دەستەی حەمە سووریش و شێخ عەبدوڵایش، وەك پێشتر باس کرا، دان بە پێشەوایەتیی مامە ڕەزادا بنێن –م . م. ك

(٣) شێخ حوسەینی خانەقا لە بارەی ڕێکخستنەوەی کۆمەڵەی هەقە و دانانی ئەو خاڵانەوە، پاش باسکردنی ئەو پشێوییە ئایدیایی و ئاینییەی کە پاشان هەندێ نموونەی بە زمانی خۆیەوە لە پەڕاوێزی ژمارە(٢) لا پەڕە (٨٧)و (٨٨)دا دەگێڕینەوە– دەڵێ: (سەیر نییە لە حاڵەتی ئاژاوەی وادا گەلێ کەس بە تایبەتی لەوانەی کە خۆیان لە مەسەلەکەدا بە دەسەڵاتدار و (زادەگان) دەزانن، گەلێ کاری ناجۆر و ناشەرعییان لێ بووەشێتەوە و ئا لەم حاڵەدا بوو بیر لە دانانی (ڕەوشت) کرایەوە. کە بریتی بوو لە قاعیدەو نیزامێك بۆ بەربەستی خراپە و دەسدرێژ. حەمە سوور لە ریزی پێشەوەی ئەوانەوە بوو کە بیریان لەمە کردەوە. لەگەڵ یارمەتیدەرێکی کە ناوی حەسەن جۆبلاخی بوو، هاتنە لای من و سکالای ئەم مەسەلەیەی کرد و وتی نیازی شتێکم هەیە و منیش بە باشم زانی و گفتی یارمەتیم پێ دا. ئەمە بوو سەرچاوەی دانانی (ڕەوشت)و پاشان مامە ڕەزا بە یارمەتیی شێخ محەمەد ئەمینی مەڵحە، کە وەك دەستە ڕاستی بوو، مەسەلەکەیان قۆستەوە و بلاویان کردەوەو بە ناوی ئەوانەوە دەرچوو. من لەم قۆناغەیشدا دەورێکم هەبوو لە تەنقیح کردنیدا» – م. م. ك .

کۆمەڵدا و، بەربەرەکانێکردنی زۆردارانی ناو کۆمەڵ و دژایەتی لەگەڵدا کردنی خوێنمژانی چینە هەژار و ڕەنجکێشەکان و بۆ ئەم مەبەستە گەلێ جار هەنگاوی هەڵهێناوەتەوە.

نموونەیەکی ئەم هەنگاوانە ئەوەیە لە کاتی تەسویەی حوقووقی زەویوزاردا هەندێ لە ئاغاکانی پشدەر و کۆیە ویستبوویان گوندی (گەڵنێری) کە دەکەوتە ناوچەی (میرزا ڕۆستەم)ی سەر بە ڕانیە، بۆ خۆیان داگیر بکەن. خەڵکی گوندەکە دەچنە لای مامە ڕەزا بۆ ئەوەی یارمەتییان بدا.

سەنەدێکی ڕەسمی لای دادنووس (الکاتب العدل) بۆ مامە ڕەزا دەکەنەوە کەوا زەویوزارەکانیان هی ئەوە. مامە ڕەزایش، پشت بەو سەنەدە، ئاغاکان لە دەست بەسەرداگرتنی گوندەکە دوور دەخاتەوە و پاشانیش زەویوزارەکان بۆ خەڵکی گەڵنێری ڕەت دەکاتەوە.

بەرنامەی مامە ڕەزا
بۆ ڕێکخستنەوەی کۆمەڵەی (هەقە)

ئـەو خـاڵانـەی مـامـە ڕەزا دای نـان بـۆ ڕێکـخستـنـەوەی کـۆمـەڵـەی هـەقـە تایبەتیەتیی ئەم کۆمەڵەیان لە جاران زەقتر پێ کەوتە بەرچو و وەك بەرنامەیەکی کۆمەڵایەتییان لێ هات بۆی و بەجێبەجێکردنیان لەناو خـەڵکەکەدا گورێکی تـازە کەوتـە گیـانـی بزووتنـەوەکـە و بـەمـەش گـەلـێ لەجاران زیاتر کوورەی کینەی ناحەزانی لێ هاتە جۆش. ئێمە لێرەدا هـەوڵ دەدەین بەکورتی لەو خاڵانە بدوێین و ڕوونیان بکەینەوە:

یـەکەم – برایـەتی:

مەبەست لە (برایەتی) ئەوە بوو هەموو هەقەکان برا و خوشکی یەکترین و هـیـچ جـۆرە جیـاوازیـیـەك لـەنـێوانـیـانـدا نییـە و نـابـێ ببـێ، چ بـەهـۆی دەوڵـەمـەندی و هـەژاری و چ بەهۆی ڕەیشەی کۆمەڵایەتییەوە. بزووتنەوەی هـەقـە هـەرچـەنـد لـە بـنـەڕەتدا لـەنـاو هـەژاران و چـەوساوانـدا پـەیدابـوو، ژمارەیەکی زۆریشی لە کەسانی سەر بەچینەکانی تری کۆمەڵ لە خۆی کۆ کۆکردبوەوە و بێ جیاوازی خستنە نێوانیان هەموویانی لە یەك ڕیزدا ڕاگرتبوو و هەموو وەك برا ڕەفتاریان لەگەڵ یەکدا دەکرد.

لە ئاغاو دەسەڵاتدار و مەلا و حاجییانی ئەو سەردەمە کە بووبوون بە هەقە، کەسانی وەك کاکە حوسەینی خانەقا[١]، جەمیلی عەلی ئاغای دزەیی، مەلا سەلامی کەرکووك[٢] مەلا حامیدی مۆرد، مەلا ڕەشید ئۆمەر

(١) شێخ حوسەینی خانەقا کە لە پەڕاوێزەکانی ئەم کتێبەدا گەلێ قسەی بەزمانەوە گێڕاوەتەوە – م.م.ك.

(٢) ئەم مەلا سەلامە لە کاتی چاپی یەکەمی ئەم کتێبەدا مابوو و لە کەرکووك دەژیا. =

گومەتیی مەلای مزگەوتی عەسکەر و نەسرەدین کوڕی قەرەتی ئاغا لە گوندی کانی بیی دەشتی کۆیە[٣] مەحموود ئاغای پژدەر لە تیرەی میراودەلییان بەنموونە دەهێنینەوە[٤] ئەم زاتەی دوایی بە تایبەتی لە سەرەتادا زۆر بەتوندی بەربەرەکانێی مامە ڕەزای دەکرد، بەڵام پاشان بوو بە مریدی. ئەمانە نموونەی بەشداریکردنی چین و توێژەکانی کۆمەڵەی کوردەوارین لە بزووتنەوەی هەقەدا، هەرچەند هەندێکیشیان پاشان پاشگەز بوونەوە وەك لەناو هەر کۆمەڵە و تاقمێکدا ڕوودەدا.

دووهەم-هەقپەرستی:

کۆمەڵەی هەقە زۆر ڕوو لە هەقپەرستی بوون و لایەنی هەقیان دەگرت با قازانجی خۆیشیانی تێدا نەبوایە. زۆر جار ڕێ کەوتووە دوو کەس لە هەقەکان لەسەر شتێك ناخۆشییان کەوتووەتە نێوان، برای هەرکام لەم دووانە ئەگەر زانیبێتی براکەی خۆی لەسەر هەق نییە، لایەنی نەگرتووە لە دژی پیاوەکەی تر و بەپێچەوانەیشەوە وا ڕێك کەوتووە پشتگیریی کەسانێکیان کردووە لە دژی کەسی خۆیان کە هیچ پێوەندییەکیان لەگەڵیاندا نەبووە، هەر لەبەرئەوە کە لایان وابووە ئەو کەسانە لەکێشەکەیاندا لەگەڵ کەسەکانی ئەمان لەسەر هەقن و هەق بەلای ئەوانەوەیە.

= تەمەنی، وەك خۆی دەیوت لە دەوری٨٥ساڵیدا بوو. لە سەردەمی بزووتنەوەی هەقەدا مەلای دێی (دارەوا) بووە. وەك خۆی، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار، دەڵێ لەسەر هەقەیەتی ٢٩ ڕۆژ گیراوە و ١٠ دینار جەزای لێ سەنراوە. هەر بە قسەکانیدا لەو دیدارە دیارە پیاوێکی وریا و زیرەك و زۆر دژی حەمەسووریش بووە. پاش کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریمیش دوای هیچ شێخێکی هەقە نەکەوتووە-م.م.ك.

(٣) ئەم زاتە پیاوێکی دڵسۆز و عاقڵ و تێگەیشتوو و بەخزمەت بوو بۆ حەقە، لە برا سەیارەکان و برا موخلیسەکان بوو.

(٤) تەماشای پاشبەندی یەکەمی ئەم کتێبە بکە کە مامۆستا هەمزە عەبدوڵا نووسیویەتی-م.م.ك.

سێیەم- گیانی هاوبەشی:

واتە پەرەپێدانی گیانی هاوبەشی لە سامان و داراییدا بە گشتی. بەپێی ئەم پێڕەوە هیچ کەسێکی هەقە خۆی لە ئاستی کۆمەڵەکەیدا بە خاوەن ماڵ و سامان و زەوی نەزانیوە و هەر ماڵێکی بووبێ وا دانراوە هیی هەموو کۆمەڵەکەیە نەك تەنیا هیی ئەو، بە واتەیەکی تر ئەو ماڵە بە ڕاسپاردە دانراوە لە ژێر دەستی خاوەنەکەیدا.

شێوەی ژیانی هاوبەشی و هەستی یەکیەتی و بێ تەماعیی ناو هەقەکان وای دەردەخست کە باوەڕیان بە جۆرە سۆشیالیزمێك بووبێ، چونکە کەسیان بێ پرسی ئەوانی تریان، یان بێ بەشداریکردنی کۆمەڵ دەسکاریی ماڵ و سامانی خۆی نەدەکرد. زۆرجار ڕێك کەوتووە جۆرە خواردنێك یان میوەیەك هەڵگیراوە تا بە کۆمەڵ بخورێ. زۆرجاریش ڕێك کەوتووە تاقە سێوێك یان خواردەمەنییەکی کەم یەك کەس بەتەنیا نەیخواردووە، بەڵکو بەپێی ژمارەی سەری ئەو کەسانەی لەو کاتەدا لەو شوێنەدا بوون – دابەش کراوە. ئەگەر یەکێکیش لە هەقەکان پێویستییەکی بووبێ و بە تەنیا خۆی بۆی جێبەجێ نەکرابێ، ئەوانی تر یارمەتییان داوە، جا چ بە پارە یا بەکار بۆ کردن.

چوارەم- ئابوونە:

بۆ بەهێزکردنی پەیوەندیی نێوان کۆمەڵەکەیان و پەیداکردنی سەرچاوەیەکی دارایی بۆ بەڕێوەبردنی خانەقا و تەکیەکانیان، دەبوو هەر هەقەیەك یا هەر خێزانێکی هەقە بەشێوەی ئابوونەیەکی مانگانە بەشداری بکا و ئەو ئابوونەیە دەدرایە دەستی سەرتەکیەی گوند یا برا سەیارەکان[٥] چی پێویست بوایە بۆ تەکیەی دێ، بۆی خەرج دەکرا و ئەوەیشی دەمایەوە ڕەوانەی خانەقای کەڵکەسماق دەکرا.

---

(٥) تەماشای باسی (بانگ ڕاهێڵەکانی هەقەیەتی) بکە- م.م.ك.

پێنجەم- تەگبیر و ڕا:

هەموو هەنگاوێك و قسەیەکی ژیانی هەقەکان بە پرس و ڕای یەکتر بوو. کۆ دەبوونەوە بۆ لێکۆڵینەوەی ئەو گیروگرفتانەی دەهاتنە ڕێیان تا دەگەیشتنە ئەنجامێك هەموویان پێی ڕازی بن. ئەم جۆرە ڕەفتارە دیموکراسییەیان ناونابوو (پرس و ڕای ناو برایەتی). لەم پرس و ڕایەدا هەموو کەسێك مافی بەشداربوونی هەبوو، چ پیاو چ ئافرەت بە بێ جیاوازی.

شەشەم- سەربەستیی ئافرەت:

هەقەکان باوەڕیان وابوو کە جیاوازی لە نێوان پیاو و ئافرەتدا نییە و هەموو خوشك و برای یەکن و(٦) هەموو ئافرەتێك وەك هەر پیاوێك،

(٦) مامۆستا کەریم زەند دەڵێ: «کوڕی یادەوەرییان نهێنییە، کەسی تر بەشدار نابێ. ڕەبەنیش دەبێ دەستە خوشکی خۆی لەگەڵدا بێ» (بڕوانە: کەریم زەند، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٧).

لام وابێ مەبەستی مامۆستا کەریم زەند ئەوەبێ ڕەبەنیش لە کوڕی شوغڵەدا بێ دەگونجێ ئافرەتێکی مرید (یا هەقە واتەنی: خوشکێك)ی لەگەڵدا بێ و هەرکەسە لە لایەکەوە سەری خۆی کز کردبێ و خەریکی شوغڵەی خۆی بێ. بەکورتی هەقەکان بە چاوێکی ئەوەندە پاك و خاوێن دەیانڕوانیە پێوەندی پیاو و ئافرەت، ئەم بەدگومانی و داوێن پیسی و نیازی خراپەیان بەبیرا نەدەهات کە ئێستا لەگەڵ پێکەوەبوونی ئافرەت و پیاوی ناو کۆمەڵدا بەبیردا دێ.

(شێخ ستار لە داوێنی ئەم پەراوێزەی کاك مستەفا عەسکەرییەوە نووسیویە دەڵێ: «نەدەبوو بنووسی ئەم کتێبە لە مەسەلەی پێوەندییەکانی نێوان پیاو و ئافرەتدا ئەوەندە خۆش باوەڕ بێ لای وابێ لەوانەیە لە کۆمەڵگایەکی دواکەوتوودا پیاو و ژن کە پێکەوە گونیە لەبەر بکەن و بکەونە دەشت و چۆڵ و بیایان، داوێن پاکی لە نێوانیاندا هەر بمێنێ و هەروەك برا و خوشك سەیری یەك بکەن (پێشتر وتمان مەلا سەلامی ترێخۆر، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار خۆی، دەڵێ: ژنان لە ڕەوەکەدا بۆ کەرکووك گونیەیان لەبەر نەکردبوو). کێ دەڵێ مەسەلەی پێوەندیی نێر و مێ لە =

خاوەن مافە لە بەشداریکردنی بەڕێوەبردنی کۆمەڵ و خێزان و لە پرس و ڕای ناو برایەتی و لە هەڵبژاردنی هاوبەشی ژیاندا و بە هیچ جۆرێ زۆر لە ئافرەت نەدەکرا لە بەشوودانیدا.

لەناو هەقەکاندا (شیربایی) نەبوو. تەنیا مەرجێك کە بوو، قایلبوونی کوڕ و کچ بوو بە یەکتر. لەمە بەولاوە، وەك لە ناو هەموو موسوڵمانانداا، شیرینی دەخورایەوە و ژن مارە دەبڕرا و بە بووکی دەبرا و دەگوێزرایەوە.

ئەم سەربەستییەی ئافرەت لەناو هەقەکاندا، کرابوو بە چەك بەدەست ناحەزانیانەوە، لە هەموو لایەکەوە واتەوات و پڕۆپاگەندەی ناشیرینیان لە

= نێوان دوو کەسی هەقەدا، بە مەفهوومی هەقە خۆیان، (داوێن پیسی)یە؟».
پاشان نموونەیەك دەگێڕێتەوە دەڵێ: «من ئاگادارم، لە ڕێدار لە ناوچەی شوان ئافرەتی هەقەم دیوە دەیوت: پیاو و ژن شەو پێکەوە دەخەون کیوێکیان لە بەینایە. پاشان هەر ئەو ئافرەتە وتی: شەرت نییە ئەو کێوە کێوی ڕاستەقینە بێ، بەڵکو بەردێکی بچووك لە نێوان هەردووکیان دادەنێن و شەو هەموو پێوەندییەکەی نێر و مێیانەشیان دەبێ...تاد».

شێخ ستار دوایی بەسەراچوونەوەکەی بەوە دێنێ، دەڵێ: «هەر چۆن بێ، بەڕای من، ئەم مەسەلەیە دەبێ لەمەندە زیاتری لەسەر بنوسرێ».

منیش بە پێویستی دەزانم بڵێم بێ گومان ئێمە خۆمان لە پاکانە بۆ کردنی هەقەکاندا لە بارەی پێوەندیی نێر و مێوە، لەژێر تەئسیری بیروباوەڕی دەوروبەری خۆمانداین و دەمانەوێ بەو سەنگ و ترازووە بێ گوناهیان دەرکەین، بەڵام ئەو سەنگ و ترازووە خۆی سەنگ و ترازوویەك نییە بە هیچ جۆرێ ڕەخنەی لێ نەگیرێ و لە هەموو بارودۆخێکدا بۆ ئەوە بشێ بکرێ بە سەنگ و ترازو. ئاشکرایە بزووتنەوەی هەقە ئەندازەیەکی ئەوتۆ ئازادیی بۆ ئافرەتان و بۆ دروستکردنی پێوەندیی هاوسانی ژن و پیاو ڕەخساندبوو کە کۆمەڵگای دەوروپشت خەویشی پێوە نەدەبینی. بەڵام لەڕاستیدا ئەو ئازادییە نەئەوەندە بوو کە کۆنەپەرستەکانی ناو موسوڵمانانی تر هەقەیان پێ تاوانبار دەکرد و نەبەهۆی هەندێ بارودۆخی دەسەلات بەسەرەوە نەبوویشەوە دەکرا ئەوەندە بێ– م.م.ك.

دژ بڵاو دەكردنەوە كە گوایە هەقەكان ئیباحین و ئافرەتیان هیی هەموویانە و (تەگە و بەرانی ئەنیشنە یەك)[7]. لە ڕاستیدا ئەم قسانە سەرانسەری ناڕەوا و دوور لە ڕاستی بوو، چونكە ئەو سەربەستییەی ئافرەتانی هەقە هەیانبوو، لە كوروكدا هەر ئەو سەربەستییە بوو كە ئاینی ئیسلام دانی تێدا ناوە بۆ هەموو ئافرەتانی موسوڵمان، بەڵام چونكە ساڵانی ساڵ بوو لە كۆمەڵگەی ئیسلامدا پشت گوێ خرابوو، لە بیر چووبوەوە و هێنانەوە ئارای لەگەڵ سوودی كۆنەپەرستان و میری و ئەوانە ڕێك نەدەكەوت كەوا بازرگانییان بە ئافرەتەوە دەكرد.

بەڕێز مامۆستا محەمەد سەعید فەقێ مەحموود لە لاپەڕە (٤٧)ی كتێبەكەیدا بەناوونیشانی (یادداشتەكانم لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیدا و تیشكێك بۆ سەر ژیانم لە بەڕێوەبەرایەتیدا) كە وەرگێڕدراوەتە سەر عەرەبی و (دار الحكمة، لە لەندەن لە ٢٠٠٤ دا لە چاپی داوە)، دەڵێ: «كەسانێك لە ناوچەكەدا هەبوون پێیان دەگوتن (هەقە) لە سێ گوندی ئەو ناوچەیەدا نیشتەجێ بوون. ژمارەیان لە ٥٠٠كەس تێ نەدەپەڕی. لەناو خەڵكەكەدا وا باو بوو ئەم كۆمەڵە هەقەیە بەپێچەوانەی شەرعەوە كاردەكەن و ئیشی بێ شەرعی دەكەن. سەرۆكەكەیان ناوی مامە ڕەزای حاجی شێخ مستەفا بوو، حكوومەت خستبوویە ژێر چاودێرییەوە. ئەو سەردەمەی بەڕێوەبەری ناوچەی (میرزا ڕۆستەم) بووم، بەدزییەوە چووم بۆ (كەڵكە سماق)، سەر لەبەیانی، نیوەڕۆ، پێش خۆرئاوا، بۆ ئەوەی تێ بگەم چی دەكەن. هیچ كارێك و كردارێكی پێچەوانەی شەرعم نەدی. تەنیا ئەوەندە ئەم كۆمەڵە خەریكی زیكری خوا بوون و دەیانگوت (خودا هەقە، كەس نییە لە هەق بەولاوە).

(٧) مەلا سەلامی ترێ خۆر، لە دیدارەكەیدا لەگەڵ شێخ ستار، زۆر بەتوندی بەرپەرچی بوختانی ئیباحییەتی و مەشاعییەتیی هەقەكان دەداتەوە– كە ئەمەش قسەی ژنە هەقە ڕێدارییەكە هەڵدەوەشێنێتەوە كە پێشتر شێخ ستار بە دەمیەوە گێڕایەوە– م.م.ك.

کە پرسیارم لە بارەی بیروباوەڕی ئەمانەوە کرد، کەس هیچی بۆ ئاشکرا نەکردم جگە لەو وشانە. نهێنیی خۆیان لە هەموو شتێکدا دەپاراست. هەروەها دەیانگوت خودا ئەو کەسانەی خۆش دەوێ کە لەسەر هەقن. لە پاشان سەرۆکەکەیان تووشی شەپلە بوو و نەیدەتوانی بگەڕێ یان لە گوندەکە دەربچێ. زۆربەی مامە ڕەزاییەکان و ئەوانەی بڕوایان بە مەزهەبی هەقە هەیە لە گوندی (سەرگەڵوو)ی ناوچەی (سووررداش) نیشتەجێ بوون».

ئەوەی لەم دەقەدا هاتووە، جگە لەوەی دەری دەخا کەوا حکوومەت چاودێریی هەڵسوکەوتی هەقەکانی کردووە کە بەڕێوەبەری ناوچە خۆی ئەم کارە ئەنجام بدا، بەڵگەشە بۆ بەدرۆخستنەوەی هەموو ئەو پرۆپاگاند و قسەو قسەڵۆکانەی دژ بەهەقەکان بەناهەق بڵاو دەکرانەوە.

مامۆستا جەمال بابانیش کە ماوەیەك بەڕێوەبەری ناوچەی (میرزا ڕۆستەم) بووە، لە میانی باسی ناوەڕۆکی کتێبی (ئاوڕدانەوەیەك لە بزووتنەوەی هەقە)دا، لە ژمارە ٢٣٣٤ی ڕۆژنامەی (العراق)دا کە لە ٥/١٠/١٩٨٣دا دەرچووە، نووسیویە دەڵێ:

«ئەو ماوەیە کە لە و ناوچەیەدا بووم جارێك نەمبیست شەڕ یا هەرایەك لەناو (هەقە)کاندا ڕوویدات یا خەرمانێك یا خانوویەك بسووتێ یا دزیی ماڵ و ئاژەڵ بکرێت، یاخۆ ژن هەڵبگیرێت کە ئەوانە لە دێهاتەکانی تردا ئەو ڕۆژە ڕەمەکی بوون، زوو زوو دووپات دەبوونەوە. تاکو ڕۆژێك نەمدی یەکێك لە دانیشتوانی دێهاتی (هەقە)کان بێ لە پۆلیسخانە، لای مودیری ناوچە سکاڵا لە یەکتر بکەن یاخۆ یەکێك سکاڵایان لێ بکات. هەر بەقەستی چاوەڕوانیی شتێکی وام دەکرد، ئێستاش نەمدی.

هەروەها مامۆستا جەمال بابان لە لاپەڕە ١٧٩-١٨٥ی (یادداشتنامەی ژیانم)، چاپی سلێمانی، چاپخانەی (ڕوون)، ساڵی

٢٠٠٧دا نووسیویە دەڵێ: «ئەو ساڵ و چەند مانگەی لەو ناوەدا بووم لە هەقە دێیەکان ڕۆژێك تاوانێك ڕووی نەدا، نەهاتنە پۆلیسخانە سکاڵایەك بکەن یا یەکێك سکاڵایان لێ بکا. دەستدرێژییان نەدەکردە سەر موڵك و ماڵی کەس، بەپێچەوانەوە کۆمەڵێکی بەڕێز و سەلار و خاوەنی کردەوەی جوان بوون. لە میانەی لێکۆڵینەوەمدا لە گەڵیاندا لێم دەبیستن دەیانگوت بەرانبەر بە ئافرەتی بێگانە (واتە جگە لە ژنی خۆیان) هەرگیز پیاوەتییان نامێنێ، واتە بەنەخوێنی حەرام ناکەنەوە. بۆیە دەبێ ئەو بیروڕا ناشیرین و ناهەموارانە دوور بخرێنەوە کە هەندێك قسەی نابەجێ و ناحەق، بەتایبەتی لە ڕووی ڕەوشتەوە دەدەنە پاڵیان».

تێکڕا ئافرەت خۆی لە کوردەواریدا جۆرە سەربەستییەکی هەیە، بەتایبەتی لە لادێدا عەبا و پەچە ناپۆشێ. لە کاروباری خێزان و بەڵکو لە دەغڵ و دان کردن و باخەوانی و ئاژەڵداریدا بەشدارە. دەچێ بۆ شار بۆ کڕین و فرۆتن و پێشوازی لە میوان دەکا. لە بەشوودانیشدا کەمتر زۆری لێ دەکرێ و بەزۆر دەدرێ بەشوو، بەڵکو تەنانەت گەلێ جاریش وەك جەنگاوەر چەك هەڵدەگرێ و داکۆکی لە هۆز و خێڵ و نیشتمانەکەی دەکا. خۆ ئەگەر سەیری وڵاتانی پێشکەوتوویش بکەین، بۆمان دەردەکەوێ سەربەستیی ئافرەت لەو وڵاتانەدا گەیشتووەتە چ ڕادەیەك، ئیتر بۆ دەبێ ئەو سەربەستییەی هەقە بە ئافرەتیان دابوو، وا بکرێ بە هەرا و پڕوپاگەندەی لە دژ بکرێ[٨] بەڵام ڕاستەکەی ئەوەیە هەقە لەناو کۆمەڵێکی

(٨) بۆ نموونە دەیانوت هەقەکانی هەر شوێنێ، بە پیاو و ژنیانەوە، هەموو لە یەك حەوزا مەلە دەکەن، بێ ئەوەی بیر لەوە بکەنەوە کە ئەگەر مەبەستیان لە مەلەکردنە بۆ لەشپیسی، ئەوە دەبێ هەقە مەلە بۆ لەشپیسی بۆ بکەن مادام حەڵاڵ و حەرامیان لا نییە، وەك ئەمانە خۆیان دەڵێن و مەلەیش یەکێکە لە داونەریتەکانی ئاینی ئیسلام! خۆ ئەگەر مەبەستیشیان لەوەیە هەموو بەجارێ مەلە دەکەن، ئیتر بە هەر مەبەستێ بێ، ئەوە دەبێ کام حەوز بووبێ لە کوێرە دێکانی هەقەکاندا، خەڵکی ئاوایی هەموو بەپیاو و ژنیانەوە مەلەیان تێدا کردبێ؟

دواکەوتوودا دانیان بە سەربەستیی ئافرەتدا نابوو کە خەڵکی ئەوەیان بە ئاسانی بۆ قووت نەدەچوو، بۆیە ئەو هەموو درۆ و دەلەسەیان بەزمانەوە کرا و، ئەو هەموو بوختان و قسەی نابەجێیەیان بەدەمەوە هەڵبەستن(٩)

(٩) تەنانەت خوێندەوارێکی ئەورووپاییی وەك ئێدمۆندزیش گەلێ لەم درۆ و دەلەسە و بوختانانەی ناحەزانی هەقەکانی لە کتێبەکەیدا نووسیوەتەوە، هەرچەند ناشیەوێ خۆی بەتەواوی بکا بەخاوەنی قسەکانی (بڕوانە: سی. جی. ادموندز، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧–١٨٨).

لە بارەی بوختان و درۆ و دەلەسەکانی ئەدمۆندزەوە لە دژی هەقەکان، خوا لێخۆشبوو مامۆستا ڕەئوف محەمەد زوهدی لە لاپەڕە (٨٢)ی کتێبەکەیدا (بۆ لە هەقە کەوتنە تەقە؟)دا دەڵێ: لێرەدا پرسیارێك قوت دەبێتەوە و دێتە پێشەوە: بۆچی مستەر ئەدمۆندز ئەوەندە بێ لوتفە لەگەڵ هەقەکاندا؟ ئایا هیچ شێوازێکی دەملووسی و دیبلۆماسیی ئەوتۆی نەبوو لە ئەرکی ئەم گرتن و بردنە، چ لەسەر شێخانی (هەقە) و چ لەسەر میریش کەم کاتەوە، لە کاتێکدا کە ئەم فەرمانڕەوایەکی بەرز و گەورە بوو لە داودەزگای وەزارەتی ناوەخۆکەی ئەو میرییەدا. وە یا کارێکی وەهای بکردایە، هیچ نەبێت، لە هەندێ (شێخە)کانیان بکات بەئەنگوستیلە و بیانکاتە پەنجەی خۆیەوە؟ من بەش بەحاڵی خۆم لەو باوەڕەدام کە ئەدمۆندز لەم ڕووەوە هەرگیز کەمتەرخەم نەبووە و درێخیی نەکردووە؟ چوونەکەی بۆ (شەدەڵە) بۆ خزمەت شێخ عەبدولکەریم نیشانەیەکی زەقی چالاکی و لێهاتوویی بووە بۆ بەرژەوەندی فەرمانڕەوایەتییەکەی. بەڵام وا دیارە کە خوا لێخۆشبوو شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵەی بۆنەرم نەکراوە و نەخووساوە. مایەی شانازییە بۆ خوا لێخوشبوو شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە کە مستەر ئەدمۆندز نەیتوانیوە هەڵی فریوێنێ و لاسی بدات. بێگومان ئەم پێشنیازی هەبووە، بەڵام شێخ قوبووڵی نەکردووە و دەستی ناوە بەڕوویەوە، بۆیە بەو جۆرە لە (هەقە) و لە شێخانی سەر بەهەقە بەقیندا چووە. ئەوەی پێی وتوون، پێی وتوون (ل١٨٧ کتێبەکەی ئەدمۆندز: کرد، ترك، عرب). ئینجا ئەو کۆڕ و کۆمەڵانەی کە بەهەزار و یەك پەت پابەندی ئەم و جڵەوی کاریان بەدەستی ئەمەوە بوو بەڕووپامایی دەهاتن قسەکانی ئەمیان دەقۆستەوە بەهەقەکانیان دەوتەوە، تەنانەت بۆئافەرین لە =

لەم بارەوە مامۆستا ڕەئووف محەمەد زوهدی دەڵێ: «ئیتر ئەو ژیانە کۆمەڵایەتییەیان کەوا (هاوبەشی و تەبایی)یەکەیان بناخە ئابوورییەکەی بوو... وە لە ئیش و فرمان و بەرهەمهێنانیشدا هەرەوەزییەکی سادە و ساکار دەوری تێدا دەبینی، وە لە بەکارهێنان و سوود لێ وەرگرتنی بەرهەمیشدا جۆرێك لە ڕەوشتی گشتیی بەرەیەك خۆی تێدا دەنواند... هتد. بۆیە لەچاو کۆمەڵگە فراوانەکەدا تۆزێك ڕەوشت و کردەوەیان جیاواز بوو. ئەو ڕەوشتە گشتییەیان بەرژەوەندی هەموو ئەندامێکیانی بەنێر و مێوە لە مەسەلە کۆمەڵایەتییەکەیاندا تواندبووەوە.. وە لە ڕووی سایکۆلۆجییەتی سایکۆلۆجیاشەوە گەلێك کاری تێ کردبوون هەڵپەی نێر و مێیانی سارد کردبووەوە چونکە خۆیان بەئەندامی یەك خێزان دەزانی کەوا (نان و نمەك لە بەیندایە). بڕوانە: رەئووف محەمەد زوهدی، بۆ لە هەقە کەوتنە تەقە؟ بەغدا، چاپخانەی (الحوادث)، ساڵی ١٩٨٥ ، لاپەڕە (٢٦).

لە لاپەڕە (٣٤)ی هەمان سەرچاوەدا خوا لێخۆشبوو مامۆستا ڕەئووف محەمەد زوهدی دەڵێ: «بێگومان ئەو بەرەڵاییەی کە دەدرایە پاڵ (هەقە)کان لە بابەت تەگە و بەرانییەوە لەوەوەیە کە ئافرەتی (هەقە)کان

= لە لایەن ئەمەوە و ڕەزامەندی (سڵاو)یشیان دەدایەوە... هتد.

هەر لە میانی ئەم باسانەدا مامۆستا عارف تەیفوور لە ژمارە (٦٩)ی ساڵی ٢٠٠٢ی کۆواری (ڕامان)دا لە ژێر ناوونیشانی «تەریقەتی نەقشبەندی لە شێخ ئەحمەدی سەرداری سەرگەڵووییەوە بەرەو هەقە»دا دەڵێ: «.. بەڵام کەسانێکی نەفس نزم زۆر شتی بێ ویژدانییان بەرانبەر شێخ عەبدولکەریم و موریدەکانی گوتووە کە زۆر لە ڕاستی و حەقیقەتەوە دوورە، بەتایبەتی کە باسی پێوەندیی ژن و پیاو دەکەن. ئەمە هەرچی ڕاستی هەیە تێیدا نییە و شتێکی زۆر دوورە لە شێخ عەبدولکەریمەوە، چونکە وەك باسی دەکەن مرۆڤێکی وا بەتەقوا و خواناس ناکرێ ئەو جۆرە شتانە لە موریدەکانی قبووڵ بکات».

سەربەستتر بوون لە ئافرەتی کۆمەڵگە فراوانەکەی تێیدا دەژیان. سنووری کۆمەڵایەتیی ئەمان لە هیی ئەوان تۆزێك پان و بەرینتر بوو. هەندێ باج کە لە کۆمەڵگە فراوانەکەدا بەسەر ئافرەتەوە هەبوو لە چارەنووس و شووکردنیدا، (هەقە)کان نەیاندەسەلماند و دانیان پێدا نەدەنا. هەندێ لایەنی تریش کە دەبوو بەئاشکرا بەرهەڵستی ئەو باجانەیان بکردایە، با لە بەهێزترین باوەڕیشدا نەبێ بەڵکو لە لاوازترین بڕوادا (أضعف الایمان) بوایە، باری هیچ نەبێ نەیانسەلماندایە. کەچی چاویان لێ دەپۆشی و لێی بێدەنگ دەبوون کە بێدەنگی نیشانەی ڕەزامەندییە، دوور نییە بەجۆرێکی تر پشکێکی خۆیانی تێدا نەبێت. ئەم باجانەش وەکو شیربایی و سوورانە. دیارە نەسەلماندنی ئەم دوو نەریتە لەمەڕ کۆمەڵگە فراوانەکە لە لایەن (هەقە)کانەوە، سەرەڕای ئەوەی کە یاخیبوون و سەرپێچییە لەو دوو نەریتە، هەرەشەیەکیشە لە بەشێك لەو کۆمەڵە بیروباوەڕەی کە کۆمەڵگەکەی سەرومڕ پێ گۆش کراوە و بڕوای پێیەتی. جگە لەوە زیانێکیش دەگەیەنێت بەگیرفانی ئەوانەی سوودمەندن لەم دوو نەریتە کە ڕاستەوخۆ دەرەبەگەکانن».

هەر لە بارەی ئافرەتەوە مامۆستای خوا لێخۆشبوو دەڵێ: «لە بابەت ئافرەتەوە (هەقە)کان هیچ نەریت و پێڕەوێکی ئەوتۆیان نەبووە کە تایبەتی بێت بەخۆیان و لە کۆمەڵگەکەی تێیدا دەژین جیایان بکاتەوە. بێ پرسی (مەلا) و بێ ئاگەداریی ئەو هیچ پیاوێك نەبووە بەمێردی هیچ ژنێك. خۆ ئەگەر حاڵەتێك ڕووی دابێت، ڕەوشتێکی گشتیی ئاراستەکراو نەبووە لە ناویاندا کەوا لە مەرکەزیەتێکەوە هاتبێت، بەڵکو بریتی بووە لە پیلان و دەسیسە بۆ ناو زڕاندن و بەدناوکردن. لەم ڕووەوە (هەقە)کان زۆر داوێنپاکترن لەو کۆڕ و کۆمەڵە تێرخۆر و تێرشۆرەی کە لە هیچیان کەم نییە». هتد.

(هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٣٩).

«لە ناو هەقەکاندا کەم کەس هەبووە دوو ژن یا سێ ژنی هەبووبێت. تەنانەت خوا لێخۆشبوو شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە لە ژیانیدا تەنیا ژنێکی هەبووە. بۆیە ناوی ئەم زاتەم هێنا چونکە پیری گەورەیان بووە». (هەمان سەرچاوە، لاپەڕە٤٠). «لە ڕێڕەوی ئەم باسەدا گەلێك پرسیار دێتە پێشەوە، گرینگەکەیان: بۆچی ئەم قسە و بوختانانە بۆ (هەقە)کان بەگشتی دەکرا؟ کەچی مورید و مەنسووب و مەحسووبی ڕێبازە کلاسیکییەکانی تر (پیاوچاك) بن و لە خەڵکی ببنە پەپوولە و فریشتە، لە کاتێکدا (شێخ و پیر)ی (هەقە)کان و سەرکردەکانیان بەسەنگ و تەرازووی ئاین و ڕەوشت و کردەوە، ئەگەر لە شێخ و سەرکردەی ڕێبازەکانی تر قورستر نەبووبن سووکتر نەبوون؟ بێگومان ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەموو تەنگوچەڵەمە کۆمەڵایەتییە کە کۆمەڵگەی خستبووە سەغڵەتییەوە. (هەقە)کانیش هاتن چارەسەری ئەو تەنگوچەڵەمانەیان – گەرچی بەجۆرێکی ساکاریش بێت – ئاوێتەی سۆفیگەرییەکەی خۆیان کردبوو، کەوا ڕێبازەکانی تری مونافیسیان کەم و زۆر خۆیان لە قەرەی نەدەدا و توخنی نەدەکەوتن».

(هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٤٢).

حەوتەم – ڕەوشت:

ڕەوشت بریتی بووە لە کۆمەڵە ئامۆژگارییەك دەبوو هەموو بێ جیاوازی پێڕەویی لێ بکەن و هەر کەسێ پێڕەویی لێ نەکردایە یان بەپێچەوانەیەوە بجوولایەتەوە پێیان دەوت (بێ ڕەوشت) و بەگوێرەی جۆری بێ ڕەوشتییەکەی دەبوو هەندێ پارە بدا یا بۆ ماوەیەك (تەجمید) بکرێ یا ئەرکێکی بەسەردا بدرێ.

لەم دێرانەی خوارەوەدا چەند نموونەیەك لەم ڕەوشتانە دەخەینە بەرچاو:

ا– دەست و زمان پاکی و دوورکەوتنەوە لە دزی و درۆزنی و بوختان و دووزمانی. هەموو ئەندامێکی تازە پاش ئەوەی تێ دەگەیەنرا دەبێ دوور بێ لەو کردەوانە، دەخرایە ژێر چاودێری و تاقیکردنەوە بۆ ماوەیەك. جا ئەگەر شتێکی لێ دەربکەوتایە، دوور دەخرایەوە و بەئەندام وەرنەدەگیرا. هەقەکان لە مامەڵە و ئیش و کاریشدا نموونەی ڕاستی بوون. درۆیان نەدەکرد و لە چاوڕاو و تەماعکاری دوور بوون.

ب– پاکوخاوێنی و پاراستنی لەشساغی. هەقەکان بایەخێکی زۆریان بەپاك و خاوێنی دەدا و هەمیشە لەش و جلوبەرگیان خاوێن ڕادەگرت. گۆرەوی خوریی هەتا ئەژنۆیان لە پێ هەڵدەکێشا و ئافرەتیش بایەخێکی زۆریان بەپاك و تەمیزیی جلوبەرگ و ناوماڵیان دەدا و جلی جوانیان لەبەر دەکرد. خۆراك و قاپ و قاچاغی چێشت لێنان و کەلوپەلی چای خواردنەوەشیان زۆر بەپاکی ڕادەگرت.

جـ– پێڕەویی فەرمانی ناو کۆمەڵ و دەرنەچوون لە (ڕیزی برایەتی) وەك خۆیان دەیانوت[١٠].

---

(١٠) لێرەدا بەگونجاوی دەزانم لە بارەی بایەخی ڕێکوپێکی و یەکێتی و تێکنەدانی ڕیزەوە لای هەقەکان، ئەو قسەی حەمەسوورە بگێڕمەوە کە مەلا سەلامی ترێخۆر، لە دیدارەکەیدا لەگەڵ شێخ ستار، بەزمانیەوە دەیگێڕێتەوە و داوا لە شێخ حوسەینی خانەقا و شێخ عەبدولخالقی کوڕی شێخ عەبدولکەریم دەکا هەست بەلێپرساوەییی خۆیان بکەن و کارێك بکەن مەلا سەلام بگێڕنەوە بۆ ناو ڕیزی هەقەکان. حەمەسوور دەڵێ: «کاکە حوسێن! تۆ کوڕی سەید ئەحمەدی، ئەوە (مەبەستی لە شێخ عەبدولخالقی کوڕی شێخ عەبدولکەریمە کە لە مەجلیسەکەدا بووە) کوڕی شێخە و ئێوە مەسئولیەتێکتان لەسەرە. ڕۆژی خۆی من لەگەڵ ئێوەدا موحاکەمەم هەیە. پرسییان چییە؟ فەرموو! وتی: ئەم مەلا سەلامە وەختی خۆی لەم دائیرەیەی ئێمە بووە، ئێستا وازی هێناوە و ئەم دائیرەیەش وەك تەزبێح وایە کە پسایەوە و قلێکی لێ ڕۆیی، هەموو دەپسێتەوە و خراپە، دەبێ ئێوە پێی بڵێن و تێی بگەیەنن بێتەوە ناو ڕیزی تەزبێحەکە، بێتەوە ناو خۆمان... تاد». م.م.ك.

د– شێوەی کـاسبـی و ئـیش و کـاریـان زۆر رێکـوپـێك بـوو، دوور لـە تەماعکاری و چەوساندنەوەی خەڵکی.

هـ– دوورکەوتنەوە لە کەسانی گومانلێکراو چ لە ڕووی ئاینەوە و چ لە ڕووی دنیاوە. بەم هۆیەوە کەمتر تێکەڵاوی کەسانی غەیری هەقە دەبوون و خۆیان لە هاوڕێیەتیی خەڵکی تر دەپاراست و لەم ڕووەوە ژیانێکی دەرگە داخراویان هەبوو(١١).

---

(١١) شێخ حوسەینی خانەقا دەڵێ: «هەقەکان حەزیان لە خوێندن نەبوو». منیش دەڵێم: لام وابێ ئەم حەز لە خوێندن نەکردنەیان لەبەر ئەو دوورەپەرێزی و خۆ تێکەڵی خەڵك نەکردنەیان بووبێ، چونکە خوێندن ناچاری دەکردن قوتابخانە لە دێهاتەکانیاندا بکەنەوە و مامۆستای حکوومەتی یا مەلای دێهاتی تر بێنن و ترسی ئەوەشیان بووە ئەو مامۆستا و مەلایانە شتی وا بەمناڵەکانیان بڵێن لەگەڵ ڕێبازی هەقەیەتی ڕێك نەکەوێ– م.م.ك.

منیش، مستەفا عەسکەری، دەڵێم:

لە لایەکەوە ئەمەی مامۆستا موحەممەدی مەلا کەریم نووسیویە ڕاستە و لە لایەکی تریشەوە حەقەکان حەزیان لە خوێندن بووە و منداڵەکانیان دەناردە قوتابخانە. بەڵگەیش بۆ ئەمە یەکێك لە کوڕەکانی مامە ڕەزای (ڕابەری هەقە) کۆلێجی مافی لە بەغدا تەواو کردووە و منیش لە پێش ئەودا، دەرچووی هەمان کۆلێجم. دوکتۆر عەلی عەبدوڕەحمان عەسکەریش کە ئامۆزامە کۆلێجی کشتوکاڵی لە بەغدا تەواو کردووە و بڕوانامەی دوکتۆرای لە یەکێك لە زانکۆکانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا وەرگرتووە. ئێمە کوڕانی شێخەکانی هەقەین. ژمارەیەکی زۆریش لە ڕۆڵەی هەقەکان چوونەتە قوتابخانە و بڕوانامەی بەرزیان وەرگرتووە، بەڵام هۆی ئەوەی خوێندن لەو سەردەمەدا باو نەبووە ئەوەیە کە دێهاتەکان دوور بوون و گوێ نەدراوەتە خوێندن و کردنەوەی قوتابخانە لە لادێکاندا.

لە لایەکی تریشەوە کاتێك مامە ڕەزا دوور خرایەوە بۆ عەمارە، لە ئەنجامی گفتوگۆدا لـەگـەڵ حـکـوومـەت ڕێك کـەوتـن، هـەروەك لـە دوایـیـدا بـاسی دەکـەین، کردنـەوەی قوتابخانە لە ناوچەکەدا یەکێك بووە لەو خاڵانەی بڕیاریان لەسەر درابوو. ئینجا =

و– له کاتی چاو بەیەککەوتن و چاك و خۆشی لەگەڵ یەك کردندا دەستیان دەخستە ناو دەستی یەکتر و[12] دەیانوت: «یا کەریم و یا ڕەزا» و مەبەستیان ناوی خوا بوو[13].

ئەمە جۆرە تەوقەیەك بوو پیاو و ژن و گەورە و بچووك دەیانکرد، ئیتر دەست ماچکردنیان لەناوا نەبوو. بەڕیز لای ڕاستەوە بۆ لای چەپ دەستیان دەکرد بەتەوقەکردن بێ ئەوەی کەس ببوێردێ و هەموو هەڵدەسانە سەرپێ. بەتایبەتی لە ناو هەموو ڕەوشتەکاندا، بەمجۆرە تەوقەیەش دەوترا (ڕەوشت).

= ئایا دەگونجێ حەقەکان حەزیان لە خوێندن نەبووبێ و بەندێکی لەو جۆرە لە ڕێککەوتننامەکەدا بچەسپێنن؟ بەڵگەیەکی تر: کاتێك جەعفەر عەسکەری لە هاوینی ساڵی ١٩٣١دا دەچێ بۆ سەردانی گوندی عەسکەر، لە کاکە ڕەزای کاکە عەلی دەپرسێ: چیتان پێویستە یارمەتیتان بدەم؟ کاکە ڕەزایش لە وەڵامدا دەڵێ: هیچ پێویستیمان نییە، تەنیا داوای کردنەوەی قوتابخانە دەکەین بۆ ئەوەی منداڵەکانمان بخوێنن. ئەم داواکارییە کە لە کاتێکدا بووە بزووتنەوەی هەقە لە سەرەتا و گەرموگوڕیدا بووە بەڵگەیەکی بەهێزە لەسەر ئەوەی هەقەکان حەزیان لە خوێندن بووە. لێرەدا بەپێویستی دەزانم ئاماژە بەنووسینێکی مامۆستا ڕەئووف موحەممەد زوهدییش بکەم کە لە لاپەڕە (١٦)ی کتێبەکەی (بۆ لە هەقە کەوتنە تەقە)دا دەڵێ: «لە ڕاستیدا گەلێك لە کوڕە شێخانی سەر بەهەقە لەگەڵ خۆمدا قوتابی بوون وەکو شێخ عەبدوڕەحمان کوڕی شێخ عەبدولکەریم و خوا لێخۆشبوو شێخ مستەفا کوڕی مامە ڕەزا.. هتد.

(١٢) لەم تەوقەیەدا دەستگوشین نەبوو، تەنیا سەری پەنجەیان دەگەیشتە یەك و لەوە بەولاوە دەستیان نەدەچووە ناو دەستی یەکەوە.

(١٣) من وای بۆ دەچم لە ڕاستیدا مەبەست لە (کەریم) و (ڕەزا) شێخ عەبدولکەریم و مامە ڕەزا بووبێ، بەتایبەتی کەوا دیارە ئەم دروشمە لە سەردەمی مامە ڕەزادا هاتووە نەك لە سەردەمی شێخ عەبدولکەریمدا کە هێشتا نەدەزانرا پاش ئەو کێ ئاڵای شێخیەتی هەڵدەگرێ. هەرچۆن بێ، ئەو کەسەی ئەم دروشمەی خستووەتە سەر زاری خەڵك، ئەوەندە زیرەك بووە بتوانێ بڵێ مەبەستم لە (کەریم) ناوی خوا و لە (ڕەزا)یش ئیمام عەلی ڕەزای کوڕی ئیمام مووسای کازمە– م.م.ك.

هەشتەم- کاروباری ڕێکخستن:

هەر گوندێ چەند هەقەیەکی تێدا بوایە، ئەو چەند هەقە خانوویەکیان لەو گوندەدا دەکرد بە (تەکیە)[١٤]. هەموو برا و خوشکانی هەقەی گوندەکە لە کاتی دەستبەتاڵیدا یا کاتێ کە میوانیان بهاتایە، یا کە پێویستییان بەپرس و ڕای ناو برایەتی و هەواڵ زانینی یەکتر بوایە، پێیان ڕادەگەیەنرا لەوێ کۆ ببنەوە و هەر پێشنیهادێك بوایە پێشکێش دەکرا و تەگبیر و ڕای ناو برایەتی دەکرا و لە مەسەلەکە دەدوان و دەکۆڵینەوە.

لەم تەکیانەدا ژیانێکی خۆش بەسەر دەبرا، بەتایبەتی لە کاتی دەستبەتاڵیدا بەتەبایی و خۆشیی یەکترەوە بەگۆرانی وتن و ڕاز و سەرگوزەشتە گێڕانەوەوە قسەی نەستەق و ئامۆژگاری و باسی ئاین و خواپەرستی و هەقپەرستی دەکرا.

ئەم تەکیانە هەمیشە نموونەی پاك و تەمیزی بوون. پێڵاو بردنە ژوورەوە یان هەروەها پێڵاو بردنە ناو ژووری دانیشتن و نووستن لای هەقەکان قەدەغە بوو. لە هەر گوندێکدا یەکێ لە هەقەکانی ئەو گوندە دەکرا بەلێپرسراوی تەکیە و پێیان دەوت (سەرتەکیە). ئەرکی سەرشانی ئەوە بوو تەکیەکە بەڕێوە بەرێ و ئابوونەی مانگانە لە هەقەکانی گوندەکە وەربگرێ و چی بۆ تەکیە پێویست بێ بیکا و خزمەتی میوانەکانی تەکیە بکا و، هەر فەرمانێ هەبێ پێیان ڕابگەیەنێ و هەر ئیش و کارێ هەبێ بیخاتە بەرچاو.

(١٤) مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا دەڵێ: «هەقەکان خۆیان بەم مەڵبەندانەی خۆیانیان دەوت (پۆلیسخانە)». دەبێ مەبەست لەم ناونانە ئەوە بووبێ وەك چۆن پۆلیسخانە لە دێهاتەکاندا مەڵبەندی فەرمانڕەوایی و بڕیاردانە، مەڵبەندەکانی ئەوانیش، لە هەر شوێنێ بووبن، مەڵبەندی فەرمانڕەوایی و بڕیاردان بوون بۆ ئەوان.
ئەمەش واتایەکی قووڵتر بەجۆری ڕێکوپێکیی ناو هەقەکان دەدا- م.م.ك.

وەك باسمان كرد لەو شار و گوندانەدا كە هەقەیان تێدا نیشتەجێ بوون تەكیە دەكرایەوە. ژمارەی ئەو شار و گوندانە لە (٦٢) شوێن زیاتر بوون. لە هەندێ شوێنی تریش هەقە هەبوون، بەڵام لەبەر كەمیی ژمارەیان لەو شوێنانەدا تەكیە دانەنرا بوو.

وا لێرەدا ناوی چەند شوێنێك لەو شوێنانە و ناوی سەر تەكیەكانیان، وەك نموونە، دەنووسین، چونكە نووسینی ناوی هەموویان زۆری دەوێ. جگە لەوەی ناوی هەندێ گوند و سەرتەكیەكانیانم لە یاد نەماوە.

ناوی شوێن	ناوی سەرتەكیەی ئەو شوێنە
١- سلێمانی	مەلا سابیری سۆفی محەمەد، لە دواییدا حاجی محەمەد ئەمینی كوێرەكانی
٢- كەركووك	حەمەبۆر، لە دواییدا موحەممەد ئەمین عارەب
٣- عەسكەر	كاكە ڕەزای كاكە عەلیی عەسكەر. ئاغجەلەر.
٤- هەنجیرە	حەمە عەزیزی كوێخا عەبدوڵڵا. مەرگە
٥- دوولكان	ڕەشیدی عەلی ئاغا. سووررداش
٦- سێكانیان	محەمەد عەبدوڵڵا ناسراو بە حەمە شوان. سووررداش
٧- سەرمۆرد	كاكەمین. سووررداش
٨- قزلوو	محەمەد قوربانی. تەقتەق
٩- شیلە	سۆفی نەبی. كۆیە
١٠- قۆمەرغان	خوشكە خانم. سووررداش
١١- بۆگد	خوشكە فاتم ناسراو بە داكە فاتە. كۆیە
١٢- سێدەر	خوشكە مانە ناسراو بە مانەشەل. سووررداش

١٣- كانی سارد خوشكه خەجێ خێزانی ڕەشید تۆفیق ناسراو بە ڕەشە هەقە. سووورداش(١٥).

(١٥) بوونی چوار ژنی سەر تەكیە لەناو سێزدە سەرتەكیەدا كە دیارە لە ناو تێكڕای سەرتەكیەكاندا گەلێ زیاتر بوون، بەڵگەیەكی بەهێزە بۆ ڕێزگرتنی ڕێبازی هەقە لە ئافرەتان، لە ناو كۆمەڵگەیەكی پاشكەوتووی دەرەبەگیدا و لە هەمان كاتیشدا نیشانەی ئەوەیە هەقەیەتی چ هێز و وزەیەكی خستبووە دڵ و دەروونی ئەو جەماوەرەوە. ئافرەت لە كۆڕی منداڵ بەخێوكردن و گسكدانی ناوماڵ و خاوێنكردنەوەی گەوری ئاژەڵ و شیردۆشین و مەشكەژەندن و جلشتن و نانكردن و چێشت لێنانەوە ڕاپەڕی و لە كۆیلەیەتیی ئاشبەزخانە ڕزگار ببێ و بەڕێنوێنیكردنی ئەو بڕۆن بەرێوە. جا وەرە ورد بەرەوە ئەگەر كۆمەڵ لەسەر ئاستی سەرانسەری وڵات لە كۆتی دیلیی بیری پاشكەوتووی سەردەمی دەرەبەگی ڕزگار ببێ، ئافرەت چ دەورێك دەتوانێ بگێڕێ؟ دەبا سەری ڕێز بۆ بزووتنەوەی هەقە دانەوێنین كەوا توانیی لەو چەند كیلۆمەترە زەوییەدا چ ڕاپەڕینێك بەرپا بكا- م.م.ك.

بانگ ڕاهێڵەکانی هەقەیەتی

لە سەرەتای دەستپێکردنی بزووتنەوەی هەقەدا هەندێ لە موریدەکانی شێخ عەبدولکەریم بەهۆی جەزبە و حاڵ لێهاتنەوە دەستبەرداری کار و کاسبی بوون و وازیان لە ژن و ماڵیان هێنا. ئەمانە کەوتبوونە گەڕان بەناو دێهاتەکاندا لە بارەی سۆفیەتی و هەقپەرستی و تەریقەتەوە بۆ خەڵك دەدوان(١)، کە مامە ڕەزا بوو بەسەرکردەی هەقە، ئەم تاقمەی کرد بەنوێنەری خۆی بۆ ناو هەقەکان. هەر دوو کەس بەیەکەوە دەیناردن بۆ بڵاوکردنەوەی ڕێوشوێنی هەقەیەتی. هەر کام لەم بەپیاوانە دەوترا (برا سەیار) واتە گەڕیدە.

ئەمانە پیاوی زۆر وریا و بەگفتوگۆ و قسەخۆش و ژیریان تێدا بوو. وەك مستەفای مەلا ساڵح لە ئیلەلا، شێخ ئەبوبەکری شێخ عەبدوڕەحمان لە سەرگەڵوو، سەید عەلی سەید محەمەد ئەمین لە کانی هەنجیر، قادر فەرەج لە قۆمەرغان، ڕەشید مستەفا لە ناو دزەییاندا، ئەحمەد ساڵحی ناسراو بەئەحمەد شەربە لە هەڵەدن، سەید عەلی لە گەورەدێ، سەید عەبدولا لە سەرگەڵوو، شێخ عارف لە ئیلەلا، شێخ محەمەدی شێخ مستەفا ناسراو بەکاکەدینە لە سەرگەڵوو، شێخ سەلیمی شێخ ئەحمەد لە سەرگەڵوو، ئیسماعیل هەنجیرەیی ناسراو بەسمایلە قووچ، ساڵح ئیسماعیل ناسراو بەساڵح مزگەر و خدر سابڵاخی و... تاد.

---

(١) مامۆستا هەمزە عەبدولا دەڵێ: «یەکەم جار حەمەسوور ئەو ڕێبازەی دانا بۆ هەندێ لە هەقەکان کە کار نەکەن تا بە دێهاتەکاندا بگەڕێن بۆ ئامۆژگاری و خەڵك ڕاکێشان و پڕوپاگەندەکردن». منیش دەڵێم: ئەم شێوەی بانگڕاهێڵ ناردنە بەملا و بەولادا بۆ ڕێ خۆشکردن و بیروباوەڕ بڵاوکردنەوە لە کۆنەوە لە زۆر بزووتنەوەی ناو موسوڵماناندا بووە و کاری خۆی کردووە کە ئەمەش نیشانەی کەڵك وەرگرتنی پێشەوایانی هەقەکانە لە شێوە و ڕێبازی پێشینان–م.م.ك.

مامۆستا ڕەشید محەمەد عەلی لە ژمارە (١٥)ی ساڵی ١٩٨٣ی کۆواری (کاروان)دا، ڕەخنەی ئەوەی لێ گرتووم کە لە باسی بانگراهێڵەکانی هەقەیەتیدا ناوی (مام سمایل)ی بەناوبانگ بە سمە زیتەم نەهێناوە. لە ڕاستیدا مام سمایل لە برا سەیارەکان نەبووە. بەڵێ، چەندی بلێی دڵسۆز و کارگوزار بووە بۆ مەسەلەی هەقەیەتی، بەڵام ناوی ئەومان لە ناو ناوی برا سەیارەکاندا تۆمار نەکرد، چونکە برا سەیار نەبووە.

ئەو کەسانەی لەمانە لە دێهاتەکاندا نیشتەجێ بوون پێیان دەوترا (موخلیس) واتە بەدڵسۆزییەوە خۆیان بەخت دەکرد وەك (حاجی ئەحمەدی سەرگەڵوو) و (حاجی مەحموودی هەڵەدن) و (سۆفی نەبیی شیلە) و (عەلی ساڵحی قەڵاچۆغە)ی ئاغجەلەر و (مستەفای سەرمۆرد) و (حەمە قوربانیی قوزڵوو) و (مەلا عەبدوڵای حەلەمۆرد) و (حاجی ئەحمەدی بیرئەسپان) و (سۆفی مەولوودی ئۆمەر گومەت) و (حەمە عەزیزی کوێخا عەبدوڵای مەرگە) و (حاجی محەمەدی خۆشناو) و (مام عەلیی قەرەدەرە) و (حەمەبۆری کەرکووك) و (حەمەئەمین عارەب) هەر لە کەرکووك و گەلێ کەسانی تر. لە شارەکانیشدا موخلیسی ژیر و ڕۆشنبیر هەبوون وەك مەلا سابیری سۆفی محەمەد لە گەڕەکی کانی ئاسکان لە سلێمانی[٢].

لە ئەنجامی ئەم گەڕان و جموجووڵەدا چەندین جار ئەم برا سەیارانە تووشی گیروگرفت دەبوون. بۆ نموونە تاقمێکیان لە دەشتی کۆیە دەبن، لە لایەن پۆلیسەوە دەستگیر دەکرێن. ماوەیەکی زۆر لە گرتووخانەدا دەمێننەوە. هەموو جارێك کە ماوەی گرتنەکەیان تەواو دەبوو، پۆلیس داوای لە دادوەر دەکرد ماوەی گرتنەکەیان بۆ درێژە پێ بدا. دواجار کە پۆلیس ئەم داوایە لە دادوەر تازە دەکاتەوە، دادوەر تێ دەگا ئەم داوای

(٢) ئەم مەلا سابیرە پاشان چووە ڕیزی ئاشتیخوازانەوە و بوو بەیەکێ لە تێکۆشەرانی ڕێگەی ئاشتی.

بەردەوامی درێژەی پێدانە شتێکی تێدایە. دەڵێ: بیانهێنن بۆ لای خۆم، بیانبینم. کە دەیانبەنە لای و لەگەڵیان دەکەوێتە گفتوگۆ، دەیەوێت تەواو لێیان تێ بگا. ڕوو دەکاتە یەکێکیان کە ناوی ئەحمەد ساڵح دەبێ ناسراو بەئەحمەد شەربە و خەڵکی گوندی (هەڵەدن) دەبێ، لێی دەپرسێ: ئێوە دەڵێن: ئێمە خواناسین. باشە خواناسیی ئێوە چۆنە؟ ئەحمەد ساڵح لە وەڵامدا دەڵێ: خوا، خۆڵ، خۆم! دادوەر دەڵێ: ئەم قسە پووچانە چین؟ ئەویش دەڵێ: قوربان خەڵکی لە ئێمە ناگەن. وام دەزانی جەنابتان دادوەر و خوێندەوارن، تێمان دەگەن. بەڵام قوڕمان بەسەر، چی بکەین؟ دادوەر دەڵێ: قسەکەت ڕوون بکەوە. ئەویش دەڵێ: خوا ئەم سەرزەمینەی داناوە. ئێمەشی دروست کردووە، واتە سێ شت گرینگە:

(١) خوا کە بنیاتنەری ئەم دنیایە و مرۆڤیشی دروست کردووە.

(٢) ئەم سەر زەمینە کە لە سەری دەژین.

(٣) مرۆڤیش کە بەندەی خوایە.

دادوەر، یەکسەر بڕیاری ڕاگرتنی کاری قانوونی بەرانبەریان دەدا. ئەگەر دادوەرەکە وریا نەبوایە، لەوانە بوو ماوەیەکی گەلێ زۆرتر لە گرتووخانەدا بمێننەوە بەخۆڕایی، چونکە هیچ تاوانێکیان نەبووە.

چەردەیەك لە بارەی هەڵوێستی کۆمەڵایەتیی هەقەکانەوە

زۆرتری کۆمەڵی هەقە لە جووتیاران و ڕەنجکێشانی لادێ پێك هاتبوون[١] بۆیە بەرەو ژیانی هاوبەشی و تەبایی ناو کۆمەڵ دەڕۆیشتن. لە سەرەتادا هەرچەند پیاوی تێگەیشتوویان زۆر بوو، ژمارەی خوێندەواریان کەم بوو[٢]، بەرادەیەکی وا نەبوو بتوانن جووڵانەوەکەیان بە هەنگاوی خێرا بەرەو پێش ببەن، لەبەرئەوە کاتێکی زۆریان بەکۆڵینەوە و قسە و گفتۆگۆ و بەراوردکردن بەسەر برد و پاشانیش کەوتنە بەر گیر و گازی حکوومەت و خرانە بەندیخانە و لە ناوچەکانی خۆیاندا بەربەرەکانێ کران. لەبەر ئەم هۆیانە پێیان نەکرا نەخشەیەکی ڕوون بۆ خۆیان دانێن و خۆیان باش ڕێك بخەن و بتوانن بیروباوەڕ و مەبەست و ئامانجەکانیان بۆ خزمەتی گەل و ئەو خزمەتەی دەیانویست بەگەلی بکەن لە چوارچێوەی پرۆگرامێکی ئاشکرا و دیاردا بخەنە بەرچاو، تا خەڵکی تر تێ بگەن ئەمانە چییان دەوێ و مەبەستیان چییە. بەڵام لەگەڵ ئەوە بەگشتی دەمیان لە یەکێتی و تەبایی و هاوبەشی دەکوتا. بزووتنەوەی هەقە لە شیکردنەوەدا بەشێوەی بزووتنەوەیەکی نیمچە سۆشیالیستیی دێتە بەرچاو[٣]. وەك وتمان یەکێك لە باوەڕە هەرە بایەخدارەکانی هەقەکان ئەوە بوو نابێ لە

(١) مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا دەڵێ: «شێخ عەبدولکەریم خۆیشی کشتوکاڵی دەکرد و وەك جووتیارێك دەژیا». (بڕوانە ئەو پاشبەندە کە مامۆستا هەمزە بۆ ئەم کتێبەی نووسیوە). لە تەسکەرە عوسمانییەکەشیدا کە لە ٢٣ی مایسی ١٣٣١ (٢٣ی مایسی١٩١٧)دا بۆی دەرکراوە، لە خانەی (پیشە)دا نووسراوە (فلاح)–م.م.ك.

(٢) بگەڕێوە سەر پەراوێزی ژمارە (١١) لاپەڕە (٧٧).

(٣) دەتوانرێ بوترێ (هەقە) ڕێکخراوێکی سۆشیالیستیی خەیاڵی بوو لە کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵیدا، بێ بەرنامە و پرۆگرامێکی دیار.

(شێخ ستار لە داوێنی ئەم پەراوێزەی کاك مستەفا عەسکەرییەوە نووسیویە: =

نێوان ئەندامانی کۆمەڵدا بەهۆی دەوڵەمەندی و هەژارییەوە، یا بەهۆی جۆر و ڕادەی دەسەڵاتی ناو کۆمەڵەوە، جیاوازیی هەبێ، واتە دژی جیاوازیی چینایەتی بوون. بۆیە لایان وابوو پێویستە هەژار و چەوساوەکان یەك بگرن(٤) و هەوڵیان دەدا کەسیان بەهەژاری لەناودا نەمێنێتەوە. هەموو یارمەتیی یەکتریان دەدا بەتایبەتی هی هەژارەکانیان. دڵسۆزی بیروباوەڕی خۆیان بوون. چەند کەسیان لە پێناوی بیروباوەڕدا لێ کوژراوە، لەمانە (مام حوسەینی کوێرەکانی) و (مام ساڵحی گۆمەشینی). هەر لەم ڕێگەیەشدا دەربەدەری و ئازار و بەندیخانەی زۆریان چەشتووە، بەڵام لە ڕێبازی خۆیان لایان نەداوە.

= «دەبوو کاك مستەفا هەندێ درێژەی بەم مەسەلەیە بدایە و ئەو سەرتاڵانەی بەوردی دەستنیشان بکردایە کە لای وایە بزووتنەوەی هەقە دەبەستێتەوە بەبیروڕای سۆشیالیستیی خەیاڵییەوە». کە کاك مستەفام لەم ڕەخنەیەدا ئاگەدار کرد، لە وەڵاما بۆی نووسیم: «پێشنیهادەکە پێشنیهادێکی بەجێیە، بەڵام لام وایە بەجێهێنانی لە بابەتێکی وا سەرەتاییدا ئاسان نییە، با بمێنێ بۆ هەلێکی لەبارتر» – م.م.ك.)

(٤) ئەمەی کاك مستەفا عەسکەری دەیڵێ. ئەگەر وابێ، نیشانەی پلەیەکی بەرزی هۆشیارییە، بەڵام نە خۆی بەڵگەیەکی بۆ هێناوەتەوە، نە منیش نیشانەیەکی وا بەدی دەکەم–م.م.ك.

لە وەڵامی ئەم قسانەی کاك محەمەددا، منیش–مستەفا عەسکەری– دەڵێم: ئەی ئەو جۆرە ڕێکخستنەی ئەوان لەو سەردەمەدا، بەڵگە نییە بۆ هۆشیارییان؟ ئەی ئەو یەکسانی و تەباییە کە پەیڕەوییان کردووە بەڵگە نییە کە وەك بانگەوازێك بێ بۆ یەکگرتنی هەموو چەوساوە و هەژارەکان.

هەقەكان و نەریتە ئاینییەكان

زۆرتری هەقەكان[1] نوێژیان نەدەكرد و ڕۆژوویان نەدەگرت و گەلێك لە ڕێوشوونی ئاینییان واز لێ هێنابوو. خەڵكی دەوروپشت ئەمەیان بەنیشانەی ئەوە دادەنا كە هەقەكان خوانەناس. لە ڕاستیدا هەقەكان خوانەناس نەبوون و باوەڕیان بەخوا و پێغەمبەر و قورئان و فەرمانەكانی شەرع زۆر پتەو بوو. خۆیان وا دادەنا كە خواناسی ڕاستەقینەن و هەقپەرستن. پەند و ئامۆژگارییەكانی شێخ عەبدولكەریم و مامە ڕەزایش هەرگیز شتی وایان تێدا نەبووە كە كەس نوێژ نەكا و ڕۆژوو نەگرێ یان پێچەوانەی شەریعەت بجوولێتەوە. سۆفی و مورىدەكانی شێخ عەبدولكەریم بە وازهێنان وازیان لە نوێژ و ڕۆژوو و ڕێوشوونی تری شەرع نەهێنا بوو. تەنیا ئەو تاقمەیان دەستبەرداری ئەم ڕێوشوونانە بووبوون كە ناویان لێ نرابوو (برا سەیار) كە بەهۆی حاڵەتی وەجد و جەزبەوە لە كاتی خۆیدا دەسبەرداری هەموو شتێ بووبوون، هەر لە ماڵ و منداڵ و داراییەوە بیگرە تا داوونەریتی ئاینیش و[2] وەك شێت

(١) مەبەست لە (هەقەكان) لێرەدا ئەو ڕەشە خەڵكەی دانیشتووی گوندەكانی هەقەكانە كە لە دەسەبەسكردنی دانیشتوانی ناوچەكەدا بەهەقە دادەنران، وەك پاشان دەردەكەوێ، نەك تەنیا ئەوانەی تەریقەتیان لەسەر دەستی شێخ عەبدولكەریم وەرگرتبوو–م.م.ك.

(٢) شێخ حوسێنی خانەقا لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەم حاڵەتی جەزبە و ئەو قسە هەلەق و مەلەقانەی سۆفی لە حاڵەتی جەزبەدا دەیانكات كە پێیان دەڵێن (شطحات)، جۆرە سەربەستییەكی بیركردنەوە و قسەكردنی لە ناو تێكڕای هەقەكاندا كردبوو بەباو، كە ئەمەش دەبوو بەهۆی پەیدابوونی گەلێ مشتومڕی فەلسەفی لە بارەی خوایەتی و یەكێتیی گەردوون و ئەم جۆرە بابەتانەوە. یەكێ لەمانە مەلا سەلامی‌كوڕی مەلا مستەفای ترێخۆر بوو. ئەم زاتە حاڵەتی جەزبەكەی بە =

بەدێهاتەکاندا دەگەڕان، تەنانەت لەبەرئەوە لە زۆر شوێنیش پێیان دەوتن (شێتەکان). لە سەردەمی مامە ڕەزادا زۆرتری سۆفی و موریدەکان لەسەر نوێژ و ڕۆژووی خۆیان بەردەوامبوون و مامە ڕەزا خۆیشی لە کاتی نوێژی بەیانیدا بەسەر بەرماڵەوە تووشی نەخۆشیی مەرگ بوو(٣).

= عولوومی دینییەوە گرتبووی و گەیاندبوویە باوەڕ بەفەلسەفەی جەبرییە کە سەلبی جوزئی ئیختیاریش لە ئادەمیزاد دەکا. تەنانەت وای لێ هاتبوو نوێژیشی نەدەکرد و هەمیشە لەگەڵ خۆیدا خەریکی موحاکەمەتی فەلسەفی بوو. دیارە ئەم جۆرە حاڵەتە ڕێی بۆ زۆر کەسی نەخوێندەواریش بەرەڵا کردبوو هەریەکە بەجۆرێ خۆیان لە قەرەی ئەم مەسەلەیە بدەن، بەتایبەتی سێ کەس کە پاشان پێوەندییان بە مەلا سەلامەوە نەما: ئەحمەد شەربە، ڕەزا هەڵەدنی و حەمەسوور. ئەم سیانە هەمیشە لە ناو خۆیاندا لە باسی بوون و نەبوونی خوا و شتی وادا بوون و هەرچەندە پێوەندییان لەگەڵ خەڵکدا نەبوو، مەبەستیشیان نەبوو خەڵك گوێیان لە قسەکانیان بێ یا نە. ئەمانە گەیشتنە پلەیەك دەست لە دنیا دابشۆرن و دەست داشۆردنەکەشیان وای لێ هاتبوو پێوەندییان لەگەڵ هەموو جۆرە نیزامێك بڕابوو. هەر بۆیەش نوێژیان نەدەکرد و نوێژکردنیان بەجۆرە سەردانەواندنێك بۆ ئیلتیزاماتیی دنیا دادەنا. ئەمانیش هەر چاوەڕێی هاتنی محەمەدی مەهدی بوون کە بێ و دنیای پڕ جەور و ستەم چاك بکا»-م.م.ك.

(٣) لە پوختەی ئەم بەشەوە دەتوانین بگەینە ئەوە کە چینی یەکەمی پیاوە بەڕێوەبەر و قسەڕەواکانی کۆمەڵەی هەقە - جگە لە شێخ عەبدولکەریم و مامە ڕەزا- نیمچە (باطنییەت)ێکیان تێدا بووە و بۆ خۆیانیان ڕەوا بینیوە بەپێویستی نەزانن لەسەر پێڕەوی لێکردنی نەریتەکانی ئاین سوور بن. بۆیەش شێخ عەبدولکەریم و مامە ڕەزام لەمە لاخست، چونکە شتی وایان لێ هەست پێ نەکراوە. بەڵکو بەپێچەوانەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لام وایە ئەم هەڵوێستە لە لایەن ئەو دووانەوە تەنیا تەکتیك بووە، ئەگینا ئەقڵ نایگرێ سۆفی وا بەئاشکرا لە ڕێبازی شێخ بەلەسە ببێ، کەچی هێشتا شێخ بەشێخی و سۆفی بەسۆفییەتی بمێنێتەوە و لە یەکتری جوێ نەبنەوە-م.م.ك

گرتنی مامە ڕەزا و ڕەوتی هەقەکان بۆ کەرکووك و سەرەنجام

مامە ڕەزا توانیی کۆمەڵی هەقە زۆرتر بەرەو خۆ خەریککردن بەباری کۆمەلایەتییەوە ببات. ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانی ئەو ناوچانەی باسمان کردن چوونە ناو کۆمەڵی هەقەوە یا بڵێین بوون بە هەقە. تەکیە و خانەقاکانیان لە جاران ئاوەدانتر بوون، لە هەموو لایەك باس هەر باسی هەقە بوو. ڕێکەوت وابوو لەو سەردەمەدا شۆڕشی بارزانیش لە سالانی ١٩٤٣-١٩٤٤دا بەرپا بوو. حکوومەت بەرانبەر بزووتنەوەی هەقەیش مەترسیی زیاد بوو. لە ساڵی ١٩٤٤دا مامە ڕەزای دوورخستەوە بۆ عەمارە. ئەم دوورخستنەوەیە بەجۆرێکی وا کتوپڕ بوو، مامە ڕەزا لەوە بەولاوە کە داوا لە کۆمەڵەکەی بکا دوا بەدوای ئەو بڕۆن و نەگەڕێنە دواوە تا حکوومەت ناچار دەبێ دەیگێڕێتەوە بۆ کەڵکە سماق - فریا نەکەوت هیچی تر بکا.

خانەقای کەڵکە سماق

کەڵکەسماق لەسەر ناوچەی میرزا ڕۆستەم بوو کە ئەو کاتە بەڕانیەوە و ڕانیەش بەهەولێرەوە بەسرابووەوە. سەعید قەزاز موتەسەڕیفی هەولێر بوو. هاتە دووکان و ناردی بەدوای مامە ڕەزادا بەناوی چاوپێکەوتنەوە. کە مامە ڕەزا گەیشتە سەر زێی دووکان، سەعید قەزاز چاوەڕوانیی نەکرد یەکسەر گرتی و سواری ئۆتۆمبیلەکەی خۆی کرد و ڕەوانەی عەمارەی کرد(١).

لەسەر داوای مامە ڕەزا، هەقەکان ماڵ و سامان و خانووی خۆیانیان هەموو فرۆشت و لە ناوچەکانی خۆیانەوە بەرەو ناوچەی ئاغجەلەر بەڕێ کەوتن.

مامە ڕەزا لای هەقەکان بەگشتی، بەتایبەت لای برا و خوشکانی مامە ڕەزایی، زۆر خۆشەویست بوو، چونکە بەشێوەیەکی ڕۆحی تێکەڵ بەهەژاران و چەوساوان بووبوو کە لەو سەردەمەدا زۆرتری جوتیارەکانی ناوچەکە هەژار بوون. پێوەندیی مامە ڕەزا لەگەڵ سۆفی و مورید و برا و خوشکی مامە ڕەزایی دوور بوو لە دەستەڵات و خۆسەپاندن، بەڵکو بەڕاستی شێوەی برایەتی و یەکسانیی وەرگرتبوو.

لێرەدا بەپێویستی دەزانم شتێك، وەك بەڵگە بۆ ڕاستیی ئەم قسانەم بگێڕمەوە:

جارێکیان مامە ڕەزا و چەند برایەکی هەقە دەچنە گوندی (کانی بی) لە

(١) ئێدمۆندز کە باسی ئەم ڕووداوە دەکا دەڵێ سەعید قەزاز ئەمەی بەبێ پرس پێکردنی بەغدا و ڕاوێژ لەگەڵ کردنی موتەسەڕیفی سلێمانی و کەرکووك کرد. دانیش بەخۆ ڕاگرتنی هەقەکاندا دەنێ کە تا مامە ڕەزا نەهێنرایەوە، نەگەڕانەوە بۆ دێکانیان (بڕوانەرە: سی. جی. ادموندز، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٨–١٨٩). (بەڵام شێخ حوسەینی خانەقا دەڵێ: «لەو ڕۆژەوە کە ڕێبازی کۆمەڵایەتی لە ناو هەقەکاندا دەرکەوت، ئینگلیزەکان لێیان کەوتنە ترسەوە و ئیتر هەر چییان بەسەرداهات دەستی ئەوانی تێدا بوو»–م.م.ك).

دەشتی کۆیە. پێش ئەوان شێخ عەبدوڵای عەسکەر برا گەورەی مامە ڕەزا دەچێتە گوندەکە و میوانی قادر ئاغا دەبێ کە خاوەنی گوندەکە دەبوو. قادر ئاغا لای شێخ عەبدوڵا گلەیی دەکا، دەڵێ: کە مامە ڕەزا دێتە ئەم گوندە، نایەتە دیوەخانی ئێمە، دەچێتە ماڵی مجەوری مزگەوتەکە. لەو کاتەدا یەکێك لە پیاوەکانی قادر ئاغا دەڵێ: ئەوە مامە ڕەزا بوو هات و چووە ماڵی ڕەسووڵ مجەور. شێخ عەبدوڵا دەڵێ: بچن بانگی بکەن بۆ ئێرە . کە مامە ڕەزا دەچێ بۆ لایان. شێخ عەبدوڵا دەڵێ: مامە ڕەزا! بۆچی دەچیتە ماڵی ڕەسووڵ مجەور و هاتوچۆی قادر ئاغا ناکەیت و نابیتە میوانی؟ مامە ڕەزایش دەڵێ: قادر ئاغا دۆستی تۆیە و ئەوا جەنابیشت میوانی ئەوی. من دۆستی پیاوی خاوەن دەسەڵات نیم، دۆستی هەژارەکانم، بۆیە دەچمە ماڵی ڕەسووڵ مجەور. لەبەرئەوەی مامە ڕەزا، خۆی وتەنی، دۆستی هەژاران بووە، کە ساڵی ١٩٤٤ گیرا و دوور خرایەوە، هەموو مامە ڕەزاییەکان دوای کەوتن بۆ هێنانەوەی و ڕزگارکردنی لە چنگ حکوومەت.

ماوەیەکی کەم لە دێی گۆپتەپە مانەوە تا هەموو یەکیان گرتەوە، ئینجا ڕووەو ناوچەی شوان بەڕێ کەوتن بۆ ئەوەی لەوێوە بڕۆن بۆ کەرکووك. لە نزیك گوندی حاجی بەیخان لە ناوچەی شوان حکوومەت ڕێی پێ گرتن و کاکە ڕەزای کاکە عەلی عەسکەری و دوازدە کەسی تری لێ گرتن و ڕەوانەی کەرکووکی کردن. پێش ئەوانیش شێخ محەمەد ئەمینی مەڵحە و شێخ مستەفای کوڕی مامە ڕەزا لە میرزا ڕۆستەم گیرابوون و ڕەوانەی ڕانیە کرابوون.

لە ماوەی ئەم ڕێگە دوورەدا پۆلیس هەر بەدوایانەوە بوون، جۆرەها ئازار و نارەحەتییان دەدانێ و هەڕەشەیان لێ دەکردن. بەڵام ئەوان هەر لەسەر ڕێ ڕۆشتنەکەی خۆیان بەردەوام بوون تا گەیشتنە دێی یاروەلی. لەوێ بوون حکوومەت بیری کردەوە و وردبووەوە ئەگەر ئەم ژمارە زۆرە لە

پـیـاو و ژن و مـنـاڵ ڕوو بـکـەنـە نـاو شارەکـان، بـۆ ئـەو دەبـێ بـەمـایـەی شوورەیی(٢)، لـەبـەرئـەوە کـەوتـە گفـتـوگۆ لـەگـەڵیدان. لـە لایـەکـی تـریشەوە گـیـراوەکـان خـرانـە بـەر گـیـر و گـازی ئـیدارە و پـۆلـیس بـەمـەبـەستـی زۆر لـێکـردنـیـان بـۆ ئـەوەی هـاوڕێکـانـیـان قـایـل بـکـەن بـگـەڕێنـەوە دواوە بـۆ دێهاتـەکانی خۆیـان. بۆ چاوەڕێکردنی ئەنجامی ئەم گفتوگۆیە هەقەکان لـە ئـۆردووگـایـەکـی چـۆڵـی هـاویـنـە کـە بـۆ مـەشق پـێکردنـی سەربـازی حکوومـەت ئـامـادە کرابوو، لە نزیکی یـاروەلی ئـارامیـان گرت. موتـەسەڕیفی هـەرسێ لیوای هـەولێر و کـەرکووك و سلێمـانی بـەڕێوەبـەری پۆلیسی ئـەم سێ لیوایە کۆبوونەوە بۆ گفتوگۆ لەگەڵ کردنیان، لە لایەکی تریشەوە بۆ لەدادگەدانی گیراوەکان. لە ئەنجامدا کە بۆیـان نەچووە سەر گیراوەکان تـاوانبـار بکـەن، گفتوگۆ لە نێوان هـەردوو لادا گـەرم بوو، بـەڵام حکوومـەت هـەر بـەهـیـوای خـافـڵاندنـی هـەقـەکـان بـوو، جـۆرەهـا بـەڵێنـی دەدانـێ و هیچیشیانی بەجێ نەهێنا.

ساڵ بـەرەو درەنگی دەڕۆیشت و پـایز بـەسەردا هـات و وردە وردە ساردی کرد. نەخۆشی کەوتە نـاو ئۆردووگـای هـەقـەکـان. چـەند پیر و منداڵیـان لـێ مردن و هـەر لـەو ئۆردووگـایـەدا بـەخـاك سپێردران.

لە ئەنجـامی ئـەم بـارودۆخـەدا هـەقـەکـان لە نـاو خۆیـاندا کۆبوونـەوەیـەکی گـەورەی گشتییـان کرد، لـەو کۆبوونـەوەیـەدا بڕیـاریـان دا ئیتر چـاوەڕوانی نـەکـەن. سـەرلـەنوێ ڕێ ڕۆیشتنـەکـەیـان دەست پـێ کردەوە و بـەرەو کـەرکووك کـەوتنە ڕێ. پـۆلیس و ئـۆتـۆمبیلی چـەکـداری حکوومـەت ڕێیـان پـێ گـرتن و هـەڕەشـەیـان لـێ کـردن ئـەگـەر نـەگـەڕێنـە دواوە تـەقـەیـان لـێ دەکـەن. وەڵامـی هـەقـەکـان بـەرانـبـەر بـەم هـەڕەشـەیـە ئـەوە بـوو ئـەوان نـایـانـەوێ بـەزۆرەملـێ بـەربـەرەکـانێی پـۆلیس و هێزی چـەکدار بکـەن، حکوومـەتیش هـەرچی دەکا بـا

---

(٢) ژمـارەی هـەقـەکان کە لە یـاروەلی بـاریـان خستبوو، دەگەیشتە ١٢ هـەزار کـەس.

بیکا. ئەمان ئەگەر تەنانەت هەموویشیان کوژراون ناگەڕێنە دواوە[٣].

بەمجۆرە ڕێ ڕۆیشتنەکە هەر بەردەوام بوو تا لای ڕێی هەولێرەوە چوونە ناو شاری کەرکووك و لە نزیك ماڵی موتەسەڕیفەوە باریان خست. شاری کەرکووك هەمووی بەمەسەلەکەی زانی و لێی تێ گەیشت. زۆر لە پیاوانی کوردی ناو شاری کەرکووك و خوێندەوارانی کەرکووك بەنهێنی پێوەندییان لەگەڵدا دەکردن و یارمەتییان دەدان و لە ڕووی هەڵوێستی حکوومەت و هەڵوێستی پێویست بەرانبەر بەحکوومەتەوە گەلێ شتیان بۆ ڕوون دەکردنەوە[٤].

پاش چەند ڕۆژێ حکوومەت خۆی بەناچار بینی کەوا داڵدەیەکیان بۆ پەیدا

(٣) ئەم خۆپێشاندانەی هەقەکان بەشێوەیەکی ئاشتیخوازانە ڕێك خرابوو. تەنیا چەکی دەستیان دار بوو، هەریەکەیان دارێکی سووری بەدەستەوە بوو لە دار بەلاڵووك یا لە داری چوالە. لەمەوە بوو هەندێ لە ناحەزەکانیان ناویان نابوون (دارەقوڵە).
(جێ پەنجەی ڕێبازی (بێ زۆر– لاعنف)ی غاندی، کە سەرچاوەی ئەویش، وەك سەرچاوەی گەلێ لقی تەسەووفی ئیسلامی، دەگەڕێتەوە سەر فەلسەفەی هیند، بەئاشکرا بەم هەڵوێستەی هەقەکانەوە دیارە–م.م.ك)

(٤) هەرچەند ئەو سەردەمە من منداڵ و قوتابیی سەرەتایی بووم، هێشتا ناوی دوو کەس لەمانەم لە یادە، یەکێکیان ئەبوبەکر ناوێك بوو، ئەویشیان وەستا سمایلێکی چەخماخساز بوو دووکانەکەی لە ئاخوڕ حوسێن بوو. ئەمانە دەهاتنە ناویان و لە چاخانەکەی یادگار–کە ئەو سەردەمە پەڕی شار بوو لەسەر ڕێی سولەیمانی– لەگەڵیان دەکەوتنە گفتوگۆ و ڕێیان بۆ دادەنان و ئامۆژگارییان دەکردن، یا بەناو کۆڵان و شەقامەکاندا بۆ ئەم مەبەستە لەگەڵیان دەکەوتنە پیاسەکردن. کەسانی تریش هەبوون، بەڵام بەداخەوە نەمدەناسین تا ئێستا ناویانم لە یاد بێ.
"ئەم قسەیەی کاك مستەفا زۆر مەنتیقی و بەجێیە و هەمیشە بەتایبەتی لە قۆناغی یەکەمدا، هەر ڕۆشنبیرانی شار ڕێی خەباتیان بۆ جەماوەری لادێ ڕوون کردووەتەوە، بەڵام کە لەم بارەوە لە مامۆستا هەمزە و کاك حوسێن خانەقام پرسی، کەسیان شتێکی ئەوتۆیان لانەبوو مەسەلەکەم بۆ ڕوونتر بکاتەوە–م.م.ك."

بکا بۆ ئەوەی لەو ڕێگەوە خەریکیان بکا و بیانخافڵێنێ و لە بەرچاوی خەڵکی شارەکەیش دەری بخا کەوا یارمەتییان دەدا و دەیانحەوێنێتەوە. چەند خانوویەکیان لە گەڕەکی (زێویە) لە پشت چایخانەکەی یادگارەوە لەسەر ڕێی کۆنی سلێمانی بۆ پەیداکردن. بەشێك لە ماڵەکان چوونە ناو ئەو خانووانە و ئەوانی تریشیان بەکۆڵانەکاندا بڵاوەیان لێ کرد.

جارێکی تر سەرلەنوێ گفتوگۆ لە نێوان حکوومەت و هەقەکاندا دەستی پێ کردەوە. وەك دەردەکەوێ ئەمجارە حکوومەت تەنگاو بوو شتێك بەدەستەوە بدا. پاش چەند ڕۆژێك گفتوگۆ، بەتایبەتی لەگەڵ گیراوەکاندا، ڕێککەوتنێك ئەنجام درا، بریتی بوو لەم خاڵانەی خوارەوە:

١– مامە ڕەزا بگەڕێتەوە بۆ شاری سلێمانی و پاش گەڕانەوەی هەموو هەقەکان بۆ ناوچەکانی خۆیان، ئەویش بگەڕێتەوە بۆ کەڵکەسماق.

٢– بەندی و گیراوەکانی هەقەکان هەموو بەربدرێن[٥].

٣– حکوومەت ئەو زیانانەیان بۆ ببژێرێتەوە کە لێیان کەوتووە.

٤– شوێنێکیان لە ناوچەی ئاغجەلەر یا بیتوێن بۆ تەرخان بکرێ بۆ تێدا دانیشتن و خانوویان بۆ بکرێ و قوتابخانە و نەخۆشخانەیان بۆ بکرێتەوە و زەویوزار بخرێتە ژێر دەستیان بۆ کشتوکاڵ تێدا کردن.

٥– هەقەکان بگەڕێنەوە دواوە بۆ ناوچەی شوان بۆ ماوەدان بەحکوومەت تا خاڵەکانی سەرەوە جێبەجێ بکا.

پاش ئەوەی نوێنەرانی هەردوو لا ئەم ڕێکەوتنەیان ئەنجام دا، مامە سەلامی برای مامە ڕەزا نێردرا بۆ عەمارە تا لەوێ چاوی بەمامە ڕەزا بکەوێ بۆ ئەوەی بەندەکانی ڕێککەوتنەکەی بۆ باس بکا و وەڵامی ئەویش بهێنێتەوە بۆ ئەمان. بۆ چاوەڕوانیکردنی وەڵامی مامە ڕەزا مۆڵەتی سێ

(٥) زیاد لە گیراوەکانی کەرکووك و ڕانیە و شوێنەکانی تر، هەر هەقەیەکیش لە سەربازیدا بوو– گیرابوو.

ڕۆژ درا بەهەقەکان لە کەرکووك بمێننەوە. لە کۆتاییی سێ ڕۆژەکەدا مامە سەلام فریا نەکەوتبوو بگاتەوە و وەڵامەکەی مامە ڕەزا بگەیەنێتەوە ناو کۆمەڵەکە، لەبەرئەوە ناکۆکی کەوتە ناویانەوە. هەندێکیان قایل بوون بە ڕێکەوتنەکە و بە سەرۆکایەتیی کاکە ڕەزای کاکە عەلیی عەسکەری گەڕانەوە بۆ ڕێدار لە ناوچەی شوان.

ئەوانی تریان بە ڕێکەوتنەکە قایل نەبوون و دەیانگوت مەبەسی حکوومەت هەڵخەڵەتاندنمانە و تا مامە ڕەزا نەگەڕێتەوە ناومان، ناگەڕێینەوە دواوە. ئەم تاقمەیان لە کەرکووك مانەوە. پاش ئەوەی مامە سەلام گەیشتەوە ناویان و تێی گەیاندن کەوا مامە ڕەزا بە ڕێکەوتنەکە قایلە، ئەوانیش گەڕانەوە بۆ ناوچەی شوان و بە دێهاتەکاندا بڵاوەیان لێ کرد. پاش سێ ڕۆژ ماوە درا بە مامە ڕەزا بگەڕێتەوە بۆ سلێمانی و دوای ماوەیەکی کەم لەوێشەوە ڕەوانە کرا بۆ هەڵەبجە و دواییش نێردرا بۆ بیارە.

حکوومەت ناکۆکیی ناو هەقەکانی بە هەل زانی بۆ پاشگەزبوونەوە لە جێبەجێکردنی خاڵەکانی ڕێکەوتنەکە. تەنیا ئەوە نەبێ مامە ڕەزای گەڕاندەوە بۆ سلێمانی و لەوێوە ناردیە هەڵەبجە و گیراوەکانیشی بەرەڵا کرد. کۆمەڵەی خەڵکەکەش بەناچاری بە هەژاری و لێ قەوماوی بەرەودوا گەڕانەوە. بەشی زۆریان نانی شێویان نەبوو. بێ ماڵ و بێ خواردەمەنی و بێ دارایی هاتنەوە بۆ ناوچەکانیان بۆ ناو خانووی ساردوسڕ. ئەو کەسانەیان کە شتێکیان مابوو یارمەتیی ئەوانی تریانیان دەدا. بەم جۆرە وردە وردە سەرلەنوێ دەستیان کردەوە بەکاسبی و ماڵ ڕێکخستنەوە. زۆری پێ نەچوو بوونەوە بە خاوەنی زەویوزار و مەڕوماڵات. چونکە ساغ و پاك بوون، خەڵکی تری ناوچەکەش یارمەتییان دەدان.

دوای ئەم سەرئەنجامەی ڕێ ڕۆیشتنەکە، کۆمەڵی هەقە تووشی نشوستییەکی گەورە بوو. ماوەیەکی زۆر کز و لاواز بوو. بەڵام هەقەکان

گوێیان نەدایە و ڕیزی خۆیانیان تێك نەدا و سەرلەنوێ دەستیان کردەوە بە ئاوەدانکردنەوەی تەکیە و خانەقاکانیان و لە ماوەیەکی کەمدا توانییان ڕیزی خۆیان وەك جاران ڕێك بخەنەوە و تەکیە و خانەقاکانیان گەرم بکەنەوە.

ڕێڕۆیشتنی هەقەکان بە چوون و گەڕانەوەوە سێ مانگێکی خایاند. هەر لە یارووەلی ٢٥ڕۆژ مانەوە. ئەم ڕێ ڕۆیشتنە لە مانگی ئەیلوولی ١٩٤٤دا دەستی پێ کرد و لە کانوونی یەکەمدا دوایی هات.

لەو ماوەیەدا مامە ڕەزا هەر لە ناوچەکەی دوور بوو. لە ساڵی ١٩٤٩دا حکوومەت ڕێی دا بگەڕێتەوە کەڵکەسماق بەمەرجێ بەبێ پرسی ئەو بە هیچ لایەکدا نەچێ. لە ١٩٥٢دا بۆ یەکەم جار پاش ئەو چەند ساڵە ڕێی درا گەشتێك بەناو هەقەکانی ناوچەی سووورداشدا بکا.

کۆچی دوایی مامە ڕەزا

لە ۱۹۵۳/٦/۳۰دا مامە ڕەزا لە کەڵکە سماق کوتوپڕ تووشی نەخۆشییەك بوو. لە ئەنجامی ئەوەشەوە تووشی ئیفلیجی (شەپڵە) بوو. ماوەیەکی زۆر لەژێر چاودێریی پزیشکاندا بوو تا وای لێ هات بتوانێ بە یارمەتیی خەڵك و دەست بە گۆچان بەڕێوە بچێ. بەم شێوەیە مایەوە تا لە ۱۹٦۱/۲/۲٥دا لە سلێمانی کۆچی دوایی کرد و پاش ئەو کاکە حەمەی کوڕی جێی گرتەوە.

ئەمیش کۆمەڵی مامە ڕەزاییەکانی بەڕێوە برد و خزمەتی خانەقای کەڵکە سماقی کرد و پێش ئەوەیش کۆچی دوایی بکا خانەقایەکی تازەی لەسەر پارچە زەوییەکی بەر بڵاو دروست کرد و بە هەر چوار دەوریدا باخ و ڕەزی ناشت. هەر لە سەرەتای شۆڕشی کوردیشەوە کە لە ساڵی ۱۹٦۱دا هەڵگیرسا، بە خۆی و هەقەکانەوە بەشداریی شۆڕشیان کرد و تا شۆڕش بەردەوام بوو ڕۆڵی بەرچاویان تێیدا هەبوو. کە لە ساڵی ۱۹۷٦یشدا سەرلەنوێ شۆڕش هەڵگیرسایەوە و تا ڕاپەڕینە مەزنەکەی ۱۹۹۱ بە لقێك پێشمەرگە بەشدارییان لە شۆڕشدا کرد.

پاش کۆچی دوایی کاکە حەمە لە ۱۹۹۷دا، شێخ هاوڕێی کوڕی خزمەتی خانەقا و خوشك و برایانی مامە ڕەزایی گرتە ئەستۆی خۆی و تا ئێستایش بەردەوامە لەو خزمەتەیدا و لە بۆنە و جەژنەکاندا پێشوازی لەوانە دەکا کە دەچنە سەر لێدانی کەڵکە سماق.

لەم بۆنانەدا، ئەوانەی ماون یادی خۆشی ساڵانی ڕابردووی خۆیان دەکەنەوە ئەگەرچی لەو ساڵانەدا تووشی نەهامەتیی زۆریش بوون. هەروەها بیریش لە ئێستای بزووتنەوەکەیان دەکەنەوە کە لەم سەردەمەدا ڕووی لە کزییە.

کۆتایی

بە پێویستم زانی لە کۆتاییی باسی بزووتنەوەی هەقەدا چەند مەسەلەیەك زۆرتر ڕوون بکەمەوە، چونکە لە زۆر لەو نووسینانەدا کە لەم بارەیەوە نووسراون هەندێ جار باسی ئەو مەسەلانە کراوە و هەر کەسە بەلایەکدا بیروڕا یان بۆچوونی خۆی دەربڕیوە. با لە باسی کارتێکردنی هەندێ ئاین و ئاینزا، یان بزووتنەوەی ترەوە لە بیروباوەڕی هەقەکان دەست پێ بکەین:

١– هەندێك لە نووسەرەکان وای دەردەخەن کە ئاینی بەهاییەکان کاری لەسەر بزووتنەوەی هەقەدا هەبووە. یەکێك لەو نووسەرانە مامۆستا ڕەفیق مەجید عەبدوڵایە کە لە (گۆڤارا زانکۆیا دهۆکا) هژمارا (١) پەربەندا (٢) گوڵانی ١٩٩٩دا، بەناونیشانی (حرکة حقه والحمسورية والاسلام والباطنية) نووسیویە، ئەوەندەی من لەم مەسەلەیەم کۆڵیوەتەوە و بەدوایدا چووم هیچ بەڵگەیەکم لەم بارەیەوە دەست نەکەوتووە، تەنانەت ئەوەندەی ئاگەدارېم ئەدەبیاتی بەهاییەکانیش هیچی وا دەرناخەن کە پێوەندییەك لە نێوان ئاینی بەهایی و بزووتنەوەی هەقەدا هەبێ. هەر بەهاییەکان خۆیشیان کە باسی هاتوچۆی بەهائوڵا بۆ سەرگەڵوو دەکەن، بەهیچ جۆرێك باسی ئەوە ناکەن کە بەهائوڵا قسە و گفتوگۆی لەگەڵ کەسێکی نەقشبەندی لەو ناوچەیەدا کردبێ. تەنانەت باسی شێخ ئەحمەدی سەرداریش ناکەن کە خەلیفەی مەولانا خالید بووە و ڕێبازی نەقشبەندیی نیشانی خەڵکی ناوچەکە داوە.

مامۆستا ڕەفیق مەجید عەبدوڵا خۆیشی هیچ بەڵگەیەکی بەدەستەوە نییە کە ئەو بۆچوونەی ئیسپات بکا، گوایا باتینییەت یا بەهایی

کاریگەرییان بەسەر بزووتنەوەی هەقەوە بووبێ. تەنیا قسە لەم ڕووەوە ئەوەیە کە بەهائولا چووەتە ئەشکەوتێك لەسەرگەڵوو بۆ ئەوەی دوور بێ لە قەرەباڵغی و بچێتە خەڵوەتەوە. مامۆستا ڕەفیق مەجید دەڵێ: بەهائولا چووەتە شەدەڵە. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە بەهائولا نەچووەتە شەدەڵە. ئەو گەڕەکەماڵەی خانەقای شێخ عەبدولکەریمیشی لێیە ئەو کاتە هەر چۆڵ بووە. حاجی شێخ مستەفای باوکی شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە لە سەرەتای سەدەی بیستدا لەو شوێنەی ئێستا ماڵی شێخ عەبدولکەریمی لێیە خانەقا و خانووی دروست کردووەو ڕەز و باخی بنیات ناوە. کاتێك ئەگەر بگەڕێیتە دواوە، دیارە کە بەهائولا لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا چووەتە سەرگەڵوو، واتە لای کەمی ماوەی (٥٠) ساڵێك لە نێوان ئەم دوو ڕووداوەدا هەیە: چوونی بەهائولا بۆ سەرگەڵوو و دامەزراندنی خانەقای نەقشبەندی لە شەدەڵە. جێی داخە مامۆستا ڕەفیق مەجید عەبدولا ئەوەندە خۆی ماندوو نەکردووە کە وەك مامۆستایەکی زانکۆ باسێکی ئەکادیمیی بێلایەنانە دڵسۆزانە بۆ زانست پێشکەش بکا.

من نامەوێ لەمە زیاتر لەسەر ئەم مەسەلەیە بدوێم بەڵام بۆساغکردنەوەی باسەکە چەند بڕگەیەك لە وتاری مامۆستا دوکتۆر ڕەفیق شوانی وەردەگرم کە لە ژمارە (١٤٢)ی شوباتی ٢٠٠٠دا بڵاوکراوەتەوە و دەیخەمە بەرچاو. ئینجا، کورد گوتەنی، هەر کەسە خۆی و خوای خۆی. مامۆستا دوکتۆر ڕەفیق شوانی نووسیویە: «چونکە ئەم ڕێبازە و ڕێبازە ئاینییەکانی تری ناو کورد لە هەموو کوردستاندا، هەقە و حەمە سووری و نەقشبەندی دوورن لە ئینکاری حەقیقەت و ڕاستی و باوەڕیان بەتاك و تەنیایی خوا (وحدانية الله) هەیە و لەگەڵ ڕاستی و دادپەروەری و ژیانی یەکسانی و بێ چەوسانەوەیی مرۆڤن و دژی ستەم و ستەمکارین.

بێجگە لەوەی ئەم ئاین و ڕێبازانە لە مێژووی کوردا بەبیری نەتەوەیی

کوردی دادەنرێن، بەڵام لەبەر نەبوونی دەستەڵاتی کوردی و نەبوونی دەوڵەتی کوردی تووشی گۆشەگیری و ژێر چەپۆکەیی بوونە و لە ترسی ئەوەی کە بە کافر و خوانەناس بدرێنە قەڵەم و تا بۆ ئەوەی تووشی کارەسات و قەڵاچۆکردنی یەکجاری نەبن، پەردەی لەبیرچوونەوەیان بەتایبەتی لە لایەن کورد خۆیەوە دراوە بەسەردا. لەگەڵ ئەوەشدا تووشی دەیان پرۆ پاگەندەی ژەهراوی و بێ ویژدانی بوونەتەوە».

هەروەها دەڵێ: «هەمان نارەوایی خراوەتە پاڵ هەقە و حەمە سووری، ئەگەر چی ئەم دوو رێبازە یا وەکو رێبازێکی لە ناویەك، ئیسلامی و سەر بە ئاینی محەمەدی و باوەڕیان بە هەموو بنەماکانی ئیسلامە، بەڵام چونکە لە وڵاتی کوردانەوە سەریان هەڵداوە، ئیتر جێگای تیر و توانج و رەخنەن و بە خوانەناسیان دەزانن».

مامۆستا دوکتۆر رەفیق شوانی لەسەر باسەکەی دەڕوا و دەڵێ:

«دروشمەکانیان کە بریتی بوون لە برایەتی و یەکسانی و هاوکاری و هەرەوەزیکردنی یەکتری و دادپەروەری و خواپەرستی، ئەمانە بە ئاشکرا لەناو هەقەدا پەیرەو کراون. نهێنییان لە چیدا بووە؟». پاشان دەڵێ: «لە حاڵەتێکدا با بڵێین کەسایەتیی عەبدوڵای کوڕی سەبە ڕاستە، باشە ئەم کەسە لەسەرچاوەکاندا ئاژاوە و فیتنە و دژایەتیکردنی ئیسلام خراوەتە پاڵی، بۆچی بزووتنەوەی هەقەی خواناس و دوور لە ئاژاوەگێڕی بەزۆری زۆردارەکی لە باتینییەت و ئەم کەسە گێرەشێوێنە نزیك بکرێتەوە و بدرێتە پاڵ ئەم نارەواییە. ئایا کەس لە هەقەدا بانگەوازی دژە ئیسلامەتیی کردووە؟ داوا و بانگهێشتنی خوایەتیی کردووە؟ وەڵامەکە دیارە، شتی وا نەبووە و زۆر خواناس بوونە. پاشان زۆر هەڵەیە بڵێین (هەقە) وەکو باتینییەکان بیروباوەڕو رێبازیان لە سەرچاوەی زۆر بە زۆرەوەیە و دژی ئاینی ئیسلامە، چونکە دروشمەکانی هەقە لە شەریعەتی ئیسلامدا هەن

وەکو لەسەرەوە دیارن شەریعەتین». «پاشان کەی هەقە کەوتووەتە دوای فێڵ و جادووگەری و گرتنی ڕێبازی نهێنی و ئاڵۆز؟ هەموو ناوەڕۆکی ڕێبازەکەیان ئاشکرا و دیار بوو، تەنانەت دەست و پێ ماچکردنی شێخانیش وەکو هەیە، لای ئەوان باو نەبوو. ناوبراو لە لاپەڕە (٦٣)، ستوونی دووەمی سەرچاوەکەیدا دەڵێ: باتینییەکان ئیسلام دەڕووخێنن. باشە ئەی لە چی ڕوویەکەوە هەقە، وەکو ڕێبازێك مەبەستی ئیسلام ڕووخاندنە؟ هەقە چ بزووتنەوەیەکی لە دژی ئیسلام بەرپا کردووە؟ باشە هەقە و مامە ڕەزا بۆچی وەکو بەهایی و میرزا حوسێن لەیەك بچن و لە یەکتر نزیك بکرێنەوە؟ لێرەدا دەردەکەوێت کە ڕێبازی هەقەو مامە ڕەزایی زۆر لە ڕێبازی بەهایی و میرزا حوسێنەوە دوورن، چونکە هیچ ڕابەرێکی هەقە لە سەرەتاوە تا کۆتایی داوای پێغەمبەرایەتی یا بانگەوازی نەکردووە و خۆیانیش بە خاوەن کتێبی ئاسمانی نەزانیوە. ئەم دوو لایەنە وەك ئاسمان و ڕێسمان لە یەکترەوە دوورن. کەواتە ئیتر بەچی شێوەیەك تۆمەتی وا بدرێتە پاڵیان؟»

٢ – «لەلایەکی ترەوە ئەوەندەی من ئاگەدارېم، زۆربەی نووسەرەکان کە باسی ئاین و ئاینزا دەکەن لە کوردستاندا، بە هیچ جۆرێك باسی ئەم کاریگەرییە ناکەن. بەڵام شتێکی تر هەیە پێویستە بگوترێ: هەموو ئەو ئاینزا و ڕێباز و بزووتنەوانەی لە ئیسلامدا سەریان هەڵداوە بەمەبەستی چاکسازیی ناو کۆمەڵی ئیسلام، هاوبەشن لە هەندێ باوەڕو بۆچووندا کە ئەمەش نابێتە بەڵگەی دوورکەوتنەوە لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام، لادان لە شەرع، یان دژایەتی بەڵکو بەڵگەیە کە هەموو لەسەر ڕێگەی چاکەن و ئەو جیاوازییەش ڕەحمەتە. «إختلاف أمتي رحمة».

٣– لە پەراوێزی ژمارە (٦٥)ی لاپەڕە (٥٩)ی چاپی یەکەمی ئەم کتێبەدا مامۆستا محەمەدی مەلا کەریم باسی (لاعنف: بێ توندوتیژی)

دەکات. ڕاستییەکەی، وەك باسمان کرد، هەقەکان باوەڕیان بە دژایەتی و بەکارهێنانی چەك یان زۆر نەبوو، بەڵکو ئەوان لەو بزووتنەوانەی ناو ئیسلام بوون کە باوەڕیان بە چارەسەرکردنی گرفتەکان بوو لە ڕێگەی گفتوگۆوە، ئینجا ئەمە لە ئەنجامی کاریگەریی فەلسەفەی هیندیدا بووبێ یان نا، ئەوە شتێکی ترە دەگەڕێتەوە بۆ سەر فەلسەفەی سۆفیەتی و پەیڕەوی خواناسی و کردەوەی چاکە، دوور لە زۆرداری.

٤– لە چەندین شوێنی ئەم کتێبە و نووسینی کەسانی تریشدا باسی ئەوە کراوە کە شێخ عەبدولکەریم و دوای ئەویش مامە ڕەزا بەهیچ جۆرێك ڕێگەی ئاینیان بەرنەداوە. نوێژیشیان کردووە و پەیڕەویی ئاینی پیرۆزی ئیسلامیان مەبەست بووە. خۆ ئەگەر چەند سۆفییەك یان برا سەیارێك لە ڕووی دڵسۆزی و جەزبەوە یان تێنەگەیشتنی تەواوەوە، هەندێ قسەیان کردبێ یان دەربڕیبێ، ئەوە شتێکی گشتی نەبووە و داونەریتی هەقەکان نەبووە. بەڵام دەبێ ئەوەیش لەیاد نەکەین ئەوانەی بە قووڵی دەچنە ناو فەلسەفەی سۆفیەتییەوە، زۆر جار بەشێوەیەکی فەلسەفی قسە دەکەن کە خەڵکی ئاسایی تێیان ناگەن و قسەکانیان بەخراپ لێك دەدەنەوە، وەك دەگێڕنەوە حەلاج پارەیەك دەخاتە ژێر پێی خۆیەوە و دەڵێ: خواکەتان لە ژێر پێمدایە. خەڵکەکەی دەوروبەری هەموو تووڕە دەبن و پەلاماری دەدەن ئەویش پێی هەڵدەبڕێ و پارەکەیان پیشان دەدا و دەڵێ: ئێوە دنیا پەرستن، ئاگەتان لە خوا نەماوە. ئینجا ئەم جۆرە قسە فەلسەفییانە لەناو سۆفییەکاندا باوە، لێکدانەوەی بە هەڵە کارێکی ناڕەوایە.

٥ – مامۆستا ڕەشید محەد عەلی چەند ڕەخنەیەکی لە ناوەڕۆکی ئەم کتێبە گرتووە کە مایەی سوپاسە و هەندێك کەموکورتیی چاپی یەکەمیشی کە لەم چاپی دووەمەدا چارەسەر کراون، باس کردووە:

أ– له باسی حەمە سوورییەکاندا کە دەڵێ دەبوو زۆرتری لەسەر بڕۆین.

منیش دەڵێم: هێڵە سەرەکییەکانی تاقمی حەمە سوور باس کراون، جا لەلایەن منەوە یان لەلایەن بەڕێز دوکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵەوە. تەنیا مەسەلەی قەدەغەکردنی منداڵ بوون باس نەکرابوو چونکە هیچ زانیارییەکی ئەوتۆم لەم بارەیەوە بە دەست نەکەوتبوو کە هۆی قەدەغەکردنەکە یان شێوەی ئەو قەدەغەکردنەیان چۆن بووە؟ لەبەر ئەو هۆیە من خۆم لە قەرەی مەسەلەکە نەدا. بەڵام کە مامۆستا ڕەشید باسی کرد، منیش لەم چاپەدا شتێکم خستە سەر قسەکانی ئەو.

ب– لە بارەی کۆچی دواییی شێخ عەبدولکەریمەوە تەنیا ئەوەندە دەڵێم:

تا ئێستا ئەوەندە ئاشکرا بووە کە خەڵکانێك بە هاندانی ئینگلیزەکان و دەستەڵاتدارانی ئەو سەردەمە ئەو کارەیان ئەنجام داوە، بەڵام من هیچ بەڵگەم بە دەستەوە نییە و وردەکاریی ئەم مەسەلەیەیش نازانم. هەر لەبەر ئەوەیش بوو لە چاپی یەکەمدا زۆر لەسەر مەسەلەکە نەڕۆیشتم.

ج– لە بارەی ناونەهێنانی کوێخا سمایلی مەلا سەفییەوە لە چاپی یەکەمدا، هەر لەبەرئەوە بووە کە ئەو هەموو خەڵکە زۆرە، وەك برا سەیارە و برای موخلیس و شێخان. هتد ناونووس ناکرێن ناویان لە دووتوێی کتێبێکدا، نانووسرێ، مەسەلەکە دەبێتە سەرژمێرکردن. ئەگینا کوێخا سمایل و دەیان کەسی تریش هەبوون و هەیانە تا ئێستایش ماون، دەبوو ناویان بێت، چونکە برای دڵسۆز بوون و خزمەتی ئەو بزووتنەوەیەیان کردووە.

٦– هەندێ کەس وادەزانن یان دەیانەوێ وای نیشان دەن کە بزووتنەوەی هەقە کەوتووەتە ژێر کاریگەریی بیری سۆشیالیزم و کۆمۆنیزمەوە. لە ڕاستیدا ئەم بۆچوونە، کاتی خۆی، لە سەرەتای سەرهەڵدانی بزووتنەوەکەدا، چەکی دەستی ئینگلیزەکان و ڕژێمی ئەو سەردەمەی

عێراق بوو بۆ بەرەنگاربوونەوەی هەقەکان. مامۆستا شاکر فتاح گوتەنی «ئینگلیزەکان و فەرمانڕەواییی عێراق لە هەقەکان کەوتنە مەترسییەوە. وایان تێ گەیاندبوون کە هەقەکان (کۆمۆنیستن)» تاد. بڕوای یەکسانی و هاوبەشی لە ژیانی هەقەکاندا وا لێ کدرابووەوە کە بەهۆی باوەڕی مارکسییەوە بێ، بەڵام ئەم بزووتنەوەیە، لە سەرەتادا بەشێوەی ئاینی و سۆفیەتی سەری هەڵداوە، هەروەك لە زۆر شوێندا ئەم مەسەلەیە ڕوون کراوەتەوە. من وا دەزانم ئاشکرایە ئەم ژیانی هاوبەشی و یەکسانییە لە ژێر کاریگەریی ئاینی ئیسلامدا بووە زۆرتر لە شتێکی تر. لە سەرەتای ئیسلامەوە کەسانی وەك (أبوذر الغفاري) بانگراهێڵی ئەم بیرۆکانە بوون، بەڵام دوای گەشەکردنی بزووتنەوەکە، دەست کراوە بە چارەسەرکردنی گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکان و بە تایبەتی لەناو جووتیاراندا کە هەر ئەو بوارە لەژێر دەستی هەقەکاندا بووە، تا چاکسازیی تێدا بکەن.

بزووتنەوەی هەقە، لە ڕاستیدا بزووتنەوەیەکی سەربەخۆ بووە. ئەگەر پێوەندیی دۆستایەتی و هاوکاریی لەتەك حزبێك یان لایەنێکدا بووبێ، ئەوە وا ناگەیەنێ بووبێتە بەشێك لەو حزبە یا ئەو لایەنە، یان باوەڕی وەك باوەڕی ئەو وا بووبێ. ئاشکرایە ئەم بزووتنەوەیە پێوەندیی بە زۆر کەسیەتیی نەتەوەپەروەر و نیشتمانپەروەرەوە بووە. هەروەها لە تەك حزب و لایەنەکانیشدا: شێخ مەحموودی نەمر، کۆماری مەهاباد، بارزانییەکان، شیووعییەکان، پارتی دیموکراتی کوردستان، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان. هەقە پێوەندی لەگەڵ هەریەك لەمانە، لە کاتی خۆیدا بووە. ئەم قسانەی منیش بۆ پاکانەکردن نین بۆ هەقە، بەڵکو تەنیا ڕوونکردنەوەی ڕاستییەکانن. ئەگینا پێوەندیی لەگەڵ حزبێکی تێکۆشەر و نیشتمانپەروەری وەك حیزبی شیووعی، ئەگەر مایەی شانازی نەبێ، جێی ڕەخنە نییە. هەروەها لە بارەی بیروباوەڕی مارکسییشەوە. جا بۆیە

دەتوانین، بە دڵنیاییەوە بڵێین ئەم بزووتنەوەیە بزووتنەوەی هەقەکان خۆیان بووە و سەر بە هیچ لایەنێك نەبووە لە بیروباوەڕیدا و لە ڕێبازی نەقشبەندی و سۆفییەتییەوە هەڵقولاوە.

٧- بابەتێکی تریش هەیە لە چاپی یەکەمی ئەم کتێبەدا باسی لێ نەکراوە، ئەویش بە هەڵەچوونی هەندێ ڕۆشنبیرە کە لە بارەی هەقەوە نووسینیان هەیە. بۆ نموونە مامۆستای خوا لێخۆشبوو شاکیر فەتاح کە لە ساڵی ١٩٤٦دا قایمقامی چەمچەماڵ بووە و لە هەر کوێ بەڕێوەبەر یا قایمقام بووبێ ڕۆژنامەیەکی دیوارکۆی بۆ خەڵکی ئەو شوێنە بە دەستنووس دەرکردووە و لە شوێنێکی گشتیدا کردوویەتی بە دیواردا تا خوێندەوارانی ئەو شوێنە بیخوێننەوە. مامۆستای ناوبراو لە چەند شوێنێکی ڕۆژنامەی (چەمچەماڵ)دا بەشێوەیەکی ناشایان باسی هەقەی کردووە و بە ڕەوشت ناشیرین و ئاژاوەنەرەوەی ناو بردوون. بەڵام خۆشبەختانە هەر خۆی لە ژمارە (١٠٥)ی ساڵی (١٩٨٥)ی گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)دا، لە وتاری (ئاوێنەی ژیانم)دا دەڵێ: «لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەیەکی دوورو درێژدا، بۆم دەرکەوت کە ئەو بەندوباوەی بۆ هەقەکانیان هەڵبەستبوو، سەرچاوەکەی لە ئاغاواتی پشدەرەوە بوو. هۆی ئەمەش نەك تەنیا زەویوزار دەستکەوتن بوو، بەڵکو تۆڵەسەندنەوەش بووە لە شێخە هەقەکان کە توانیویانە بەشێکی زۆر لە دانیشتوانی گوندەکانی ئاغاکانی پشدەر بکەن بە دەستە و دایەرەی خۆیان. سێ جار چوومە ناو هەقەکان، تێکەڵیان بووم، لەگەڵ شێخەکانیشدا گفتوگۆم کرد. هەقەش لە بنچینەدا لقێکە لە (تەسەوف). لە شێوەی ئێستایدا شتێکە لە شێوەیەکی بچووکدا وەك (یاسای بەشداری: النظام الاشتراکي) وایە. هەرکەس هەژار بێت دەستی دەگرن، ناهێڵن کەس لە برسانە بمرێ. هەموو دەم و دین پاك و خاوێن، بەڵکو ڕازاوە بوون. دارێکیان بەدەستەوە بوو لە باتیی چەك

هەڵیان دەگرت. شێخ ڕەزا هەڵگرتنی چەکی لێ قەدەغە کردبوون لە ترسی خوێن ڕشتن. نزیکی دوو ساڵ لە ڕانیە بووم نەمبیست جارێك شەڕوشۆڕێك، کوشتن و بڕینێك، ژن هەڵگرتنێك لەناو هەقەکان خۆیاندا ڕووب دات. هەروەها پرسیم: ڕاستە کە لە کۆبوونەوەکانیاندا ژن و پیاو پێکەوە کۆ دەبنەوە بۆ گوێ ڕاگرتن لە پەند و ئامۆژگاریی شێخ؟ هەروەها ڕاستیشە کە ژن و پیاو لەو کۆبوونەوانەدا خۆیان بە جلوبەرگی جوان دەڕازێننەوە. ئینگلیزەکان و فەرمانڕەوایانی عێراق لە هەقەکان کەوتنە مەترسییەوە، وایان تێ گەیاندبوون کە هەقەکان (کۆمۆنیست)ن، لەبەرئەوە دوو سێ سەرۆکیان لێ دوورخستنەوە بۆ خوار بەغداد...».

هیوام وابوو دوای بڵاوبوونەوەی چاپی یەکەمی ئەم کتێبە، کەسانی پسپۆڕو شارەزا لە بواری کۆمەڵایەتیدا و ڕۆشنبیران بە گشتی، دەست بدەنە کۆڵینەوە لەسەر بزووتنەوەی هەقە بە شێوەیەکی زانستییانە و وەك دیاردەیەکی ئاینی و کۆمەڵایەتی و زانیاری .. تاد و، لە هەموو لایەنێکەوە شیی بکەنەوە بۆ ئەوەی ڕووی ڕاستی بزووتنەوەکە دەربخەن. ئەوەندەی من ئاگەداربم، دوای دەرچوونی چاپی یەکەمی ئەم کتێبە، ژمارەیەك برای دڵسۆز کە ناویان لەم چاپی دووەمەدا هاتووە، بەپێی دەرفەتی خۆیان، بەشداریی لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنی کتێبەکەیان کرد. ئەم بەشدارییەیان مایەی سوپاسە، بەڵام کەسانێکی تریش هەن بێ توێژینەوەیەکی زانستییانە و بێ ئەوەی بچنە هیچ بنج و بناوانێکی ئەم ڕووداوەوە، ئەوەندەی قسەی ناحەزانی بزووتنەوەکە دووپات دەکەنەوە، ڕاستییەکان ناخەنە ڕوو. بەڵێ، ئەوانە مافی خۆیانە هەر ڕایەکیان هەبێ، بەڵام توێژینەوەی زانستی یان دەرخستنی ڕاستی دەبێ بە بەڵگەوە بێ و بەشێوەیەك کە خزمەتی زانست و مێژوو بکات. ئێمە ئەگەر بڕوانینە ئەو بزووتنەوانەی لە ئیسلامدا سەریان هەڵداوە، دەبینین هەریەکە و چەندان

نووسین و توێژینەوە و لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە نووسراوە، کەچی ئەوانەی لە کوردستان و لەناو گەلی کورددا ڕوویان داوە کە کوردیش هەر موسوڵمان و ڕووداوەکانی لەناویاندا ڕوویان داوە، لە سەرچاوەگەلی ئیسلامییەوە هاتوون، بایەخیان نەدراوەتێ. جا بشێ ئەمە لەوەوە هاتبێ کە ئەو ڕووداوانە لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا سەریان هەڵداوە؟

من، وەك کەسێکی هەقە، لەمە بەولاوە کە پتر لە بیست و پێنج ساڵ لەمەوپێش نووسیومە و ئێستا، بۆ جاری دووەم و بەزیادەوە بڵاوی دەکەمەوە، بوارێکی ترم نییە، چونکە هەر بجووڵێمەوە، دەڵێن بێ لایەن نییە و هەر بەلای هەقەکانیدا دادەتاشێ و ڕووە گەشەکانی ئەوان دەخاتە پێش چاو. بۆیە، دووبارە هیوام وایە ڕۆشنبیرانمان، لە ئاستی پێویستدا، بایەخ، نەك هەر بەبزووتنەوەی هەقە، بەڵکو بەهەموو بزووتنەوەکانی ناو کوردەواری، بدەن، ئیتر لەهەر بابەتێکەوە بووبێ.

پاشبەندی یەکەم(١)

بە خامەی:

مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا

کە لە شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵەی پیری کۆمەڵی سۆفییەکانی هەقەیان پرسی، لە کاتی داوەریکردنیدا لە کەرکووك، ئیشی چییە؟ وەڵامی دایەوە: جووتیارم. کە لێیشیان پرسی: ئەی هەقە شوێن کەوتووەکانی چین و چ کارەن؟ وەڵامی دایەوە: برامن و مریدی باوك و باپیرمن و هەقی ئەوەیان بەسەرمەوەیە چاودێرییان بکەم و ئامۆژگارییان بکەم ڕێگەی چاکە و ڕەوشت باشی بگرنەبەر.

ئەوانەی ئاگایان لە مەسەلەکەیە تێکرا لەو باوەڕەدان شێخ عەبدولکەریم زۆر چـاك دەیـزانـی ئـەم قسە دووسەرەی کـارێکـی وا دەکـاتـە سەر چ حکوومەت و چ کۆمەڵانی جووتیارەکان و ڕەنجبەرەکانی لادێ کە متمانە پەیدا بکەن ئەم ڕێبازەی ئەو گرتوویەتیەبەر و سۆفیەتیی بۆ کردووە بە بنەڕەتی ئایدیایی، بۆ ئەوەیە جووتیاران لە گەلێ لەو جەور و ستەمانە ڕزگار بکا کە لەسەر دەستی ئاغا و بەگە زەویوزاردارەکان و بازرگانە سوود و سەلەم خۆرەکاندا دەیانچێشت، کە سەوزخرِ تووتن و چەڵتووك و پەمووەکانیان بە هەرزان بە سەلەم لێ دەکڕین و قازانجێکی زۆریان لێ دەخستە گیرفانی خۆیان و هەندێکیشیان لێ دەدا بە ئاغە و بەگەکان، هەروەها بۆ ئەوەیشە ئەو هەموو خەرج و باجەیان لە کۆڵ بکاتەوە کە دەبوو بەپێی داونەریتی کۆنی خێڵەکی پێشکەشی ئاغا و بەگەکانیان بکەن و وەك بەشێ لە شیربایی ئافرەتی بەشوودراو و کاری سوخرە

(١) مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا ئەم پاشبەندەی بە عەرەبی بۆ نووسیبووین. من خۆم وەرم گێڕایە سەر کوردی–م.م.ك.

وبێگار و مەڕانە و دیاریی تری وەك ڕۆن و پەنیر و کەرە و مریشك و میوە و شتی وا کە بۆ دیوەخانی ئاغا و بەگ دەبرێ. کەواتە دەتوانین، بێ ئەوەی ترسی کەوتنە هەڵەمان ببێ، بڵێین کاکڵی بزووتنەوەی هەقە ئەوەیە بزووتنەوەیەکی جووتیاران بوو بە مەبەستی ڕزگاربوونیان لە پێوەندی پڕ لە جەور و ستەمی کۆمەڵایەتی و خوێنمژانەی کۆن.

لەم مەیدانەدا کۆمەڵی هەقە دەسکەوتی زۆریان لەو گوند و ناوچە کشتوکاڵییانەدا، کە بەشێکی زۆریان لە خۆیان تێدا بوو – وەدەست هێنا.

بەڵام لەو ناوچە و گوندانەدا کە زۆرتری دانیشتووانیان لە خۆیان نەبوون، هەقەکان کۆچیان دەکرد بۆ ئەو ناوچانەی بەشی زۆری هاوڕێکانی خۆیانیان تێدا دەژیان، مەگەر خاوەن موڵك دەستبەرداری ئازاردان و چەوساندنەوەیان بوایە و مەترسی و ناڕەحەتی لە ڕێ لایدانایە و مەیدانی ئیشکردنی بێ سەرئێشەی بۆ بڕەخساندنایە، ئەوە لەو حاڵانەدا لە شوێنی خۆیان دەمانەوە و کۆچیان نەدەکرد. زۆریش وا ڕێك کەوتووە ئاغاکان هەقەکانیان خۆش ویستووە و لێیان ڕازی بوون، چونکە ئەمان دڵی ماڵ و منداڵ و بەتایبەتی کوڕ و کچە لاوەکانی ئاغەکانیان ڕادەکێشا بۆ لای خۆیان و، ئەوانیش کاریان دەکردە سەر دڵی ئاغەکانی باوکیان و کارێکیان لەگەڵ دەکردن لەگەڵ هەقەکاندا باش بجووڵێنەوە.

ڕێبازی هەقە بۆ کوڕ و کچە لاوەکانی ئاغەکان بووبوو بە دەروویەکی خێر و لێیەوە لە داوونەریتی کۆمەڵایەتیی کۆن ڕزگار دەبوون کە بینەقاقەی گرتبوون و ناچاری نوێژ و ڕۆژووی دەکردن و ڕێگای نەدەدان خۆشی لە تەمەنی هەرزەکاریی خۆیان ببینن.

ڕەوشتی هەقە لە مەیدانی پێوەندیی کۆمەڵایەتی و داوونەریتی کۆنی ناو جووتیاراندا، بەتایبەتی لە مەسەلەی ئافرەتدا، بەڕزگارکردنی ئافرەت لە کۆت و زنجیری قورسی کۆمەڵایەتیی کۆن و ڕێگەدانی کە بە ئارەزووی

خۆی هاوبەشی ژیانی خۆی هەڵبژێرێ – مەترسییەکی زۆری بۆ چینی فەرمانڕەوای لادێ وەك ئاغا و بەگ و خاوەن موڵکە گەورەکان و سەرەك خێڵەکان و بەناو مەلا کۆنەکارەکان و شێخەکانی تەریقەت، تەنانەت شێخەکانی تەریقەتی نەقشبەندیش، پەیدا کردبوو. ئەمانە هەموویان بەهۆی ڕەوشتی هەقەکانەوە لێیان ڕاست بووبوونەوە و کەوتبوونە دوژمنایەتی لەگەڵ کردنیان و داو بۆنانەوەیان لای حکوومەت، بەڵکو تەنانەت یەکێکی وەك شێخ مەحموودی پێشەوای بەناوبانگیش لە ڕوویاندا وەستا.

لە ئاین و شەریعەتی ئیسلام یاخیبوونی هەقەکان، مەلایەکی زانای بەناوبانگی وەك مەلا شەریفی ئۆمەرگومەتیی خستە سەر سەودای ئەوە بچێ بۆ شەدەڵە بۆ ئەوەی شێخ عەبدولکەریم بکوژێ و موسوڵمانان لە بێ شەرعییەکانی ڕزگار بکا، کەچی سەیر ئەوەیە ئەم پیاوە کە خۆی تەرخان کردبوو بۆ ئەم (خێر و حەسەناتە)، هەر کە بۆ یەکەم جار چاوی بە شێخ کەوت، بۆ خۆی بوو بە مریدێکی گوێڕایەڵ و ئەڵقە لە گوێی و بوو بە بەڵگە و نیشانەی دەسەڵاتی ڕۆحیانەتی و لە دادگەی کەرکووکدا بە (خاتەمولئەولیا)ی ناوبرد.

ئەمەی خاوەنی ئەم کتێبە دەیڵێ کە گوایە هەندێ ئاغە و بەگ بووبوون بە هەقە، لەوە زیاتر نەبووە کە سێ ئاغا بوون بە هەقە. یەکێکیان مەحموود ئاغای میراودەلی بوو کە یەکێ بوو لە دەوڵەمەندە گەورەکانی ناوچەی بژدەر و لەوانە بوو کە زۆر لەمێژبوو تەریقەتیان لەسەر دەستی شێخ عەبدولکەریمدا وەرگرتبوو. ئەمە تا مردیش ڕەوشتی دژی ڕەوشتی سۆفییەکانی هەقە بوو، نوێژی دەکرد و ڕۆژووی دەگرت و حەجیشی کرد و زەکاتیشی دەدا. هەر بۆیەش ملپێچیی لە هەقەکان نەکرد، لەگەڵ ئەوەیش کە بێ شەرعییان لێ دەوەشایەوە، چونکە شێخ خۆی نکووڵیی لێ نەکردن و دەستی لێ دانەشتن. ئەو دووانەکەی تریشیان جەمیلی عەلۆی

دزەیی و شێخ حەسەنی شێخ عومەری خانەقا بوون، کە خاوەن موڵك و نیمچە دەرەبەگ بوون. ئەمانە لە ئەیلوولی ١٩٤١دا بوون بە هەقە و بۆیەش بوون بە هەقە چونکە حەزیان لە دوو کچی جوانی هەقە کردبوو، بەڵام کچەکان وتبوویان تا نەبن بە هەقە شووتان پێ ناکەین.

(خوا خۆشویستن)ی سۆفییە نەقشبەندییەکان، بەش بەحاڵی هەقەکان، لە خۆشەویستیی ئافرەتدا ڕەنگی دابووەوە، جا زیاتر ئافرەتی هەقە و کەمێکیش ئافرەتی تر.

ئەم عەشقی بە ئافرەتەوە گیرساوەوەی هەقەکان، کە ئەوان خۆیان بە (عەشقی خوایی)یان دەدایە قەڵەم، زۆر جاریش دەبوو بەهۆی پێوەندیی زایەندی لەنێوان پیاو و ئافرەتدا. ئافرەتی ئاشقی هەقە خۆی لە مێردە شەرعییەکەی حەرام دەکرد و پێی دەوت (برا) وەك چۆن بە پیاوی ئاشقی هەقەیشی وا دەوت.

هەقەکان، ئەوی هەقە نەبێ، بە (مونکیر)ی دادەنێن. بەڵام ئەگەر بە دڵ لە گەڵیان بێ، با نەشبووبێ بە هەقە، ئەوە پێی دەڵێن (موخلیس) و وەك خۆیان مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن، نەك وەك (مونکیر).

بەلای منەوە سێ شت بوون بە هۆی بڵاوبوونەوەی هەقەیەتی لەناو جووتیاران و ڕەنجبەرانی ناوچەیەکی بەربڵاوی کوردستانی باشووریدا.

یەکەم: ڕزگاربوونیان لە پێوەندیی کۆمەڵایەتی و چەوساندنەوەی دەرەبەگییانەی لە کۆنەوە ماوە و یاخیبوونیان لەم جۆرە پێوەندییە بەجۆرێ هیچ ئازار و جەزرەبەیەکی ئاغە و بەگەکان و حکوومەت هیچ دادێکی لە ئاستیدا نەدا.

دووەم. ڕزگاربوونی ئافرەت لە کۆت و زنجیری قوڕسی سڵانی ساڵ.

سێیەم: ئەو هاوکارییە برایانە بەسۆزەی نێوانیان کە نە کوردستان و نە هیچ وڵاتێ لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەرگیز بەخۆیەوەی

نەدیبوو، ئەو هاوکارییەی کە ماڵ و موڵك بێ بایەخترین شت بوو لە پێناویدا بکرێ بە قوربانی.

بزووتنەوەی هەقە لە کرۆکەکەیدا بزووتنەوەیەکی جووتیارانە و هیچ پێوەندییەکی بە بزووتنەوە نیشتمانپەروەر و شۆڕشگێڕەکانی ئەم سەردەمەوە نییە و ڕێگەی بەربەرەکانێی ئاشتیخوازانەی گرتبووەبەر. هەرگیز چەکی لە ڕووی حکوومەت و کۆمەڵگای کۆندا هەڵنەگرت، مەگەر بێین (دارە قوڵە)کەی دەستیان بە چەك دابنێین، بەپێچەوانەی بزووتنەوەی بارزانەوە[۲] کە چەك و بەربەرەکانێی سەخت هۆی گەورەی دەستی بوون.

(۲) شێخانی بارزانیش سەر بە تەریقەتی نەقشبەندین–م.م.ك.

پاشبەندی دووەم

به خامەی: د. عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ

ساڵ ١٩٤٥ یا ١٩٤٦ بوو. عەسرێك باوكم (مەلا مستەفای حاجی مەلا ڕەسووڵ – سەفوەت) لەسەر سەكۆی مزگەوتەكەی خۆمان (مزگەوتی حاجی مەلا ڕەسووڵ كە بە مزگەوتی "باشچاوەش"یش ناو دەبرا و لە جێی گۆڕەپانی ئێستای لای حەمامی نالیدا بوو)– دانیشتبوو. لەوە دەچوو چاوەڕێی میوان بێت. ئەوەندەم زانی مامە ڕەزا هات، مەلا سابیر و پیاوێكی تری لەگەڵدا بوو. باوكم بە ڕێزلێگرتنێكی زۆرەوە پێشوازیی كرد.

ئەوەی لەبیرمە: مامە ڕەزا ڕووی كردە باوكم و وتی:

– مەلا مستەفا، تۆ نەوەی مەولانا خالیدی. بۆ تۆ نەدەشیا ئەو قسانە بە ئێمە بڵێی.

باوكم وەڵامی دایەوە:

– مامە ڕەزا ئێوە دەبێ حوكمی ئیسلامتان بەسەردا بدرێ.

مامە ڕەزا وتی: بۆ چ ئێمە موسوڵمان نین؟

باوكم وتی: موسوڵمان چۆن تەركی نوێژ دەكا و بە موریدەكانی دەڵێ نوێژ نەكەن؟ تەواو وەڵامەكەی مامە ڕەزام لەبیرە كە وتی:

– مامۆستا خوا فەرموویەتی: «وأعبد ربك حتى يأتيك اليقين». حەتا ئەداتی بلووغی غایەیە. ئێمە گەیشتووینە غایە. یەقینمان پەیدا كردووە. ئیتر پێویستمان بە عیبادەت نییە.

لەو دانیشتنە ئەوەندەم لەبیرە، بەڵام لەوەودوا زۆرم لە باوكم دەبیست دەیگێڕایەوە دەیوت:

لەو سەردەمەدا كە مامە ڕەزا نەفی كرابوو، هەقە – وەك خەڵك دەیانوت – دارە قوڵەیان هەڵگرتبوو و ڕوویان كردبووە شام. ئەو كاتە مستەفا عومەر وەزیری ناوخۆ بوو، هاتبووە سلێمانی. مەلاكانی سلێمانیی

کۆکردبووەوە، پرسی ئەوەی لێ کردبوون کە چی بکەن بۆ چارەسەری ئەم مەسەلەیە؟ هەندێك لە مەلاکان وتبوویان: ئێوە، مامە ڕەزا و یەك دووانێکی تر لە سەرۆکەکانی هەقە بکەن بەدارا، ئیتر ئەوانی تر سووك سووك واز دێنن و دەگەڕێنەوە.

هەروەها دەیوت:

موتەسەڕیف مارف جیاووك بوو، لەم پێشنیهادە زۆر تووڕە بوو. دیفاعی بۆ مامە ڕەزا و ئەوان کرد، بەڵام ئەوەندەشی وت:

– ئەی بۆچی داوای بەداراکردنی سەید ئەحمەدی خانەقا ناکەن؟ ئەی ئەویش هەقە نییە؟

باوکم دەیوت:

– من خاوەنی ئەم پێشنیهادە نەبووم، بەڵام کە بەو جۆرە بۆ مامە ڕەزایان گێڕابووەوە، من نەئینکارم کرد و نەوتیشم خاوەنی پێشنیهاد کێیە و بەو جۆرەش وەڵامم دایەوە (کە باس کرا).

***

چەند ڕۆژێك پێش ١١ی مارتی ١٩٧٠، شێخ محەمەدی جەباری (شێردەرە) نامەیەکی شەهید فاخیر مێرگەسووریی بۆ هێنام. فاخیر نووسیبووی:

«نازانم دنیا چیی لێ دێ. ئەگەر بەرەو باشی نەڕوا، لەمە نزیکتر نابمەوە لێت. لەبەرئەوە حەزدەکەم سەرێکم لێ بدەی. وا دەزانم هاتنەکەت سوودی زۆر دەبێ».

هەر بۆ سبەینێ لەگەڵ شێخ محەمەد چووینە کەرکووك. لەوێوە جێبێکمان گرت و ڕوومان کردە گوندی کلاوقوت. باسی ئەو دیتنەی فاخیر گەلێك لاپەڕەی یاداشتی گشتی و تایبەتیم دەگرێتەوە. ئەوە بۆ دەرفەتێکی تر، بەڵام ئەو بەشەی بۆ ئێرە دەست دەدا، ئەمەیە:

حەمە سووری ڕابەری بەرەی حەمە سووریی هەقە لەو گوندی کلاوقوتە

دەژیا. ئەو چەند ڕۆژەی مانەوەم لە کلاوقوت، بەشێکی زۆری سەرنج و لێ وردبوونەوەم بۆ ئەوو ژیان و ڕێبازەکەی تەرخان کرد. شتێك کە لە باسی ئەودا لەم کتێبەدا نەوترابێ، ئەمەیە:

حەمە سوور لە پاڵ ساکاری و بە واتە نەخوێندەواریی خۆیدا، زۆر لە پێڕەوەکانی خۆیی لە شێوەی هەندێ شیعری سەر بە کێشی فۆلکلۆردا باس دەکرد. لەو شتانەی لەبیرمن ئەوە بوو کە لە دێرێکدا دەڵێ:

من خالیدی کوردم هەبێ (دیارە مەبەستی مەولانا خالیدە)

بەلای کەسی تردا ناچم

هەروەك لە شوێنێکدا کە باسی ئاینی خۆی دەکا بە (ئەم دینە)ی ناودەبا کە لە ژوور (ئاینی نەوەوی)یە (دیارە مەبەستی ئیمامی نەوەوی)یە.

ویستم شتێك لە قسەکانی حەمە سوور تۆمار بکەم، بەڵام فاخیر وتی: لێم بگەڕێ من بەهێمنی هەموویت بۆ تۆمار دەکەم. وەك زانیم و ئاگەداری کردم زۆر شتی تۆمار کردبوو، بەڵام نازانم ئەو تۆمارانە پاش مەرگی تراجیدیاییی خۆی چییان لێ هات؟

لە هەقەکانی کلاوقوت محەمەدی مەلا عوبێدم لە هەمووان بە بەدیمەنتر و هۆشیارتر هاتە پێش چاو. ئەو زۆر قسەی بۆ کردم. دەیوت:

«ئەوەتی ئێمە هاتووینە سەر ئەم دینە، بچووك پێش گەورە نەکەوتووە. کەس بەکەسی نەوتووە درۆ دەکەی. موڵك و ماڵمان کردووە بەیەك. تا بتوانین لەیەك مەنجەڵ نان دەخۆین».

هەقەکان بەشەو کۆدەبوونەوە، ئەرك و کاری سبەینێیان لە نێوان ژن و پیاوی گوندەکەدا دابەش دەکرد. پارە لای حەمە سوور بوو. دەیانوت ئەوی نەخۆش بێ پارەی دەداتێ و دەینێرێ بۆ شار. ئەوی ژنی نەهێنابێ ژنی بۆ دەهێنێ. ئەم بارە هەرەوەزییە لەو چەند گوندەدا کە سەر بە حەمە سوور بوون حاڵ و بارێکی خۆشتری دروست کردبوو. پێش خەڵکی تر تراکتۆر و

مەكینەی تری كشتوكاڵیان كڕیبوو. هەمووی موڵكی گشتی بوو. ژیانیان لە خەڵكی تر ڕێكوپێكتر بوو. بۆ نموونە سەرلەبەیانی فاخیر ناردبووی بۆ تراكتۆرێك بۆ شت گواستنەوە. حەمە سوور هاتە لای و وتی:

«كاك فاخیر! لەمەودوا كە ئیشتان بەتراكتۆر بوو، سەرلەئێوارە ئاگەدارمان بكەن، چونكە ئێمە شەو بڕیاری كاری بەیانی دەدەین».

***

لەم تێبینییانەوە دەگەمە هەندێ ئەنجام. بەڵام پێش ئەوە دەبێ بڵێم تا ئێستا نووسین لەبابەت هەقەوە هەر ئەوە بووە كە مامۆستا هەمزە عەبدوڵا نووسیویە و و ون بووە.

ساڵی١٩٥٦ لە بەغدا لەگەڵ كاك مارف خەزنەدار یەكترمان دەدی. بەهۆی منەوە لەگەڵ كاك محەمەد كەریم فەتحوڵڵایش بوو بە دۆست. ئێوارەیەك هەرسێكمان بۆ سۆراخی كڕینی تكتی گەشتی ئێرانی كاك مارف چووینە كازمیە. باس باسی ئێران بوو. هاتینە سەر باسی ئەو ساڵنامانەی لە ئێران دەردەچوون و شێوەی ئینسیكلۆپیدیایان هەبوو. بڕیارمان دا ساڵنامەیەكی كوردی دەركەین. هەرسێكمان بووینە لیژنە و بانگەوازێكمان بڵاوكردەوە. كاك مستەفا ساڵح كەریممان كرد بە نوێنەر و پەیامنێری لیژنەكە لە سلێمانی. قۆڵمان لێ هەڵكرد و كەوتینە كەرەسە كۆكردنەوە. لەو شتە بەنرخانەی كاك محەمەد هێنانی، لێكۆڵینەوە بەنرخەكەی مامۆستا هەمزە بوو لە بارەی هەقەوە. هەروەك باسێكی بەنرخی كۆچكردوو یووسف مەتی (أبو زیدون)یشی بە ناوونیشانی (من سومر الی شمر) هێنا. لەیادمە چوومە ناوچەی سووورداش، گەلێك وێنەم گرت، بە تایبەتی ئەشكەوتەكانی قەمچووغە و جاسەنە (كە بۆ باسی مەڵبەندی هەقە و باسی شۆڕشی شێخ مەحموود دەست دەدەن).

ڕۆژگار وا هات من ناچاری وڵات بەجێهێشتن و چوونە شام بووم. كاك محەمەد ناچاری خۆشاردنەوە بوو. لیژنەكە تێك چوو. ئیش سەری نەگرت.

هەموو كەرەسەكان لای كاك مارف مانەوە، تەنانەت هەر زرووفی خۆشاردنەوەی كاك محەمەد وای كرد هەندێ نووسینیشی بەناوی كاك مارفەوە بڵاو بكرێتەوە، بەتایبەتی لە پێشەكیی هەندێ دیواندا. پاش ئەوە چەند جارێك باسی ئەو كەرەسانەم لەگەڵ كاك مارف كرد، وای پیشان دەدا كە نەمابن، بەڵام ئەوەی ئاگەی لە ئارشیفگەریی كاك مارف بێ، دەزانێ دەرزیی لێ ون نابێ[1]. مایەی بەختەوەرییە ئەمڕۆ كە دەرفەتی نووسینی كتێبەكەی كاك مستەفا پەیدا بووە، چەرخی چەپگەڕ مامۆستا هەمزەی هێشتا لە كیس نەداوین و فریای نووسینی چەند بیروڕا و پەراوێزێك كەوت، بەڵام لام وایە جێی باسە ئەسڵییەكەی ناگرێتەوە. مامۆستا هەمزە شارەزایەكی هۆشیاری باسی هەقەیە و لەبەر ئەوە بە بوونی ئەو ماوەی لێكۆڵینەوە بۆ ئێمەمانان كەمە و (هل یفتی ومالك في المدینة؟) بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێز دەدەمە بەرخۆم كە بڵێم:

زۆر لە مەزهەبە باتینییەكانی ناو كۆمەڵگای موسوڵمان، پاشماوەی ئاینی تری پێش ئیسلامن و بۆ شاردنەوە هەندێ ڕێوشوونی ئیسلامیان تێكەڵ كراوە كە بەرەبەرە جێی خۆیان كردووەتەوە و بوونەتە بەشێك لە

---

(١) من خۆم یەكێ بووم لەوانەی لە بەدرەوە بەدەم بانگەوازەكەی لیژنەكەوە چووم كە لە ڕۆژنامەی (ژین)دا بڵاوكرایەوە و لە ١٩٥٦دا وتارێكی دوورودرێژم لە بارەی ژیانی مەلا و فەقێكانی كوردستانەوە بە ئەدرەسی كاك مارف خەزنەدار بۆ ناردن. پاش شۆڕشی پیرۆزی ١٤ی تەمووز كە لەسەر داوای خوا لێخۆشبوو شێخ قادری بەرزنجەییی خاوەنی گۆڤاری (شەفەق) دەستم بەسەر ئیدارەی گۆڤارەكەدا گرت كە پێشان بە دەست كاك مارفەوە بوو، كەوتمە خۆ ئامادەكردن كە بەبۆنەی شۆڕشەوە یەكەم ژمارەی چەرخی نوێی لێ دەركەم. لەناو ئەو بابەتانەدا كە لە ئیدارەی گۆڤار بوون، وتارەكەی خۆمم لەمەڕ مەلا و فەقێیانی كوردستان دۆزییەوە و بردمەوە و پاش چەند ساڵ یەكەم جار لە ژمارەی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦٨ی گۆڤاری (التراث الشعبي)دا كورتەیەكیم بە عەرەبی و پاشانیش لە ژمارەی (٨)ی ساڵی ١٩٧٣ی گۆڤاری (بەیان)دا كورتەیەكی تریم بە كوردی بڵاوكردەوە–م.م.ك.

مەزهەبەکان. ڕەنگە یەزیدی و کاکەیی و ئیسماعیلییە و عەلیولاهی و تەنانەت ئەهلی حەقیش بچنە ئەم ریزەوە. بەڵام (هەقە)ی لای ئێمە بە پێچەوانەی ئەمەوەیە. هەقە خۆی تەریقەتێکی ئیسلامییە، واتە تەریقەتەکە سەر بە ئیسلامە (ئەگەر ئەوە بسەلمێنین کە تەسەوف و تەریقەت هەمووی سەر بە ئیسلام بێ)، بەڵام پێشتر ڕەگەزی ئاینی و ئایدیۆلۆجیی تری تێکەڵ بووە.

هەقە لە سەرەتادا هەر لەم تەریقەتی نەقشبەندییەوە هاتووە کە مەولانا خالید لە کوردستاندا بڵاوی کردووەتەوە[٢] بەڵام دوایی ڕەگەزی تر و تەوژمی بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی ناو کوردەواری ڕوخساری گۆڕیوە.

زۆر جار دەمانەوێ لەبەر ڕووناکیی تیۆریی زانستی ڕەگەزی یەکێك لەو ڕێبازانە شی بکەینەوە و بیبەینەوە سەر سەرچاوەی ڕاستەقینەی خۆی. نەبوونی زانیاریی ڕاست وخۆ دوورگرتنی خاوەن و سەرچاوەکانی ڕێبازەکە لە وتنی ڕاستی لە ترسی قامچی، ئێمەش لەگەڵ ئەوان لە دەرخستنی ڕاستی دوور دەخاتەوە.

زۆر لەم ڕێبازانە لە ترسا خۆیان و پێڕەوەکەیانیان لەبەرچاوی خەڵکی شاردووەتەوە، تا وردە وردە (شاردنەوە) بووەتە بەشێك لە ڕێبازەکان. بەش بەحاڵی هەقەش، تا ئێستا و تەنانەت لەم کتێبەشدا (بەلای منەوە) هەموو ڕاستی دەرنەخراوە. بەڵام ئەگەر وردبینەوە، دەبێ ئیسلام تا دەگاتە نەقشبەندێتیی کوردستان بکەین بە بناغە و ئەوەشمان لەبیر نەچێ کەوا لە ڕێبازی هەقەدا زیاتر سیمای ئابووری و ڕووکردنە گۆڕینی ژیان و گوزەران دیارە. هەر ئەمەش وامان لێ دەکات کە بەبزووتنەوەیەکی جوتیارانی بزانین، کە ساکارانە زۆر بیر و ڕێبازی ئاینی و ئابووریی کۆن و تازە کاری تێدا هەبێ. ڕەنگە ئەمە لای دەستەی حەمەسوور دیارتر بێ، بەڵام بەرەی مامە ڕەزایش لێیەوە دوور نین. ئەگەر ڕۆژگار ڕێگە بدا گەلێك

---

(٢) بڕوانە: پەراوێزی ژمارە (١) لاپەڕە (٣٣).

یادگاری تریش هەیە کە دەگێڕدرێنەوە و دەبنە بەڵگەی ئەم قسانە.

حەمە سوور هێشتا ماوە[٣]، بەڵام بەداخەوە تا ئێستا کەسمان بۆمان هەڵنەکەوتووە (هەڵەی خۆمان بێ یا دەرفەت نەبووبێ) بچینە لای و زۆر شت بنووسینەوە. ئەو هاوکاری و شێوەی هەرەوەزی ژیانەی حەمە سوورییەکان لە باریدا هەیە بەرە و بناغەیەکی جوان و پتەو و هاوچەرخی هاوکاری و هەرەوەز بڕوات.

ساڵی ١٩٦٤ هاوڕێیەکی خەڵکی گواتیمالام هەبوو، باسێکی سەیر و سەمەرەی بۆ گێڕامەوە و دواییش وتارێکی لەسەر باسەکە پیشان دام. باسەکە باسی چەند خێڵێکی سەر چیاکانی گواتیمالا بوو تازە خوێندەواران پێیان زانیبوون. ئەو خێڵانە هێشتا لە ژیانی کۆنی ڕەمەکیدا دەژین کە کۆمەڵی چینایەتی و کێشەی چینایەتیی بەخۆیەوە نەدیوە. باسەکە تەواو پشتی ئەو ئەنجامانەی دەگرت کە (مۆرگان) لە ناو خێڵەکانی ئەفریقادا گەیشتبوویێ. ئەو هاوڕێیەم دەیوت: پێشکەوتخوازەکانی گواتیمالا خەریکی ئەوەن ڕێ نموونیی ئەو خێڵانە وابکەن ژیانیان بەجۆرێ بگۆڕن کە چینی جیاواز و کێشەی چینایەتی هەر نەبینن.

تۆ بڵێی لە ژیانی کۆمەڵایەتیی وەك هیی هەقەکانەوە دەرفەتی تاقیکردنەوەیەکی وا لە وڵاتی ئێمەشدا هەڵبکەوێ؟

دوا پرسیار ئەوەیە بۆ هەموو هەقە بە کۆمەڵ لەگەڵ بزووتنەوەی چەپدا بوون: مامە ڕەزا ئاشتیخواز بوو، لە ساڵانی پەنجادا بانگەوازی بۆ خەڵك دەردەکرد کە بچنە ڕیزی ئاشتیخوازانەوە. هەروەها حەمە سوور و دێهاتی سەر بە حەمەسوور هەمیشە لە ڕیزی پێشکەوتخوازاندا بوون؟

ئەمانەش سەرمایەی یاداشتی چەند کەسی ترن لە کاتی خۆیدا بینووسن.

تەواو

---

(٣) ئەمە لەکاتی نووسینی ئەم پاشبەندەدا. ئێستا کۆچی دوای کردووە.

پێڕست

پێشەکیی چاپی دووەم ٥
پێشەکیی چاپی یەکەم ١٠
کورتە باسێك لە بارەی سۆفیەتی و تەریقەتی نەقشبەندییەوە ١٧
تەریقەتی نەقشبەندی لە ناوچەی سووورداش ٢٤
شەدەڵە ٢٧
شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە ٣١
بزووتنەوەی هەقە و ڕێبازی نەقشبەندی ٣٣
پەیدابوونی بزووتنەوەی هەقە ٣٤
ئەو بارودۆخەی بزووتنەوەی هەقەی تێدا پەیدا بوو ٤٠
گەشەسەندنی بزووتنەوەی هەقە و گرتنی شێخ عەبدولکەریم ٤٣
پێوەندیی شێخ عەبدولکەریم بەبزووتنەوەی نەتەوەیی کوردەوە ٤٦
بزووتنەوەی (هەقە) پاش کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریم ٤٧
مامە ڕەزا ٥٥
بەرنامەی مامە ڕەزا بۆ ڕێکخستنەوەی کۆمەڵی (هەقە) ٦٤
بانگ ڕاهێڵەکانی هەقەیەتی ٨٢
چەردەیەك لە بارەی هەڵوێستی کۆمەڵایەتیی هەقەکانەوە ٨٥
هەقەکان و نەریتە ئاینییەکان ٨٧
گرتنی مامە ڕەزا و ڕەوتی هەقەکان بۆ کەرکووك و سەرەنجام ٨٩
کۆچی دوایی مامەڕەزا ٩٧
کۆتایی ٩٨
پاشبەندی یەکەم ١٠٨
پاشبەندی دووەم ١١٣